

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2020-YL-003

TÜRKİYE DE DÖVİZ KURU- DIŞ TİCARET AÇIĞI
İLİŞKİSİ:2010 YILI SONRASI

HAZIRLAYAN
Güngör PABUŞÇU

DANIŞMAN
Doç. Dr. Emetullah Yasemin BOZDAĞLIOĞLU

AYDIN-2020

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi GÜNGÖR PABUŞÇU tarafından hazırlanan “Türkiye’de Döviz Kuru- Dış Ticaret Açığı İlişkisi:2010- Yılı Sonrası” başlıklı tez, 08.01.2021 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı ve Soyadı	Kurumu	İmzası
Doç.Dr. E. Yasemin Bozdağlıoğlu	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Umut Evlimoğlu	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Doç.Dr. Mehmet Avcı	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü V.

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2020

Güngör PABUŞÇU

ÖZET

TÜRKİYE DE DÖVİZ KURU- DIŞ TİCARET AÇIĞI İLİŞKİSİ:2010 YILI

SONRASI

Güngör PABUŞÇU

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emetullah Yasemin BOZDAĞLIOĞLU

2020, XVII + 174 sayfa

Küreselleşen dünyada ekonomilerin birbirini etkilemesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Dış ticaret yapılırken döviz kurunda meydana gelen değişimler ülkelerin birbirini etkilemesinin yönünü belirlemektedir. Dış ticaret dengesi bir ülkenin ithalatı ve ihracatı arasındaki dengedir. İhracat miktarı, yurtdışına satılan malların değerleri toplamına eşitken; ithalat miktarıysa yurtdışından ülkeye giren malların değerleri toplamına eşittir. Bu kalemler döviz kuruyla yakından ilişki içerisinde. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret açığı kronik bir sorun haline gelmiştir. Bu bağlamda dış ticaret açığı ile döviz kuru arasındaki ilişki çalışmalara konu olmaya devam etmektedir. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü Granger Nedensellik analizi kullanılarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın hipotezi reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasında bir nedensellik bağının olduğudur. Genel beklentiler doğrultusunda reel efektif döviz kurunun düşmesi yani TL'nin değer kaybetmesi, dış ticaret dengesinde iyileşme sağlanacağını öngörmektedir. Bu çalışmanın amacı 2011: 01-2020: 04 yılları arasında reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi, Eviews 9 programında, VAR modeli tahmin edilerek, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik, Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması analizleriyle ortaya koymaktır. Johansen Eşbütünleşme analizi kullanılması sonucunda gözlemlene ilişkinin varlığı ve reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü Granger Nedensellik analizi kullanılarak belirlenmiştir. Sonuçlar teorik beklentilerle uyumludur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Döviz Kuru, Dış Ticaret Dengesi, VAR Modeli, Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Analizi.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN EXCHANGE RATES AND FOREIGN TRADE DEFICIT IN TURKEY: THE PERIOD AFTER 2010

Güngör PABUŞÇU

Master Thesis, Department of Economics

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Emetullah Yasemin BOZDAĞLIOĞLU

2013, XVII + 174 Page

Economies inevitably affect each other in the globalizing world. Changes in foreign exchange rates determine the direction of how countries affect each other by doing foreign business. Foreign trade balance is the balance between imports and exports of a country. Whereas export volume is equal to the total value of the goods sold abroad; import volume is equal to the total value of the goods bought from abroad. These items are in close relationship with the foreign exchange rates. The foreign trade deficit has become a chronic problem for developing countries like Turkey. In this regard, the relationship between foreign trade deficit and foreign exchange rates continues to be a usual subject matter for studies. The hypothesis of this study is that there is a causal relationship between real effective exchange rate and foreign trade. Depreciated Turkish Lira, in other words, decrease in real effective exchange rate is expected to result in recovery in foreign trade balance in accordance with the general expectations. The aim of this study is to reveal the relationship between real effective exchange rate and foreign trade between 2011:01-2020:04 by forecasting VAR model with Eviews 9 program and using the analysis of Johansen cointegration, Granger causality, impulse response analysis and variance decomposition analysis. The existence of the relationship observed by using the analysis of Johansen cointegration and the direction of the causal relationship between real exchange rate and foreign trade are determined by using the analysis of Granger causality. Results are in accordance with theoretical expectations.

KEY WORDS: Foreign Exchange Rate, Balance of Foreign Trade, Vektör Otoregresif, Cointegration Analysis, Granger Causality Analysis.

ÖNSÖZ

Bilimsel bir çalışma hazırlamak kişisel bir faaliyet gibi görünse de aslında arkasında birçok kişinin emeği bulunmaktadır.

Benimde bu süreçte yanımda olan yüksek lisansın bana kazandırdığı değerli hocam Dr.Öğr. Üyesi Özgür Balmumcu'ya tez konumu seçmekte yardımını esirgemediği için teşekkür ederim.

Tanıştığım günden beri tecrübesi ile bana yol gösteren, bu zor günlerde zamanını ayırıp, çalışmama katkılarını sunan, yardım ve sabrını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. E. Yasemin Bozdağlıoğlu'na çok teşekkür ederim.

Analiz çalışmamın şekillenmesinde bilgilerini benimle paylaşan, öğrenmeme yardım eden değerli Arş.Gör. Cansu Dağlıoğlu hocama da ayrıca teşekkür ederim.

Çalışma süreci boyunca sorularıma, stresime katlanan, gösterdikleri sabır ve dostlukları için Hazar Keskin, Deniz Koçyiğit ve Murat Yasin İzci arkadaşlarıma müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Son olarak bana en çok destek olan sevgili aileme, özellikle anneme, teyzeme ve can parçam Günay Pabuşçu'ya çok teşekkür ederim.

Güngör PABUŞÇU

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiii
EKLER DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. DÖVİZ KURU ve DIŞ TİCARET.....	3
1.1. Döviz Kuru Kavramı	3
1.2. Döviz Kurunun Belirlenmesi	3
1.3. Döviz Kuru Çeşitleri.....	5
1.4. Döviz Kurunun Belirlenmesinde Teorik Yaklaşımlar	9
1.4.1. Dış Ticaret Dengesi Yaklaşımı	9
1.4.2. Satın Alma Gücü Paritesi.....	10
1.4.3. Parasal Yaklaşım	11
1.4.4. Portfolyo Dengesi Yaklaşımı.....	12
1.4.5. Döviz Kurunda Hedefi Aşma Yaklaşımı	13
1.4.6. Mundell – Fleming Modeli Yaklaşımı	13
1.5. Döviz Kuru Rejimleri	16
1.5.1. Sabit Kur Rejimi	16

1.5.2. Esnek Kur Rejimi	17
1.5.3. Ara Kur Rejimleri	18
1.6. Döviz Kuru Politikaları.....	26
1.6.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları	26
1.6.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları	31
1.7. Dış Ticaret Kavramı (Dengesi)	32
1.8. Dış Ticaret Teorileri	33
1.8.1. Klasik Teoriler	35
1.8.2. Yeni Teoriler.....	38
1.9. Dış Ticaret Politikaları	40
1.9.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları	42
1.9.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları.....	44
2. BÖLÜM	47
2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN KUR POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	47
2.1. Türkiye'de Kur Politikalarının Tarihsel Gelişimi	47
2.1.1. 1980 Öncesi Dönem	47
2.1.2. 1980-2001 Dönemi.....	49
2.1.3. 2002-2020 Kur Politikaları Dönemi.....	57
2.2. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi	70
2.2.1. 1980 Öncesi Dönem	70
2.2.2. 1980-2001 Dönemi.....	75
2.2.3. 2002-2020 Dönemi.....	87
3. BÖLÜM	98
3. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET AÇIĞI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN EKONOMETRİK ANALİZ	98
3.1. Döviz Kuru- Dış Ticaret Açığı İlişkisi: Teorik Beklenti.....	98

3.2. Literatür	99
3.2.1. Yerli Literatür	99
3.2.2. Yabancı Literatür	108
3.3. Veri Seti ve Yöntem	111
3.4. Verilerin Trend Analizi	112
3.5. Verilerin Mevsimsellikten Arındırılması	114
3.6. Birim kök testi (Durağanlık Testi)	117
3.7. VAR Modeli (Vektör Otoregresif)	122
3.8. Eşbütünleşme Analizi	124
3.9. Granger Nedensellik Analizi	127
3.10. Etki Tepki Fonksiyonları	130
3.10.1. Dış ticaret dengesine verilen şokun diğer değişkenlere etkisi	133
3.10.2. Reel efektif döviz kuruna verilen şokun diğer değişkenlere etkisi	133
3.10.3. Enflasyon oranına verilen şokun diğer değişkenlere etkisi	134
3.10.4. Faiz oranına verilen şokun diğer değişkenlere etkisi	135
3.11. Varyans Ayrıştırması	136
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	141
5. KAYNAKLAR	144
6. EKLER	164
ÖZGEÇMİŞ	174

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Döviz Arz ve Talebi	4
Şekil 1.2. İmkansız Üçleme	15
Şekil 1.3. (J eğrisi).....	28
Şekil 1.4. Dış Ticaret Dengesi Üzerinde Devalüasyonun Etkisi	30
Şekil 3.1. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (DTD) Serisi...	112
Şekil 3.2. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) Serisi.....	113
Şekil 3.3. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Enflasyon Oranı (ENF) Serisi	113
Şekil 3.4. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (FAİZ) Serisi ..	114
Şekil 3.5. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Aylık Logaritmik ve Mevsimsellikten Arındırılmış Reel Efektif Döviz Kuru (LNREDKSA) Serisi..	115
Şekil 3.6. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Aylık Logaritmik ve Mevsimsellikten Arındırılmış enflasyon oranı (LNENFSA) Serisi.....	115
Şekil 3.7. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Aylık Logaritmik ve Mevsimsellikten Arındırılmış faiz oranı (LNENFSA) Serisi	116
Şekil 3.8. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu.....	124
Şekil.3.9. Etki Tepki Fonksiyon Grafikleri	132

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Alternatif Döviz Kuru Rejimlerinin Temel Özellikleri.....	23
Tablo 1.2. Mutlak Üstünlükler	35
Tablo 1.3. Karşılaştırmalı Üstünlükler	36
Tablo 1.4. Faktör Donatımı Teorileri	38
Tablo 1.5. İthalat ve İhracat Önlemleri.....	45
Tablo 2.1. 1980-2001 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Kur Politikaları	57
Tablo 3.1. Veri Setleri	112
Tablo 3.2. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I(0) İlişkin ADF Birim Kök Test Sonuçları	120
Tablo 3.3. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I(0) İlişkin Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları	120
Tablo 3.4. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I(1) İlişkin ADF Birim Kök Test Sonuçları	121
Tablo 3.5. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I(1) İlişkin Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları	122
Tablo 3.6. LM Testi ve Değişken Varyans Sonucu.....	123
Tablo 3.7. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları.....	127
Tablo 3.8. Granger Nedensellik Analiz Sonuçları.....	129
Tablo 3.9. Granger Nedenselliğın Yönü.....	130
Tablo 3.10. Dış Ticaret Dengesinin Varyans Ayrıştırma Sonuçları.....	137
Tablo 3.11. Reel Efektif Döviz Kurunun Varyans Ayrıştırma Sonuçları	137
Tablo 3.12. Enflasyonun Varyans Ayrıştırma Sonuçları.....	138
Tablo 3.13. Faizin Varyans Ayrıştırma Sonuçları.....	139

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 2.1. Türkiye'nin 1994-2001 Yılları Arasındaki Reel Efektif Döviz Kuru.....	53
Grafik 2.2. Türkiye'nin 2002-2020 Yılları Arasındaki Reel Efektif Döviz Kuru.....	70
Grafik 2.3. Türkiye'nin 1923-1959 Yılları Arasındaki İhracat ve İthalatı (Bin \$).....	72
Grafik 2.4. Türkiye'nin 1960-1980 Yılları Arasındaki İhracat ve İthalatı (Bin \$).....	73
Grafik 2.5. Türkiye'nin 1923-1980 yılları arasındaki Dış Ticareti Dengesi (Bin \$).....	75
Grafik 2.6. Türkiye'nin 1980-2001 Yılları Arasındaki İhracat ve İthalatı (Milyon \$).....	76
Grafik 2.7.1980-2001 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Dengesi(Milyon \$).....	87
Grafik 2.8. 2002-2019 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde İhracat ve İthalatı (Milyon \$).....	88
Grafik 2.9. Türkiye'nin 2002-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)	93
Grafik 2.10. Türkiye'nin 2002-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticareti Dengesi (Milyon \$)...	97

EKLER DİZİNİ

Ek 1. 1923-1979 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret.....	164
Ek 2. 1980-2001 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret.....	166
Ek 3. 2002-2019 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret.....	167
Ek 4. VAR Modeli.....	168
Ek 5. Johansen Eşbütünleşme Sonucu.....	170
Ek 6. Granger Nedensellik Sonucu	173

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
ARDL	: Test Sınır Testi/Geçikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi
AIC	: Akaike ölçütü
AB	: Avrupa Birliği
ARCH	: Otoregresif Koşullu Değişen Varyans
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri
BP	: Ödemeler Dengesi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
DB	: Dünya Bankası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTD	: Dış Ticaret Dengesi
DF	: Dickey Fuller
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
ENF	: Enflasyon
E	: Hata Terimini
EKK	: En Küçük Kareler
Ex	: İhraç Malları Yurt Dışı Talep Esnekliği
Em	: İthal Malları Yurt İçi Talep Esnekliği
FED	: Federal Reserve
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GARCH	: Otoregresif Koşullu Değişen Varyans
HQ	: Hannan- Quinn Bilgi kriteri
IS-LM	: Mal ve Hizmet Hareketleri Modeli
IMF	: International Monetary Fund
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KPSS	: Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü
P	: Yurt İçi Fiyatlar Genel Düzeyi
P*	: Yurt Dışı Fiyatlar Genel Düzeyi
P _i	: İç Fiyat
P _d	: Dış Fiyat
PPP	: Satın Alma Gücü Paritesi
PP	: Phillips Peron
ROM	: Rezerv Opsiyon Mekanizması
RDK	: Reel Döviz Kuru
REDK	: Reel Efektif Döviz Kuru
REER	: Nominal efektif döviz kuru
RER	: Nominal Döviz Kuru
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SC	: Schwarz Bilgi Kriteri
PPP	: Satın Alma Gücü Paritesi
TL	: Türk Lirası
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TPKKH	: Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkı
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
USD:	Amerika Birleşik Devletleri Doları
VAR	: Vektör Otoregresif Model
VECM	: Vector Error Correction Model
YTL	: Yeni Türk Lirası

GİRİŞ

Dış ticaret, küreselleşen dünyanın itici güçlerinden biridir. Açık bir pazar haline gelen küreselleşen dünya, ülkeler arası ticareti arttırmıştır. Bununla beraber Türkiye’de sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçilmesi kurda belirsizliği arttırmış ve dış ticaret dengesini doğrudan etkilemiştir. Döviz kuru, sabit döviz kuru sisteminde politika yapıcıların elinde iken esnek döviz kuru sisteminde ise piyasa koşullarında belirlenmektedir. Dış ticarete amaç refah seviyesini yükseltmektir. Gelişme yönünde atılacak ilk adım ihracatı arttırmaktır. Bu bağlamda dış ödemeler dengesinin sağlanması, ekonomide kalkınmayı ve iç piyasada istikrarı sağlayacak gerekli dış ticaret politikası uygulamaktan geçmektedir. İstikrarı arttırmak için de makro değişkenleri yönlendirmek gerekmektedir. Döviz kuru ülkenin dış ticaret rekabetini belirlemede önemli bir araçtır. Döviz kuru politikalarının hem artı hem eksi yönleri bulunmaktadır. Bundan dolayı, dış ticaret ile döviz kuru arasındaki ilişki yapılan birçok çalışmada ele alınmış ancak birbiriyle uyumlu sonuçlar elde edilmediği görülmüştür. Bu nedenle, döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi iktisatçıları araştırmaya ve tartışmaya açık bir konu haline getirmiştir.

İlişkinin genel beklentisi olan ulusal para biriminin değer kazanması ithalatın daha ucuz hale gelmesine, ihracatın ise daha pahalıya yapılması anlamına gelmektedir. Ulusal paranın değer kaybetmesi ise ithalatın pahalı hale gelmesine, ihracatın daha ucuza yapılabilmesini öngörmektedir. Buradan yola çıkarak, bu çalışmanın hipotezi reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasında bir nedensellik bağının olduğudur.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de reel efektif döviz kuru (REDK) dış ticaret dengesi (DTD) enflasyon (ENF) ve faiz (FAİZ) değişkenleri arasında ilişkinin olup olmadığı ve ilişkinin olduğunun belirlenmesi durumunda ise bu ilişkinin hangi yönde olduğunun test edilmesidir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır; Birinci bölümünde döviz kuru ve dış ticarete ilişkin kavramsal çerçeve ve teorik yaklaşımlar ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde döviz kuru ve dış ticaretin tarihsel gelişimi incelenecek, ardından döviz kuru ile dış ticaret gelişiminin değerlendirilmesi yapılacaktır. Son bölümde ise literatür araştırması yapılacak ve döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi Eviews 9 programında 2011: 01-2020: 04 arası dönemde aylık veriler ile değişkenler arasında, ekonometrik yöntem olarak VAR modeli ile Johansen

Eşbütünleşme, Granger Nedensellik analizi, Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması uygulanacaktır.

1. BÖLÜM

1. DÖVİZ KURU ve DIŞ TİCARET

Bu kısımda döviz, döviz kuru, döviz kurunun nasıl belirlendiği, döviz kurunun belirlenmesine yönelik teorik yaklaşımlar ve döviz kur rejimleri, dış ticaret kavramı, dış ticaretin teorileri ve politikalarına değinilecektir.

1.1. Döviz Kuru Kavramı

Ülke içi ticarete ulusal para geçerliyken, uluslararası ticarete ulusal paraların yabancı paralarla değiştirilmesi gerekmektedir. Dış ticarete kullanılan bu yabancı para dövizdir. Yani ülkeler arası ödemelerde (ticarete) kullanılan ödeme aracına “döviz” denir. Bu sebeple döviz, ülkeler arası ödemelerde kullanılan ödeme aracı olarak tanımlanmaktadır. Dövizin ulusal para cinsinden fiyatına “döviz kuru” denir (Seyidoğlu, 1999: 135). Başka bir deyişle döviz kuru, bir yabancı paranın milli para cinsinden fiyatıdır (Karagöz, 2009: 8).

Bir ülkenin yabancı ülke paralarıyla eşitlendiği değerlere döviz kuru veya parite denilmektedir. Örneğin; 1\$, kaç TL eder sorusunun cevabı 1,8 ise döviz kurunun 1,8 olduğu anlaşılmaktadır. Burada sözü edilen kur nominal döviz kurudur (Eğilmez, 2013).

Ayrıca döviz arz edenlerle döviz talep edenlerin bulunduğu bu piyasada oluşan döviz fiyatına döviz kuru veya kambiyo kuru denir (Dinler, 2011:589). Ulusal paranın yabancı para karşısında değer kazanması döviz kurunun düştüğünü, değer kaybetmesi ise döviz kurunun yükseldiğini ifade eder. Döviz kuru kavramı dolaysız kotasyon ve dolaylı kotasyon olmak üzere iki şekilde ifade edilir. Bir birim yabancı paranın ulusal para karşılığı olarak ifadesine dolaysız kotasyon denir ve 1 Dolar = 5,76 TL şeklinde gösterilir. Dolaylı kotasyon ise bir birim ulusal paranın yabancı para karşılığı olarak ifadesidir. 1 TL = 5,76 Dolar olarak gösterilir. Bu çalışmada kullanılacak olan döviz kuru dolaysız kotasyondur.

1.2. Döviz Kurunun Belirlenmesi

Yurt içi ve yurt dışı paraların alım satımının yapıldığı yer döviz piyasasıdır. Dövizinde arzı, talebi ve fiyatı vardır. Döviz arzının ve talebinin kesiştiği noktada döviz denge değeri oluşur.

Döviz Arzı

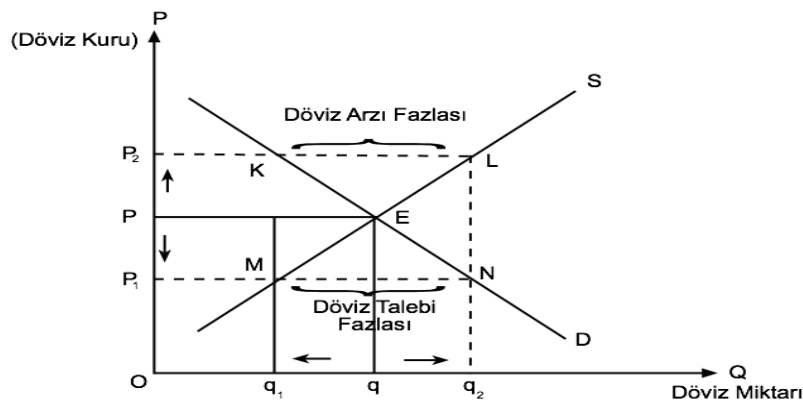
Döviz arzı bir ülkenin elde ettiği döviz gelirlerini ifade eder (Seyidoğlu, 1999: 136). Döviz arzı eğrisinin pozitif eğimli olmasının anlamı kur yükseldikçe arzında artacağı böylece yerli malların fiyatının ucuzlayacağıdır. Bu da ihracatı arttırır. Kurun düşmesi ulusal paranın değerli olması yerli malların fiyatını yükseltir ve ithalatı arttırır. Döviz arzının en önemli belirleyicisi “ihracattır”.

Döviz Talebi

Bir ülkenin döviz talebi yabancı ülkelere yapacağı ödemelere bağlı olarak yabancı ülke parasına olan taleptir (Dinler, 2007: 240). Döviz talebi kur ile ters ilişkilidir. Negatif eğimli döviz talebi demek, döviz kuru düştüğünde ulusal para değerlendiğinde döviz talebi artar. Bu yerli malların ucuzlamasına neden olur, ithalatı arttırır böylece de döviz talebi artar. Dövizin yükselmesi, değer kazanması ulusal malların fiyatını arttıracığından ihracatı arttırır, ülkeye döviz girmesini sağlar. “İthalat”, döviz talebinin en etkili faktörüdür (Aral, 2015:5).

Döviz kurları alım ve satım olmak üzere iki farklı şekilde belirlenir. Bu farklılık ise satış kurunun alış kurundan büyük olmasına neden olur. Bu farklılığı kur marjı yaratır. Marjın nedeni işletmecinin giderleri ve vergilerdir (Başkesen, 2018: 3).

Denge Döviz Kuru

Kaynak: https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Bahar/iktisada_giris_2/12/index.html

Şekil 1.1. Döviz Arz ve Talebi

Şekil 1’de D döviz talebi, S döviz arzını ifade etmektedir. Alım ve satımı dengeleyecek olan arz ve talebin kesiştiği noktada “denge döviz kuru” oluşur. Buradaki miktara “döviz hacmi” denir. Döviz talebi dış ticarete ödeme yapmak için talep edilen yabancı para miktarıdır. İthalatçıların döviz kuru ile döviz talebi arasındaki ilişki negatif yönlüdür. Nominal kur artarken talebi düşer. Bunun nedeni ise, ithal malların yerli para cinsinden fiyatı artar yani yabancı malların fiyatı yükselir. Böylece döviz talebi düşer. Ulusal paraya dönüştürmek için döviz piyasasına arz edilen yabancı para da döviz arzını oluşturur. Döviz arzı ile döviz kuru arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Kur artınca ihracat geliri artar, kur düşünce döviz geliri düşer. Kurdaki artış ile ulusal malların fiyatı, yabancı mallara göre ucuzlar böylece yerli mala talep artar, ihracatçı ülkenin döviz arzını arttırır (Oksay, 2001:9). Döviz kurunun artışı, fiyatı dengenin üzerine çıkması döviz arzını döviz talebinden fazla olmasına yol açar, döviz arz fazlası yaratır. Tam tersi döviz kurunun, fiyatın düşmesi döviz talebi döviz arzından fazla olduğundan döviz talep fazlası yaratır.

1.3. Döviz Kuru Çeşitleri

Döviz kurlarında meydana gelen değişimler, dış ticarete konu olan mal ve hizmet fiyatlarını etkiler ve küresel anlamda değişiklikler yaratır. İncelenecek olan kur türlerini nominal kur, reel kur, çapraz kur ve efektif kur olarak sıralamamız mümkündür.

• Nominal Döviz Kuru

Gazetelerde ve döviz piyasalarında gördüğümüz kur nominal kurdur. Nominal döviz kurunu iki ülke para biriminin piyasada alınıp satılan göreceli fiyatını gösterir (Mankiw, 2010: 144).

Bir birim ulusal paranın yabancı para cinsinden değeridir (Ünsal, 2003: 114). Hesaba enflasyon oranı dâhil edilmeyen piyasadaki kurdur. İki farklı şekilde gösterimi mevcuttur. Dolaysız kotasyon Avrupa yöntemi bir yabancı paranın ulusal para cinsinden değerinin doğrudan gösterimi $1 \text{ USD} = 5,78 \text{ TL}$ şeklindedir. 1 Doların Türk Lirası karşılığı 5,78 TL olduğunu anlatır. Dolaylı Amerikan yöntemi ise ulusal paranın yabancı para cinsinden değeri yani dolaylı kotasyon ise $1 \text{ TL} = 5.78 \text{ USD}$ ’dır. Yani yerli para cinsinden yabancı paranın değerinin ifadesidir.

Türkiye’de döviz kurlarının değeri birinci tanıma yani dolaysız kotasyona göre tespit edilmektedir. Bu durumda döviz kurlarında meydana gelen bir yükselme, bir birim döviz ile değiştirilen yerli para miktarının arttığını ifade ederken, döviz kurlarının düşmesi ise bir birim yabancı para ile değiştirilen yerli para miktarının azaldığını göstermektedir (Özkaya, 2007: 18).

Nominal döviz kurunun düşmesi ile ulusal malların yabancı mallar karşısında fiyatının göreceli olarak düşmesiyle ve ulusal paranın değerinin artmasıyla TL ile daha çok yabancı mal alınabileceğinden, nominal döviz kazancı elde edilecektir. Nominal döviz kurunun yükselmesi ise göreceli olarak ulusal fiyatların düşüp, yabancı malların fiyatlarının artmasıdır. Yani ulusal paranın değer kaybı TL ile daha az yabancı mal satın alınacağından dolayı “nominal döviz kaybı” olarak ifade edilir.

Nominal döviz kurları yalnız piyasada oluşan kuru gösterir; çünkü enflasyona göre düzenlenmediğinden gerçek kuru yansıtmazlar.

o **Reel döviz kuru**

Reel döviz kuru bir kimsenin, bir ülkenin mal ve hizmetleri ile başka bir ülkenin aynı miktarda mal ve hizmetlerini satın alabileceği orandır. Reel döviz kuru da nominal kurdaki gibi bir birim yabancı ürünün kaç birim yerli ürüne karşılık geldiğini gösteren oran olarak tanımlanabilir. Ancak burada söz konusu ürün para değil, maldır (Yıldız, 2014:4).

Nominal döviz kuru iki farklı ulusal para biriminin birbiri cinsinden değerini gösterirken, reel döviz kuru ise mal ve hizmetin iki farklı ülke arasındaki değişim oranını göstermektedir. Örneğin bir kişi alışverişe çıktığında, Türkiye’de bir ekmeğin fiyatının Hollanda’da satılan bir ekmekten iki kat daha fazla olduğunu görür. Reel döviz kuruna göre 1 tane Türk ekmeği, 2 tane Hollanda ekmeğine eşdeğerdir (Metin, 2019:6).

Reel Döviz Kuru; Yabancı para ile ulusal paranın enflasyondan arındırılmış oranıdır, gerçek kuru ifade eder. Yurt içi mal ile yabancı malın birbirine oranının hesaplanmasıdır. Bir ülkenin malları ile başka ülkenin mallarının değiştirilebileceği oranı gösterir. Reel döviz kurunun önemi rekabet gücü hakkında bilgi vermesidir.

Reel döviz kurunun yükselmesine “reel değer kazancı”, düşmesine ise “reel değer kaybı” denir. Reel döviz kurunun düşmesi yerli paranın yabancı para karşısında değeri

düşük olduğundan, yani yerli mallar yabancı mallara göre ucuz olduğundan, rekabet gücünü arttırarak ihracata olumlu etki yaratır. Tabii ki yerli malın ucuzluğu ithalatı azaltır. Yabancılar yurt içinden daha çok, yurt içindekiler yabancı mallardan daha az mal alabildiği için reel değer kaybı denir. Tam zıddı olan reel döviz kurunun yükselmesi ise, yerli paranın değerinin yabancı mallara oranla yükselmesi yani yabancı malların yerli mallara göre fiyatlarının düşmesi ise ihracatı olumsuz etkileyerek, rekabet gücünü azaltarak, ithalatı arttırır. Yabancılar yurt içinden daha az yerli mal, yurt içindekiler yabancı mallardan daha çok alabildiği için reel değer kazancı denir (Karluk, 2013:631).

Reel döviz kurunun düşmesi ulusal paranın değer kaybetmesidir. Bunun nedeniyse; artan nominal döviz kuru ile yerli paranın değerinin düşmesi ile ithal malların maliyetini arttırıp, dış finansman maliyetini yani üretim maliyetini arttırıyor olmasıdır (Karluk, 2013:631).

Nominal döviz kuru RER, yurt içi fiyatlar genel düzeyi P, yurt dışı fiyatlar genel düzeyi P* olarak ifadelendirildiğinde aşağıdaki formül bize reel döviz kurunu verir.

$$RDK = RER \cdot P^*/P$$

Reel döviz kurunun yükselmesi ulusal paranın değer kazanmasıyla yabancı malların ucuzlaması ithalatı arttırıcı, ihracatı azaltıcı etki yapar. Reel döviz kurunun düşmesi ise ulusal paranın değer kaybetmesi, yerli malın yabancı mallara kıyasla ihracatı arttırıp ithalatı azaltıcı etki yaratır. Yani nominal döviz kuru arttığında TL değer kaybeder, İhracat artar. Reel döviz kuru arttığında TL değeri artar ihracat azalır (Eğilmez, 2020).

Reel döviz kuru, nominal döviz kurundan yüksek ise ulusal para gerçek değerinin üstünde dış değere sahipken, tam zıddı durumda ulusal para gerçek değerinin altında dış değere sahip olmaktadır.

Reel döviz kurunun ekonomistlere sağladığı avantaj; aynı para birimi ile yurtiçi ve yurtdışında alınabilecek mal miktarını anında kıyaslama imkanı vermesidir (Kızıldere vd., 2011: 20).

o **Çapraz kur**

Amerikan Doları dışında iki ülke arasında belirlenen döviz kuru, ayrı ayrı iki ülke

paralarının USD'a oranlaması ile çapraz kur belirlenir. Amerikan Doları'nın kullanılması diğer ülkelerde hesaplamaları kolaylaştırır. Her yabancı para da yeniden kur belirlemeye gerek kalmaz. Daha iyi açıklamak için; çeşitli ülkelerin döviz piyasalarında doların esas alınması ve diğer dövizlerle ulusal paralar arasındaki kurların, bu dövizlerin dolar karşısındaki değişim oranlarına göre hesaplanması, döviz piyasalarındaki gereksiz karışıklığı önlemekte ve piyasa işlemlerine açıklık ve kolaylık sağlamaktadır (Seyidoğlu, 1993: 125).

Başka bir deyişle çapraz kur, üçüncü bir ülkenin para birimi ile ticaret yapan iki ülkenin para birimleri arasında belirlenen kurdur. Yabancı bir paranın başka yabancı para karşısındaki değerinin başka döviz cinsine göre tanımlanmasıdır. Euro/Dolar paritesinin TL cinsinden değeri çapraz kura örnektir.

o **Efektif kur**

Ülkenin dış ticaretinin yoğunluğuna göre ulusal paranın değerinin ticaret yaptığı ülkelerin paraların değerinin ortalamasıyla ilişkilendirilerek hesaplanması “efektif döviz kuru” olarak tanımlanır. Ya da bir ülkenin ticaretinde ağırlık taşıyan ülkelerin paraları cinsinden yerli paranın ortalama değerini belirlemek üzere kullanılan ticaret ağırlıklı endekse “efektif döviz kuru” denir (Parasız, 2006:471). Yabancı iki döviz kurunun ortalamalarının alınmasıyla hesaplanan kur çeşididir. Bir ülkenin en çok ticaret yaptığı ülkelerin para birimleriyle milli döviz kurunun ağırlıklı ortalamasıdır.

Efektif döviz kurunun iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki reel efektif döviz kuru, diğeri ise nominal efektif döviz kurdur. “Reel efektif kur”, başlıca ticaret ortalamaları ile oluşturulan reel kurun bir endeks ile birleştirilmesi sonucu oluşan kurdur. Bu endekste ülkenin çoğunluk olarak ihracat yaptığı ülkenin ağırlığına göre para birimlerine yoğunlaşmaktadır. Nominal efektif döviz kuru aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2005: 74-75).

$$REER = \sum_{i=1}^n W_j \times RER_j$$

REER: Nominal efektif döviz kuru, RER: Nominal Döviz Kuru

Nominal efektif döviz kuru ise, enflasyondan arındırılmamış döviz kurunun ağırlıklı ortalamasıdır. Nominal efektif kur, seçilen ülkenin dış ticaretinde önemli bir paya

sahip olan ülkelerin para birimlerinden oluşan sepette, kendi ulusal parasının ağırlıklı ortalamasını ifade eder. Bu yüzden, ticaret ağırlıklı döviz endeksi de denilmektedir (Ünsal, 2005:115).

1.4. Döviz Kurunun Belirlenmesinde Teorik Yaklaşımlar

Döviz kurunda meydana gelen oynaklıkların ekonomiye etkisi bilinmek istendiği için teoriler oluşturulmuştur. Çünkü döviz kuru ekonomiyi dış ticaret, enflasyon, devalüasyon gibi çeşitli yönlerden etkisi altına almaktadır. Bu yüzden en uygun kurun sisteminin belirlenmesi önemlidir. Bu nedenle dış ticaret dengesi, satın alma gücü paritesi, parasal, portfolyo dengesi, hedefi aşma, Mundell Fleming yaklaşımı ele alınacaktır.

Ayrıca dış ticaret yaklaşımı ve satın alma gücü paritesi geleneksel teoriler olarak bilinirken, diğerleri çağdaş teoriler olarak adlandırılmaktadır.

1.4.1. Dış Ticaret Dengesi Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre ülkenin parasının değerini belirleyen ihracat ve ithalattır. İhracat ithalattan büyük ise dış ticaret fazlası oluşur, döviz arz fazlalığı ulusal paranın değerini arttırır. Ters durumda ithalatın ihracattan fazla ise dış ticaret açığı sonucu döviz talebi artar, ulusal para değer kaybeder. Dış ticareti etkileyecek fiyat değişimleri, gelirdeki değişimler, zevk ve tercihler, ulusal paranın değerini etkilemektedir.

Bu teori açısından, ülkenin ihracatını ve ithalatını etkileyen tüm faktörler aynı zamanda paranın dış değerini de etkiler. Bunlar arasında örneğin; yerli ve yabancı malların göreceli fiyatları, iç ve dış ekonomilerdeki reel gelir artışları, tüketici tercihlerinin yerli veya yabancı mallara doğru kayması, teknolojik gelişme, faktör stokundaki artışlar, vs. gibi faktörler sayılabilir (Seyidoğlu, 2007: 418).

Bir ülkenin ihracatı ithalatından fazla ise döviz geliri artmış olacağından ülkenin parasının değeri artar, tersi durumda yine ülkenin parasının değeri bu ihracat kalemlerini etkileyenlere göre şekil alır. Örneğin, artan reel gelir ithalatı arttırır ve yerli paranın değerini azaltıp, döviz kurunun değerini arttırır. Bu yaklaşım gelişmiş ülkelerin ihracatının büyüklüğünden dolayı parasının değerinin yüksek, az gelişmiş ülkelerin de ithalatının büyüklüğünden dolayı paralarının değeri düşük olduğuna dair bir genelleme yapar ya da dış ticaret yapan ülkelerin parası değerli, dışa kapalı olan ülkelerin parasının değeri azalmakta

olduğunu iddia eder. Fakat gerçekte bu durum uyuşmamaktadır. Nedeni ise, sermaye akımlarının etkilerinin göz ardı edilmesidir. Çünkü 1970’li yıllarda döviz piyasasının gelişmesiyle birlikte sermaye hareketleri hızlanmış ve dolayısıyla ülkelerin dış ticaret bilançosu bu hareketlilikten etkilenmeye başlamıştır. Sermaye hareketleri göz ardı edildiğinde denge kurunun sadece ithalat ve ihracata bağlı olduğu durumda dış ticaret akımları yaklaşımından söz edilirken, sermaye hareketlerinin oluşması ile birlikte ülkelerin dış ticaret bilançosu etkilenmeye başlamıştır (Tolgay, 2019: 51).

1.4.2. Satın Alma Gücü Paritesi

Orijinal şekli ile teori; herhangi bir karşılıklı ilişki olmadan fiyatların döviz kurları üzerinde tek taraflı etkisi olduğundan hareketle, döviz kurunun açıklanmasında hiçbir gücün enflasyon kadar etkili olmadığını kabul eder. Böylece iki döviz arasında kur, bu ülkelerdeki nispi enflasyon oranlarına göre belirlenir (Machlup, 1970: 27).

Aynı mal aynı anda farklı yerlerde farklı fiyatlarla satılmaz. İşte tek fiyat yasası uluslararası piyasalarda uygulanmasına satın alma gücü paritesi denilmektedir (Parasız, 2006: 473). Yerli ve yabancı para aynı satın alma gücüne sahiptir. Tek fiyat kanununun geçerli olduğu nominal döviz kuruna Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) denir (Ünsal, 2015:12).

Tek fiyat kanunu geçerliiyken, reel döviz kuru bire eşittir ($R = eP^* / P = 1$) ve bir birim ulusal paranın yurtdışındaki satın alma gücü ile yurt içindeki satın alma gücü aynıdır. Tek fiyat kanununun geçerli olduğu nominal döviz kuruna (iç ve dış fiyatları ulusal para birimi cinsinden eşitleyen nominal döviz kuruna) satın alma gücü paritesi (purchasing power parity, PPP) denir (Ünsal, 2004: 215).

Satın alma gücü paritesi, ülkelerin satın alma güçlerinin tek fiyat kanununa dayandırılarak eşitlenmesini öngören değişim oranıdır. Yaklaşımın dayanağı “tek fiyat kanunu” ise belli bir döviz kuru üzerinden ticari malın çevrildiği ulusal paralarca değerinin dünyanın her yerinde aynı olmasıdır. Tek fiyat kanunu arbitrajın bir sonucudur. Arbitraj sayesinde fiyat farklılıkları ortadan kalkar. Ucuz olan yerden alıp pahalı olan yerde satarak, ucuz olan yerde mal azalacağı için orada fiyatın artmasına, yüksek olan yerde satış sonucu mal arttığı için malın fiyatının düşmesine sebep olarak, fiyatları eşitler, kur fiyat farklılıkları ortadan kaldırılarak belirlenir. Yaklaşım mutlak ve nispi olarak iki şekilde ele alınır.

Mutlak SAGP; Herhangi bir ulusal para biriminin satın alma gücünün dünyanın her yerinde aynı olması demektir. P_i : iç fiyat, P_d : dış fiyat, S : bir birim yabancı paranın ulusal para miktarı.

$$P_i = S * P_d$$

Bu denklemlerle döviz kuru belirlenir. Fakat günümüzde tüm mallarda bu durumu sağlamak, malların kalitesi, ülkelere göre üretimdeki ağırlığı, çeşitliliği nedenleriyle aynı fiyata tabi tutmak mümkün değildir. Bu sebeple Nispi SAGP yaklaşımına yönelinmiştir.

Nispi SAGP ile Mutlak değerler yerine, değişimler ele alınarak kur belirlenmeye çalışılır. Bu enflasyon farklarına göre yapılır. Enflasyonu yüksek olan ülkenin döviz kuru da yüksektir.

Nispi satın alma gücü paritesi, ülkeler arasında belirlenen döviz kurlarının bu ülkeler arasındaki enflasyon farklılıklarını da belirtecek şekilde ayarlanması ile ortaya çıkan parite olarak da tanımlanmaktadır. Aynı mal sepetine girmeyen veya aynı ağırlığa sahip fiyat endeksleri olmadan kullanılan döviz kuru belirleme yöntemidir (Tolgay, 2019: 57).

Fiyatların kurdaki değişimlere uyum sağlaması zaman aldığı için, bu yaklaşım uzun dönem dengesindeki döviz kurunu belirlemede bir araçtır. Ticaret dışı mal ve hizmetlerin, ticari kısıtlamalar, taşıma giderleri ve sermaye hareketlerinin kısa dönemde kura etkileri dolayısıyla teori yetersiz kalmış ve yeni teorilere ihtiyaç duyulmuştur.

Mutlak ve nispi satın alma gücü paritesi arasındaki temel fark, mutlak SAGP hipotezinin nominal kurları dikkate almasına karşılık, nispi SAGP yaklaşımının ülkelerin gerçek rekabet güçlerini gösteren reel kurları dikkate almasıdır (Demircioğlu, 2009: 15).

1.4.3. Parasal Yaklaşım

Dış dengeyi sağlayacak olan kur, para arzı ve talebine göre belirlenir. Parasal yaklaşımda döviz kuru değişimleri, para arz ve talebinde değişimlerle açıklanır. Bu değişimler parasal sektördeki dengesizliklerden doğar (Eren, 1992: 183). Arz edilen para, talep edilen paradan yüksek ise ulusal paranın değeri azalır, döviz kurunun değeri yükselir. Arz edilen para, talep edilen paradan düşük ise az olanın talebi artınca değeri artacağından, ulusal paranın değeri artar, döviz kurunun değeri azalır. Bu tür artış azalış beklentileri bu

yaklaşımında önemlidir, beklentiler ile dış ülkenin enflasyon oranı kuru etkiler. Bu yaklaşıma göre, döviz kurunda istikrar sorunu yaratan para politikaları istikrara kavuşmasını sağlayacak olan da para politikalarıdır. Dış ve iç varlıklarda tam ikame söz konusudur.

Bir başka deyişle halk eline geçen para arzı fazlasını mali varlıklara yatırırken bunların yerli veya yabancı oluşu arasında ayırım yapmaz, yurtdışındaki faiz oranının içerden daha yüksek olması halkın yatırımlarını bu varlıklara yöneltmesi için yeterli olacaktır (Seyidoğlu, 2007: 428).

Parasalıcı yaklaşımda döviz kurlarının değişimi, resmi rezervler bilançosuna bağlı bulunmaktadır. Bu yüzden para arzı ile para talebi fonksiyonları önem taşımaktadır. Para arzı, döviz rezervi ve yurtiçi kredilerin bir fonksiyonunu oluştururken, para talebi ise uluslararası fiyatlar, faiz oranları, gelir düzeyi ve özellikle gelecekteki döviz kurları ile ilgili beklentilerin bir fonksiyonunu oluşturmaktadır (Ay, 2001: 126). Para arzı kontrolü sayesinde döviz kuru dengesizliği giderilebileceğini savunmaktadır.

1.4.4. Portfolyo Dengesi Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre menkul kıymetlerin arz ve talebine göre kur belirlenir. Yani iç ve dış faiz oranları menkul kıymetlerin arz ve talebini etkileyerek döviz kurunda değişime neden olur. Söz konusu menkul kıymet hem yabancı hem yerli hisse senedi ve tahvili içine alır. Tabi ki yabancı menkul kıymet bulundurmanın bir riski vardır. Bu yüzden bu yaklaşımda yerli ve yabancı varlıklar tam ikame edilemez. Portfolyonun seçimi kuru etkilemektedir. Devletin tahvil satışında bulunduğunu varsaydığımızda, satışların bedeli TL olarak alındığında para arzı daralır. Bu da tahvil fiyatını düşürüp ulusal faizi arttırır, yabancılara yerli tahvil almalarını kârlı kılar ve yerli tahvilin talebi artar. Bu durumun döviz talebinin düşmesi demek olduğundan, kur düşer. Aynı zamanda artan ulusal faiz sermaye girişine yol açtığından kurda azaltıcı etki oluşturur. Başka bir durumda ise örneğin; işsizlik arttığında TL'nin değer kaybına yol açacağı izlenimi yaratır. Böylelikle yatırımı yabancı varlıklara yönlendirir. Artan yabancı malların talebi döviz kurunun artmasına yol açar. Anlattığımız gibi risk ve beklentiler kuru değiştirir (Seyidoğlu, 2007:454).

Portföy tercihi modellerinin test edilmesine yönelik uygulamalı araştırmaların yapılması, çeşitli finansal varlıklarla ilgili verilerin yetersiz olması nedeniyle oldukça güçtür. Fakat mali varlıklar arasında tam ikamenin olmadığı yönünde önemli varsayımları

içermesi, döviz kurlarının belirlenmesine geniş bakış açısı sağlamaktadır (Özkaya, 2007: 95). Bu yaklaşımın tam ikameye engel olan parasal yaklaşımdan ayrıldığı en temel özelliğin nedenleri likitide farklılıkları, vergi yasaları, ödeyememe riski, siyasal ve kur riski gibi problemlerdir.

1.4.5. Döviz Kurunda Hedefi Aşma Yaklaşımı

Rudiger Dornbusch tarafından 1976 yılında geliştirilen kurlarda hedefi aşma yaklaşımı, döviz kurlarının belirlenmesinde reel faktörlerle finansal faktörleri bir arada değerlendiren ilk yaklaşım olarak göze çarpmaktadır. Gerçekleşen değişmeler karşısında finansal piyasaların tepkisi, reel piyasaların tepkisinden daha hızlıdır. Finansal piyasalar ve reel piyasalar arasındaki bu hız farkı, kısa dönemde kurlar üzerinde etkisini göstermektedir. Yaklaşımına göre döviz kurlarında dengenin bozulması, reel piyasalar ile finans piyasaları arasındaki asimetrik bir ilişkinin oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden döviz kurlarındaki istikrar, mal ve hizmet piyasalarının finansal piyasalara uyum sağlama hızlarına bağlı bulunmaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 177-178).

Kısa dönem için hedeflenen kurun uzun dönemdeki denge döviz kuruna yaklaşması “hedefi aşma yaklaşımı” olarak tanımlanır. Örneğin, Merkez Bankası’nın beklenmedik bir anda para arzını arttırdığını düşünelim, bu durumda yerli faiz düşer, yerli portföy yerine yabancı portföy tercih edileceğinden, artan yabancı malların talebi döviz kurunu arttırır. Fakat fiyatlar uzun dönemde kura uyum sağlar. Bu da hedefi aşmasına yol açar. SAGP teorisindeki gibi zamanla fiyat arttıkça kur düşmeye başlar (Seyidoğlu, 2007: 464).

1.4.6. Mundell – Fleming Modeli Yaklaşımı

Keynesyen gelir harcama yaklaşımına sermaye hareketliliğinin eklenmesiyle bu model kurulmuştur. Amacı geleneksel yaklaşımın değerlendirmedeği sermaye hareketleri ile birlikte kuru belirlemektir. Kapalı ekonomiyi varsayan mal ve hizmet hareketleri modeline (IS-LM) sermaye hareketi katılarak açık bir ekonomi varsayımı Mundell Fleming modeli kurulmuştur. Sınırlı sermaye hareketleri ve açık bir ekonomide uygulanmıştır. Mundell-Fleming modelinin kabul ettiği temel varsayımlar şu şekildedir (Uçan, 2014: 49);

- Nominal ücret ve fiyat sabittir.
- Para talebi, yurt içi gelir düzeyinin pozitif ve yurt içi faiz oranının negatif bir

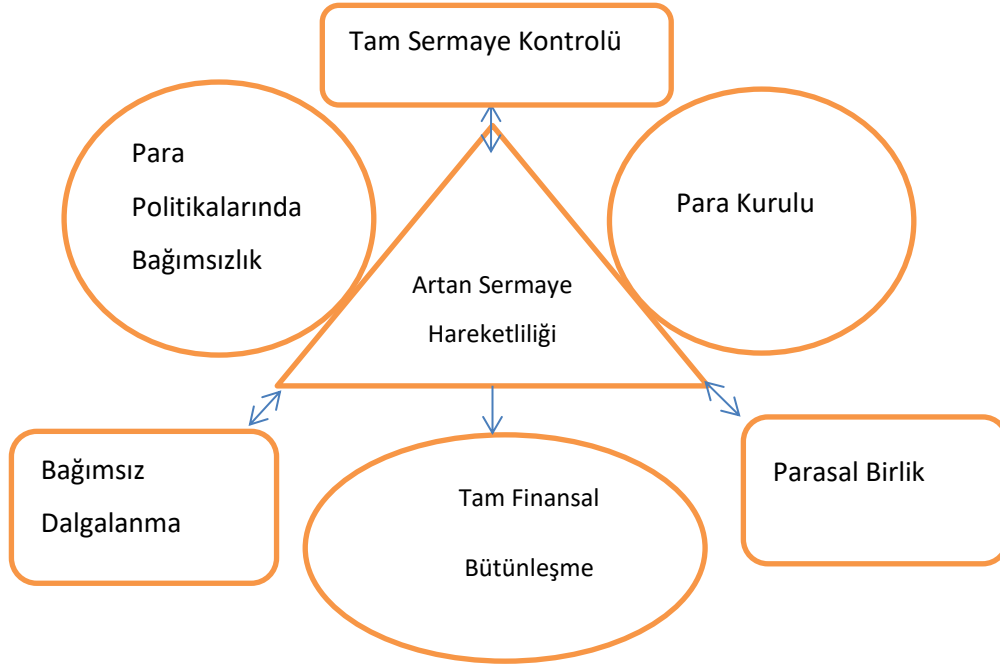
fonksiyonudur.

- Toplam talep kamu harcama düzeyi, yurt içi faiz oranı ile negatif, döviz kuru ve yabancı çıktı ile pozitif ilişkilidir.
- Para arzı, döviz kurunun hedeflenmiş düzeyden sapmasından negatif yönde etkilenmektedir.
- Sermaye hesabı yurtdışı ve yurtiçi faiz oranları farklılıkları ile belirlenmektedir.
- Ticaret hesapları, yurtdışı çıktı düzeyleri ile karşılaştırıldığında yurt içi çıktı düzeyleri ile belirlenmektedir.

Tipik olarak, Mundell-Fleming modeli kısa vadede nominal döviz kuru ile bir ekonominin çıktısı arasındaki ilişkiyi (IS-LM modelindeki faiz oranı ve çıktı arasındaki ilişkinin aksine) betimlemektedir. Mundell-Fleming modeline göre açık ekonomilerde sermaye hareketliliğinin serbest olduğu durumlarda sabit kur rejiminde bağımsız para politikası uygulanması mümkün değildir. Bu nedenle Mundell-Fleming modeli, bir ekonominin sabit bir döviz kuru, serbest sermaye hareketi ve bağımsız bir para politikasını aynı anda yürütemeyeceğini savunmak için kullanılmıştır. Bu ilke genellikle “İmkânsız Üçlü”, “Tutarsız Üçlü”, “Mundell-Fleming” veya “Üçlü Açmaz” olarak adlandırılır (Young & Darity, 2004: 1; Ünsal, 2011: 427).

İmkânsız üçleme (imposibble trinity) hipotezi; Frankel’in imkansız üçleme hipotezinde, bir ülkenin döviz kuru istikrarı, parasal bağımsızlık ve finansal serbestlik hedeflerini aynı anda gerçekleştiremeyeceğini, bunlardan en az birinden vazgeçilmesi gerektiğini söylemektedir. Açıklanan bu hipotez, iki kutuplu görüş hipotezine de temel oluşturmaktadır (Dündar, 2010: 40).

Yani İmkansız Üçleme ve İki Köşeli Çözüm görüşü, Mundell Fleming modeline dayanmaktadır. Aşağıda gösterilmektedir.

Kaynak: Frankel, J. A., (1999). No Single Currency Regime Is Right For All Countries or at All Times!. *NBER Working Papers*, No: 7338, pp.1-49.

Şekil 1.2. İmkansız Üçleme

Mundel- Fleming modelinde geleneksel IS-LM modeli açık ekonomiye uyarlanarak, BP (ödemeler dengesi) dâhil edilmiştir. Böylelikle bu model ödemeler dengesi akım modeli niteliği kazanmıştır. Bu modelde döviz arz ve talebinin eşit olduğu noktada denge döviz kuru oluşmaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 165-166).

Bu modelde ekonomideki şoklar dikkate alınmaktadır. Serbest sermaye hareketliliği altında dalgalı kur reel şoklara etkinken, sabit kur sistemi nominal şoklar üzerinde etkindir. Kısmi sermaye hareketliliği mevcutken, sabit kur reel şoklar üzerinde etkinken, dalgalı kurun reel şoklara etkinliği daha azdır. Böylece kur, şoklara ve sermaye hareketliliğine göre belirlenir.

Günümüzde iyice yerleşmiş olan açık ekonomi makro iktisat literatürünün doğuşunda ve gelişmesinde Mundell- Fleming modelinin büyük etkisi olmuştur. Ayrıca politika etkililiği açısından ele alındığında Egon Sohmen, Martin F.J.Prachowny, Jürg Niehans, Rudiger Dornbusch, Ronald Findlay, Carlos A.Rodriguez, Stephen J.Turnovsky ve Horst Herberg gibi iktisatçılar tarafından yoğun tartışmalar yapılmış ve bu etkililik açık ekonominin önemli bir eksenini oluşturmuştur (Kibritçioğlu, 1987). Ancak modelin en

büyük eksiği kısa dönemdeki değişimleri açıklayıp, uzun dönemdeki gelişmeleri dikkate almamasıdır. Varlık piyasası faiz oranları farklılığı stok akım değişkeni ile açıklaması eksik kalmıştır. Kur gelişmelerinin de reel olduğu varsayılmaktadır.

1.5. Döviz Kuru Rejimleri

Döviz kuru sistemi, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü veya kısaca “döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi” olarak tanımlanabilir (Güran, 1987: 7).

Dışa açık ekonomilerde sistem belirlemesi, sermaye hareketlerinin serbestliği ancak faiz ya da döviz kurundan biri üzerinde dışa açık bir ekonomide, ekonomi politikalarının belirlenmesi faiz, döviz kuru ve sermaye hareketlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine göre yapılmaktadır. Bir ekonomide sermaye hareketlerinin serbest olması durumunda, faizi ve döviz kurunu denetim altına almak mümkün olmaktadır. Fakat her ikisini birden denetlemeye almak, sermaye serbestisinden yararlanan sermayenin dışarı çıkmasına neden olabilmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 304).

Kur sistemi, ekonomideki politikalarla uyumlu bir şekilde kurun nasıl belirleneceğine dair oluşumunu açıklamaya çalışır. Rekabeti engelleyen, cari ile reel kur arasında farkın giderilmesi olarak bilinen kur istikrarını sağlanması gerekmektedir. Amaç ödemeler dengesini oluşturabilecek iç ve dış şoklardan koruyacak istikrarı sağlayacak kur sistemini hedeflemektedir. Yani ödemeler dengesinin istikrarıdır. Aslında iki sistemden oluşup bu sistemlerden alternatifleri türetilmiştir. Bunlar sabit kur sistemi, esnek kur sistemi ve bu sistemlerin türevleri olan ara döviz kur sistemleridir. Belirtmek gerekir ki hangi sistem uygulanırsa uygulansın, beraberinde ekonomide uygulanan politikalarla sistemin uyumu, başarı durumunu etkilemektedir.

1.5.1. Sabit Kur Rejimi

Sabit döviz kuru rejimlerinde, döviz arzı ve döviz talebi koşulları gözetilmeksizin kur saptanır ve alt-üst sınırlarının dışına çıkılmasına izin verilmemektedir (Dinler 2012: 592). Bu kurun ana özelliği döviz kurlarının piyasa gelişmelerine göre değişmesine izin verilmeyip ilke olarak aynı düzeyde sürdürülmesidir (Parasız, 2006: 792).

Parasal otorite (Merkez Bankası) tarafından belli bir düzeyde tutulması için gerektiğinde müdahalede bulunulabilen kur sistemidir. Amaç fiyat istikrarıdır. Bu yüzden enflasyonla mücadele esastır. Kurun neye göre sabitleyeceği önemlidir. Parasal otorite ulusal parayı altına ya da başka bir yabancı paraya ki genellikle Amerikan Doları'na sabitlemektedir (Keskin, 2009: 7). TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) belirlenen düzeyden ayrılması halinde istikrar için döviz alıcısı veya satıcısı konumunda piyasaya müdahalede bulunur. Bunun için ise Merkez Bankası'nın elinde altın ve yabancı döviz stoku bulundurması gerekmektedir. Örneğin; döviz kurlarında yükselme baskısı oluştuğunda Merkez Bankası piyasaya döviz sürmekte, döviz kurlarında düşme baskısı oluştuğunda ise Merkez Bankası döviz alımı yaparak döviz piyasasını dengede tutar. Buna "sterilizasyon politikası" denilmektedir (Aklan, 2007: 226).

Sistem tek bir şeye bağlı, sabit olduğundan karmaşık döviz piyasasından daha basittir. Sabit kurdaki müdahale edebilme şansı iç şoklarda esnek kurdan daha iyi koruma sağlar. Müdahalenin varlığı dalgalanmaları azalttığından belirsizlik daha azdır. Aynı şekilde piyasalar müdahaleye hazırlıklı spekülasyonlar geliştirdiğinden spekülasyonlar istikrar getirir. Fakat bu sistemde para politikasının etkinliği kurun belirlenmesine tercih edilir. Müdahalelerin zamanının belirsizliği risk yaratır. Para politikası etkin değildir, kaynak etkisizliği, döviz arz ve talebindeki fazlalıklar dezavantaj oluşturur.

1.5.2. Esnek Kur Rejimi

Dalgalanan, yüzen kur olarak da bilinen bu sistemde, piyasada arz ve talep tarafından hiçbir baskı içermeden doğal bir şekilde döviz kuru belirlenmekte, Merkez Bankası'nın müdahalesi söz konusu olmadığından dış dengede sağlanmakta, yani böyle bir sistemde ödemeler dengesindeki dengesizlik kurdaki değişmelerle kendiliğinden giderilebilmektedir. Dolayısıyla kur, her an arz ve talebe göre değişebilir. Sabit kurdaki gibi rezerv tutmaya gerek yoktur. Döviz rezerv ancak döviz arz ve talebi arasındaki uyumu sağlayacak kadar olmalıdır. Bu durum, kıt kaynağı rezerve yatırma yükünden kurtarır. Para politikaların uygulanmasına imkan verir. Kur şoklara uyum sağlar. Ancak kurun değeri hakkında belirsizlik söz konusudur. Bu riski tetikler, dış ticaret kısıtlanır, kaynak dağılımı olumsuz etkilenir.

Dış denge esnek kur ile otomatik olarak sağlanacağından, iç denge için iç politikalara odaklanmayı daha iyi anlamak için fırsat sunar. Dış şoklara karşı koruma sağlar.

Oysa sabit kurda ülkenin ihracatına olan talep düşerse, ülke ekonomisi dış ticaret çarpanının tersine çalışmasıyla olumsuz yönde etkilenir (Mankiv, 2010: 480). Baskılama, müdahale olmadığından ve piyasada fiyatlara yansıdığından sabit kura göre esnek kur gerçek değerine daha yakındır.

Dalgalı kur bilimsel açıdan destek bulsa da hükümet, yatırımcılar, dışardan borç alanlar, uluslararası ticaret açısından belirsiz kur dalgalanmaları nedeniyle sakıncalı bulunur. Sabit kura göre kurun fiyatlara yansması söz konusu olduğundan daha enflasyonist bir yapısı vardır. Esnek kur ile kısa dönem dalgalanmalar hedefi aşan bir kura itebilir. Ancak gerçekte de sabit kurlar sabit değildir. Ülkeler arasındaki enflasyon, ülke para arzını ve talebini etkileyen faktörler denge kurunu değiştirir. Bu değişme rezervleri bile eritebilir. Bunu önlemek için sıkı para ve maliye politikalarında daraltıcı politikalara gidilebilir. Fakat bir devalüasyon beklentisi varsa, piyasadaki aktörler çoğunlukla ellerindeki parayı satmaya çalışırlar. Yani sabit kur ile esnek kurdaki dalgalanmalar Friedman'a göre birbirine yakındır.

Esnek kurda kurların yönünün belirsizliği, sabit kurda müdahaleler sonucu faizdeki belirsizlik diğer kur uygulamalarını incelemeye itmiştir. Ayrıca günümüzde tam anlamıyla, döviz kurlarının arz ve talebe göre belirlendiği esnek döviz kuru sistemi hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. Çünkü merkez bankaları ve hükümetler döviz kurlarının aşırı dalgalanmalarını önlemek için döviz kurlarına müdahalelerde bulunmaktadırlar. Bu nedenle, müdahalenin hiç olmadığı sistem olan esnek döviz kuru sistemi değil “yönetimli dalgalanan sistem” uygulanmaktadır (Eyüpoğlu, 1995: 22).

1.5.3. Ara Kur Rejimleri

Kredibilite ve esneklik nedeniyle farklı döviz kur rejimleri (sistemleri) oluşmuştur. Bunlara sabit kur ile esnek kurun bileşiminden oluşan kur rejimleri denilebilir. İki kur sisteminin de özelliklerini barındırır. Çoğu ülke karma kur sistemlerini tercih etmektedir.

Ara rejimlerde kur belirli bir orana sabitlenmiş değildir. Ancak Merkez Bankası önceden belirlemiş olduğu limitlerde müdahale etmektedir (OIC 2012: 3). Yani katı bir sistem söz konusu değildir. Sabit kura göre para politikasını uygulama avantajı sağlar. Kur sistemini belirlerken sistemlerin artıları ve eksilerini göz önüne alırlar. Ara kur kapsamında aşağıdaki sistemlere değinilecektir.

- Serbest Dalgalanma
- Gözetimli (Yönetimli) Dalgalanma
- Aralık içinde Dalgalanma
- Kaygan Aralık
- Yönlendirilmiş Sabit Aralık
- Yönlendirilmiş Sabit Parite
- Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi
- Para Kurulu
- Parasal Birlik

o **Serbest Dalgalanma:**

Esnek kur sistemindeki gibi kur piyasada döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Para politikası daha çalışır hale gelir. Oluşabilecek şoklara karşı kur oynaklığı ile şokun atlatılmasını kolaylaştırır. Sabit kur sistemine göre daha az rezerv miktarı kullanılır. Ancak kurun belirsizliği, müdahalenin belirsizliği daha fazla risk oluşturup, kaynak dağılımını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca serbest dalgalanan kur sistemi spekülatif amaçlı hareketlere fırsat verebileceği gibi, enflasyonist bir ortamın oluşmasına da uygun bir sistemdir (Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000: 2).

o **Gözetimli (Kontrollü/Yönetimli) Dalgalanma:**

Kur döviz arzı ve döviz talebi tarafından belirlenir; ancak kur istikrarı için ekonominin ihtiyacına göre müdahalede bulunulur. Müdahale ekonominin yapısı ve genel hedefine göre değişir. Müdahale Merkez Bankası'nın alıcı ya da satıcı olarak kur piyasasına girmesiyle gerçekleşir. Bu müdahale kurdaki istikrar durumuna göre değişebilir. Böylece resmi rezerv ve para arzı değişmektedir. Tabii müdahalelerin yoğunluğu sabit kur rejimine, azlığı esnek kur sistemine yakınlaştırır. Bu sistemde aşırı bir kur değişimi olmasına izin verilmediğinden daha fayda sağlayabilir.

Kontrollü dalgalanma iki şekilde gerçekleşmektedir. Döviz kurlarında meydana gelen kısa süreli ve düzensiz dalgalanmaların yok edilmesine yönelik bir müdahale yapılıyorsa “temiz dalgalanma” söz konusudur. Buna karşın; döviz kuruna

yapılan müdahaleler neticesinde diğer ülke ekonomilerinin bu müdahalelerden olumsuz şekilde etkilenmesi durumu vuku buluyorsa “kirli dalgalanma” söz konusu olmaktadır (Yıldırım, 2003: 33-34).

Gözetimli dalgalanma temelde serbest dalgalanan bir kur sistemi olmasına rağmen, bu sistemde yetkililer bazen kendi hedeflerine uygun düşecek şekilde bazen de mevcut döviz kuru oranını düzeltmek ve ya belirli bir aralıkta kalmasını sağlamak için döviz kuruna müdahalede bulunabilirler. Döviz kuruna yapılan bu tür bir müdahale “kirli dalgalanma” olarak adlandırılmaktadır (Copeland, 2005: 17).

İstendiği zaman kur ayarlanması imkanı verir. Kontrollü kur, kontrolsüz esnek kura göre ticarete katkısı olumludur. Ancak kur ayarlamalarının düzeyi, zaman kontrolü önemlidir ve bu rezervinde belli bir düzeyde olmasını gerektirmektedir.

Uzun dönem politika hedeflerini tutturabilmek için kurlara müdahale edilebilmektedir. Türkiye’de günümüzde uygulanan döviz kuru politikalarını bu çerçevede tanımlayabiliriz. Yani, yönetim döviz piyasalarını baskısı altına alarak uzun dönemde enflasyonu kontrol altında tutabilmek için döviz piyasalarına müdahalelerde bulunmaktadır (Paya, 2013: 180).

o Aralık İçinde Dalgalanma

Belli bir kur değil de aralığının belirlendiği daha esnek kur rejimidir. Aralığın merkezinde sabit bir para (para sepeti) belirlenmektedir. Aralığı aştığı durumda Merkez Bankası müdahalede bulunur. Alt ve üst sınırların ortalaması merkezi parite olarak belirlenir. Bu aralığı doğru belirlemek gerekir. Aralığın dar olması spekülasyonlara, istikrarsızlığa götürebilir. Bu sistemde yüksek döviz rezervine ihtiyaç duyulur. Sistem ancak sürdürülebilir olduğu koşulda güven sağlar. Bu olumsuzluklara ek olarak aralığın ayarlanabilir nitelikte esnek olması merkezi otoritenin kredibilitésinin azalması sonucunu doğurabilmektedir (Edwards ve Savastano, 1999:6).

İki şekilde oluşturulabilir. “Dar aralıkta” merkezi parite etrafında belirlenerek (+, -) %1 oranında kur dalgalanabilmektedir. Dar aralık olarak belirlenen kurda, çok dar belirlenen aralık, spekülasyonları ve istikrarsızlığı beraberinde getirebileceğinden bu aralığın sürdürülebilir olması için sisteme duyulan güvenin de tam olması gerekmektedir

(Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000: 3). “Genişletilmiş aralık” ise piyasa şartlarınca ekonominin optimum belirleyebileceği kur sistemidir. Amaç dalgalanmanın şiddetini olabildiğince ortadan kaldırıp, mşdahaleyi azaltmaktır.

o **Kaygan Aralık:**

Ortalama değerinin sabitlenmediği aralık içinde dalgalanma yşntemidir. Ayarlanabilir bir kur olduğundan enflasyonun olduğu ekonomilerde uygulanabilir. Kurun aşırı yşkselmesi merkezi parite ayarlamalarıyla baskılanabilir, fakat bunun zamanın belirsizliği faizler dolayısı ile risk yaratır.

Sistemi uygulayan şlkeler ayarlanabilir merkezi kur sayesinde kurun aşırı değerlenmesinin şnşne geçmiştir. Fakat sistemde ayarlama sşresinin ve sıklığının şnceden hesaplanamaması piyasalarda belirsizlik ortamının oluşmasına neden olabilir. Sistemde ayarlamaların sıkça yapılması dış ticaret hacmini ve uzun dşenemli yabancı yatırımların nitelik ve miktarının etkilenmesine neden olmaktadır (Kalaycıoğlu, 1983: 55-56).

o **Sşrşnen Bant ve Sşrşnen Parite (Yşnlendirilmiş Sabit Aralık ve Yşnlendirilmiş Sabit Parite):**

Sşrşnen Bant Sistemi, ekonomik gşstergeler çerçevesince şnceden belirlenen merkezi paritenin etrafında ve yine belli aralıklar içinde değişebilen kur sistemidir. Çok bşyşk mşdahaleler sşz konusu değildir. Fakat aralığın, paritenin doğru belirlenmemesi riski ekonomiyi kştş etkiler. Enflasyon beklentisi, paranın aşırı değerlenmesine yol açabilir. Bu nedenle faiz politikasıyla desteklenmeye ihtiyaç duyar, bu da faiz politikasının amacının dışına çıkmasına neden olur.

“Sşrşnen Parite” dar bir nominal dşviz kuru aralığı ile kur sabitlenerek dalgalanmaların şnşne geçmiş bir sistemdir. Belli aralıklarla kuru ayarlayabilirler. Kur şdemeler dengesine gşe sabitlenir. Burada belli bir alt şst aralık olmadığından belirsizlik azalmaktadır. Olumlu beklentileri arttırır. Bu sistemde, bşyşk devalşasyon yerine kşşk devalşasyonlarla sorun özşlebilmektedir.

Bu sistemde nominal dşviz kuru periyodik olarak belirli gşstergelere gşe ayarlanır. Çok dar bir aralık içerisinde hareket eder ve sapmaları engellenir (Yanar, 2008: 77).

Sürünen pariteler sisteminin en önemli avantajı yüksek enflasyonlu ülkelerde reel kurların aşırı değerlenmesini önlemesi, en önemli dezavantajı ise bu sistemin enflasyonist sürecin oluşmasına ve para politikasında döviz kurunun nominal çıpa etkisinin ortadan kalkmasına neden olmasıdır (Kılavuz vd., 2011: 90).

○ **Tam Dolarizasyon:**

Ülkenin ulusal para birimini terk edip, yabancı bir ülkenin ki bu genellikle doları kendi para birimi gibi kullanmasıdır. Bu sistem ile paradan vazgeçmek bağımsız para politikasından ve para basmaktan elde edeceği senyoraj gelirinden de vazgeçilmesi demektir. Böyle bir sistemi tercih edilmesinin nedenleri: ülkedeki yüksek oranlı enflasyonun varlığı, ticaret hacminin fazlalığı, resmileştirilen yabancı paranın ülkesi ile benzer ekonomik konjonktüre sahip olmasıdır.

Tam dolarizasyonda, kur riski ortadan kalkar, devalüasyon riski de yoktur. Bunlar ile faizin düşme eğilimine girmesiyle sermaye maliyetleri azalır. Böylece sisteme güven sağlanır. Fakat para politikasından vazgeçilmesi dış şoklara karşı korumasız bırakır. Merkez Bankası son kredi merci olma sıfatını kaybeder. Yerli paraya güvensizlik ya da ekonomik politikalar gereği bu yola gidilir.

Kur rejimi olarak dolarizasyon uygulayan ülke, parasal bağımsızlığına son vermekte ve başka bir ülkenin para birimini kullanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, söz konusu ülke kendi merkez bankasının para yaratma fonksiyonunun sona ermesini kabul ederek para politikası gibi bir araçtan vazgeçmektedir (Özkaya, 2007: 135).

○ **Para Kurulu:**

Yerli para, yabancı paralardan oluşan sepete ya da yabancı para birimine karşı sabitlenir. Merkez Bankası paranın arzını arttırdığında bu artış karşılığında döviz girişi olması zorunludur. Bunun sayesinde bir kriz durumunda ulusal paranın dövize dönüştürülmesi garanti altına alınır. Yani rezerv artmadan para arzı artamaz. Para kurulunun avantajı; sürekli para basımını engellemek ve sabit döviz kurunda döviz kurundaki değişimlerde ticaret ve yatırımdaki belirsizlikleri ortadan kaldırmış olur (İyiboğurt, 2001: 426).

o Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi:

Belli orana sabitlenen kur, para otoritesi tarafından ekonomik politikalara göre istendiğinde değiştirilebilir. Belli bir kurda tutmanın maliyeti olan rezerve ihtiyaç vardır. Belirsizlikler azaldığında istikrar sağlayıcıdır. Ulusal para belli bir kura ya da sepete sabitlenir. En iyi özelliği ülke paraları birbirine kur ile sabitlendiğinden enflasyonun kontrol altına alınabilmesidir. Ancak para politikası etkin değildir. Kurun ayarlanma beklentisi, yüksek devalüasyonlar belirsizliğe, o da spekülasyonlarla krize neden olabilir.

Bu sisteme Breton Woods sistemi en iyi örnektir. ABD dışında ki ülke paraları dolar cinsinden tanımladıkları dolar paritesi çevresinde (-+) %1 civarında dalgalanma hakkına sahiptir. Bu aralıklar eşliğinde sabit kur değiştirilebilir. Aralığın genişliği sistemin esnekliğini belirler. Aralık noktalarında uzun süre dolanan kur paritesi gerçekliğini yitirir. Yeniden kuru belirlemek gerekir. Ayarlanabilir sabit kurdan da kasıt bu durumdur.

Smithsonia anlaşması ile bu aralık %2.25'e arttırılmıştır. Vietnam savaşı ve pahalılaştan ABD ihracatı ile bollaştan dolar nedeni ile genişletilmesi gerekmiştir. 1960'da ABD doları erimesi hızlanınca dolarla altın arasındaki bağlantı kaldırılmıştır. Şimdiye kadar incelenen alternatif kur sistemlerinin özelliklerini gösteren özet tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1.1. Alternatif Döviz Kuru Rejimlerinin Temel Özellikleri

Serbest Dalgalanma: Döviz kurunun değerinin dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan piyasadaki arz ve talebin dengesine göre belirlendiği sistemdir. Avantajı, yerli ve yabancı şoklara karşı kurlardaki ilk değişim nominal döviz kurunda gerçekleştiği için ülke içindeki istikrarın bozulmasını ilk etapta engellemekte ve ayarlama yapma imkanı tanımaktadır. Ayrıca para otoriteleri yüksek miktarda rezerv biriktirmek zorunda değildir. Dezavantajı ise döviz kurundaki yüksek dalgalanma kaynak dağılımını bozabilmektedir. Para politikasının nominal çıpa olma özelliğini kaybetmesinden dolayı enflasyonist süreçlerin oluşumuna açık bir sistemdir.

Gözetimli Dalgalanma: Döviz kurlarının tamamen serbest piyasada dalgalanmaya bırakılmadan öncelikle serbest piyasa özellikleri taşıyan bir döviz kuru sistemine uyum sağlayıncaya kadar uygulanan bir geçiş döviz kuru sistemidir. Para otoritelerinin döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalara herhangi bir kurula bağlı kalmadan müdahale edebildiği bir sistemdir. Avantajı, para otoritesinin kurlarda oluşan aşırı dalgalanmaları önlemek için gerektiği zamanlarda müdahale ederek, aşırı dalgalanmayı kontrol altına alma imkanı bulunmaktadır. Dezavantajı ise para otoritesinin müdahalelerinin şeffaf olmaması, birçok belirsizliğe neden olmaktadır. Para otoritesi tarafından yapılan müdahalelerin etkileri kısa süreli ve istikrarı bozucu nitelikte olabilir.

Tablo 1.1. Alternatif Döviz Kuru Rejimlerinin Temel Özellikleri (devamı)

<p>Aralık İçinde Dalgalanma: Döviz kurunun para otoritesi tarafından belirlenen bir aralık içinde dalgalanmasıdır. Para otoritesinin belirlediği $\pm 2.25\%$ olarak belirlenen aralık dışına çıkılması durumunda müdahale ettiği sistemdir. Avantajı, para otoritesine esneklik ve kredibilite sağlamaktadır. Belirlenen oranlarda gerçekleşen dalgalanma halkın beklentilerini yönlendirme imkanı sağlamaktadır. Dezavantajı ise belirlenen aralığın dar ve ekonomi politikalarıyla uyumlu olmadığı zaman sistem istikrarsızlaşmakta ve spekülasyon saldırılarına maruz kalabilmektedir. Belirlenen aralığın sürekli olarak değiştirilmesi de kur sistemine olan güveni azaltmaktadır.</p>
<p>Kaygan Aralık: Döviz kurunun para otoritesi tarafından belirlenen merkezi bir kuru takip etmesidir. Yüksek enflasyonla mücadele eden ülkeler tarafından tercih edilen bir kur sistemidir. Avantajı, döviz kurunun para otoritesinin uyguladığı merkezi paritenin belirlenen aralık içerisinde kalmasını sağlamakta ve ülke parasının değerlenmesini engelleyerek dünya enflasyon oranlarını yakalayabilecekleri bir bant içerisinde yer almalarını sağlamaktadır. Dezavantajı ise para otoritesinin merkezi kurda yapacağı düzenlemelerin zamanı ve büyüklüğünün bilinmemesi faiz oranlarında büyük dalgalanmalara neden olmaktadır. Para otoritesinin belirlediği merkezi kurun standart bandını seçmenin zor olması bu sistemin diğer alternatif sistemlere göre daha az kullanılmasına neden olmaktadır.</p>
<p>Sürünen Bant: Para otoritesinin döviz kurunun merkezi bir oran etrafında en az 1% oranında aşağı veya yukarı ya da maksimum 2%'yi aşmamak kaydıyla belirli bir marj içerisinde belirlenmesidir. Döviz kurunda yapılacak olan ayarlamalar gerçekleşen enflasyon veya beklenen enflasyon oranı gibi kurallara dayandırılabilir. Avantajı, yüksek enflasyon sorunu yaşayan ülkelerde, para kurulunun merkez paritede düzenleme yapmasına gerek kalmadan sistemin uygulanmasını sağlamaktadır. Dezavantajı ise para kurulunun merkez bandı belirlerken, geçmişe dönük yaklaşımlara bakması sonucu enflasyonist süreçlere neden olması, geleceğe dönük yaklaşımlarda ise enflasyon hedeflemesine göre belirlendiğinde aşırı değerlenmeye neden olabilmesidir. Ayrıca spekülasyon baskılarına maruz kalma riskini de bulundurmaktadır.</p>
<p>Sürünen Pariteler: Merkezi kur adı verilen paritenin, belirli aralıklarla kamuya önceden duyurulan oranlarda veya fiyat istatistikleri gibi objektif göstergelerin sonuçlarına göre yükseltilmesi veya düşürülmesidir. Avantajı, ayarlama derecesi ve ayarlamalar arasındaki sürenin uzunluğu gibi özel değişim özelliklerine sahip bir sistem olması nedeniyle daha sabit veya daha esnek bir kur sistemine dönüştürülebilmektedir. Yüksek enflasyon yaşayan ülkelerin ulusal paranın değer kaybetmesini engellemek, düşük enflasyon yaşayan ülkelerin döviz kurlarını belirli bir düzeyde tutmasını sağlamaktadır. Belirlenen düzeyler sürünen pariteler sisteminin spekülasyon saldırılarına karşı önlem alma imkanı sağlamaktadır. Dezavantajı ise geçmişe dönük enflasyon farklarının kullanılması enflasyonist sürecin yaşanmasına ve para politikasında döviz kurunun nominal çıpa etkisinin ortadan kalkmasına neden olabilmektedir. Sistemin güvenilirlik etkisi başarılı adımlar atılmasına ve kurumsal önlemler alınmasına bağlıdır.</p>

Tablo 1.1. Alternatif Döviz Kuru Rejimlerinin Temel Özellikleri (devamı)

<p>Ayarlanabilir Sabit Kur: Bretton Woods sistemi olarak da adlandırılan bu sistemde; para otoritesi pariteyi süresiz olarak muhafaza etmek zorunda değildir. Para otoritesi paritenin korunmasına aykırı politikalar uygulayabilmektedir. Parite ayarlamaları güçlü bir politika aracıdır. Avantajı, ihtiyaç duyulduğunda devalüasyon yapılabilmesi, sisteme esneklik kazandırmaktadır. Belirlenen kur, ekonomi politikalarıyla uyumlu değilse istenildiği gibi değiştirilebilir. Dış ticaret üzerindeki kur belirsizliğini ortadan kaldırarak ekonomik istikrara katkıda bulunmaktadır. Dezavantajı ise kuru ayarlamak için yapılan devalüasyonun sürekli hale gelmesi durumunda yoğun spekülasyon baskılara neden olarak ekonomilerde kriz yaratmaya elverişli bir sistemdir.</p>
<p>Para Kurulu: Para otoritesini yasal düzenlemelerle işlevsizleştiren ve bunu kurallara bağlamış sabit kur sistemidir. Çıpa para birimine sabitlenmiş döviz kuru, sabit bir oranda yerel para birimini istenilen zamanda değiştirme hakkı verir ve sisteme uzun vadeli bir taahhütte bulunur. Avantajı, para kurulu, zaman tutarsızlığını azaltarak kredibilitiyi artırmaktadır. Dezavantajı ise para otoritesi son borç verici rolünü kaybetmektedir. Ülkenin belirlediği ekonomi politikalarına (ekonomik büyüme, tam istihdamı sağlamak, fiyat istikrarını sağlamak) ulaşmak için para politikası araçlarının kullanılması mümkün değildir. Büyük dış şoklara karşı döviz kurunda değişiklikler yapılamamaktadır.</p>
<p>Tam Dolarizasyon: Yabancı para biriminin ulusal para birimi şeklinde kullanıldığı sistemdir. Ülke içinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin yabancı para birimi kullanılarak alım ve satımı yapılmaktadır. Avantajı, bu sistemde zaman uyumsuzluğu ve reel döviz kuru dalgalanmaları azalmaktadır. Dezavantajı ise para otoritesi son borç verici rolünü kaybetmektedir. Yerli para politikasının işlevsiz hale geldiği sistemdir. Kredibilitenin olmasına rağmen esnekliğin olmaması dış şoklara karşı ancak reel ekonomi tarafından tepki verilebilmesi imkanı sağlamaktadır.</p>

Kaynak: Edwards, Sebastian, Miguel A. Savastano: "Exchange Rates in Emerging Economies: What Do we Need To Know?", NBER Working Paper, No. 7228, July, 1999, pp.6-7.

o **Parasal Birlik:**

Dönülmez bir şekilde birbirine bağlanan ülke paraları sabit bir kura bağlanır. Tek bir para söz konusu olur. Parasal birlik daha çok yakın ekonomik ilişki içinde olan ülkelerin ulusal paralarının sabit kurlarla birbirine bağlandıktan sonra, şartların gelişimine bağlı olarak ortak para birimini kullanmaları durumunu ifade etmektedir. Bu rejim temelini optimum para alanları düşüncesinden almaktadır. Genel olarak, ülkelerin döviz kuru sistemi belirlenmesinde birtakım ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Parasız, 2009: 640).

Milli ekonominin uluslararası mal ve hizmet ticaretine açıklığı, ülkenin dış ticaret yapısı, finansal piyasaların ülke içindeki yapısı, ülkenin enflasyon oranı, ekonomik yapıyı etkileyen temel bozukluklar.

1.6. Döviz Kuru Politikaları

Döviz kur politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerde belli bir düzen sağlamak amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile aldığı tüm önlemlerdir (Atılğan, 2011: 45). Genellikle uluslararası para sistemlerine göre döviz kuru politikası oluşur. Asıl ekonominin yapısı, içinde bulunduğu şartlara göre ve en belirgini gelişmişlik seviyesine göre politika belirlenir. Gelişmiş ülkenin amacı kurun istikrarı iken, bunun altındaki ülkelerin amacı orta vadede gerçekçi kur istikrarıdır. Yani cari kur ile denge kur arasındaki farkı azaltmaktadır. Genel amaç ödemeler dengesi istikrarı olduğundan döviz kuru politikasından beklenti üretimi arttırarak ihracatı teşvik etmektir. Ödemeler dengesi ise mal, hizmet ve sermaye hareketleriyle ülkeye sağlanan dış gelir ile ülkeden yapılan dış ödemelerin birbirini tutup tutmamasını analiz eder (Abuşoğlu, 1990: 51).

Tam esnek kur sistemlerinde hükümetlerin döviz kurlarına yönelik bir politika izlemesi söz konusu değil iken, sabit kur sistemlerinde ise, kurlar devlet yani merkez bankası tarafından belirlenmektedir. Zamanla dış dengelerdeki gelişmeler ve diğer ekonomik nedenlerden dolayı, kurlarda ayarlamalara gidilmekte, döviz kuru politikası olarak adlandırılan döviz kuru ayarlamaları, devalüasyon ve revalüasyon olmak üzere, iki şekilde uygulanmaktadır (Çelik, 2008: 598). Sabit kur sisteminde Merkez Bankası tarafından belirlenen kur politikası iki türdür. Birincisi “devalüasyon” olan, ulusal paranın değerinin döviz kuru karşısında düşürülmesi yani döviz kurunun yükseltilmesidir. İkincisi “revalüasyondur” ki ülkeler bunu çok tercih etmez, ulusal paranın değeri döviz kuru karşısında yükseltilir yani döviz kuru düşürülür. Tercih edilmeme nedeni ithalatı özendirmesidir.

Döviz kuru politikası araç (devalüasyon- revalüasyon) ve amaç (gerçek-aşırı-eksik değerli) olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

1.6.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları

a) Devalüasyon: Esnek kur sisteminde devlet müdahalesi olmadığında kur ancak döviz arz ve talebi doğrultusunda düşerse ve yerli para böylece değerini kaybederse buna “depresyon” denir. Sabit kur sisteminde Merkez Bankası tarafından döviz kurunun yükseltilmesi durumudur. Devalüasyon yapmanın amacı döviz kurunu arttırarak, yurt içi malın yabancı mala görece daha ucuz olmasını sağlayıp, ihracatı teşvik etmek, ithalatın da

caydırıcı olmasını sağlayıp, dış ticaret açığının önüne geçmektir. İkinci amacı ise, iç ve dış fiyat arasındaki farkı gidermektir. Bu durumun bu şekilde gerçekleşmesi esnekliklere bağlıdır. Bunu açıklayan teori Marshall Lerner Formülü'dür. Bu formüle göre, ülke içinde ihraç malları arz esnekliğinin sonsuz olması şartıyla, ithal mallarının yurtiçi ve ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliklerinin toplamı birden büyük olmalıdır. Eğer esnekliklerin toplamı bire eşitse, devalüasyon sonrasında dış ticaret açığında herhangi bir değişme olmayacaktır. Eğer esneklikler toplamı birden küçükse, amaçlanan aksine dış ticaret açığı azalacağına artacaktır (Yaman, 2019: 15).

$$ex + em \geq 1 \text{ (Marshall-Lerner koşulu)}$$

ex: ihraç malları yurtdışı talep esnekliği

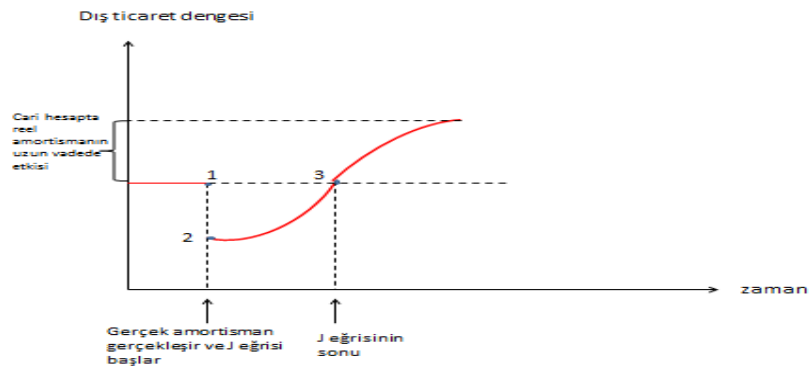
em: ithal malları yurtiçi talep esnekliği

Formülde, ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği *em* ile gösterilirken, ihraç mallarının yurt dışı talep esnekliği *ex* ile gösterilmiştir. Esnekliklerin toplamı birden ne kadar büyük olursa devalüasyondan beklenen döviz kazancı da o kadar artacaktır. Fakat esnekliklerin toplamı birden küçük olursa devalüasyonu uygulayan ülke izlediği politikadan zararlı çıkacaktır (Dinler, 2011: 595).

Bunun yanı sıra devalüasyondan hemen sonra dış ticaret dengesinde bir iyileşme yaşanmasının hemen olmayabileceğini ancak kısa dönemdeki daralmayı takip eden sürede meydana gelebileceğini belirtmektedir. Bundan dolayı devalüasyon ile dış ticaret dengesi arasındaki zaman aralığını gösteren ilişkiyi J eğrisi olarak ifade etmek mümkündür. Başka bir ifadeyle J eğrisi, devalüasyonun yurtiçinde yabancı malların fiyatını arttırdığından ve yabancılar açısından da yerli malların fiyatını azalttığından dolayı dış ticaret dengesindeki bozulmanın kısa süreli olacağını savunan bir yaklaşımdır (Kemeç, 2014: 18). Yabancı malların fiyatlarında artış ithalatı azaltıcı, yerli malların fiyatlarındaki düşüş ise yurt dışından bu mallara talebi arttıracak ve istenilen sonuca ulaşılabilecektir (Yıldırım vd., 2016: 250). Ancak devalüasyonlarla bu koşulun sağlanamadığında ortaya çıkan şekilden dolayı J Eğrisi olarak ifade edilmiştir. Şöyle ki devalüasyon yapıldığı anda ticaret kötüleşmekte belli bir süre sonra iyileşmektedir. Bunun nedeni kısa dönem esnekliğinin Marshall Lerner koşulunda olması gerektiğinden düşük olmasıdır. Devalüasyon sonucu, tüketici ve üreticilerin davranışını değiştirmesi bir anda gerçekleşmemektedir. Alışkanlıkların değişmesi zaman alır, var olan sözleşmeler ya da devalüasyon esnasında, düşme eğiliminde

olan ihracat kısa süre esnekliğin daha düşük olmasına neden olabilir (Oscooee ve Artatrana, 2001:1377).

Bu durum grafikte 1. nokta ilk devalüasyon etkisi başladığı yerdir. 1. ile dış ticaret eğrisi aşağı eğimlidir. Nedeni devalüasyondan önce yapılan sözleşme ve yeni fiyata kararların uyum sağlama gecikmesinden dolayıdır. 2. ve 3. noktalarda ise artan bir dış ticaret eğrisi görülmektedir. Son olarak zamana uyum sağlandığında bu artış eğilimi azalmaktadır. Gecikme süresi j eğrisinde yaklaşık bir yıldır, sonrasında dış ticaret dengesi iyileşmeye devam eder.

Kaynak: (Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2008). International Economics Theory & Policy. London: Pearson International Edition. J eğrisi.

Şekil 1.3. (J eğrisi)

Devalüasyonun ilk etkisi ihracat ve ithalat fiyatlarına, ikinci etkisi ihracat ve ithalat hacmine olur: Kısa vadede yerli paranın değer kaybı ihracat fiyatları sabitken, ithalat fiyatları da arttığı için dış ticaret açığını daha da arttırır. Bu olumsuz dönemdir. Kısa ve orta vadede yabancı mallar pahalı olduğundan ithalat azalır, yerli mal yabancı mala görece ucuzluğundan ihracat artar; bu yüzden pozitif etki dönemi ortaya çıkar. Orta ve uzun vadede etki yok olur. Rekabet gücü ihracat fiyatları artar ve yaratılan ithal enflasyon ile eşitlenir. İlk iki dönem J Eğrisi olarak ifade edilir. İlk kısa vadede olumsuz etki ikinci vadedeki olumlu etkiden küçük olması Marshall Lerner koşuluna bağlıdır. Fakat ciddi açıklar varsa bu koşul yeterli olmayabilir. O yüzden denge tamamen bozulmadan devalüasyon planlanmalıdır (Plihon, 1995:101-102).

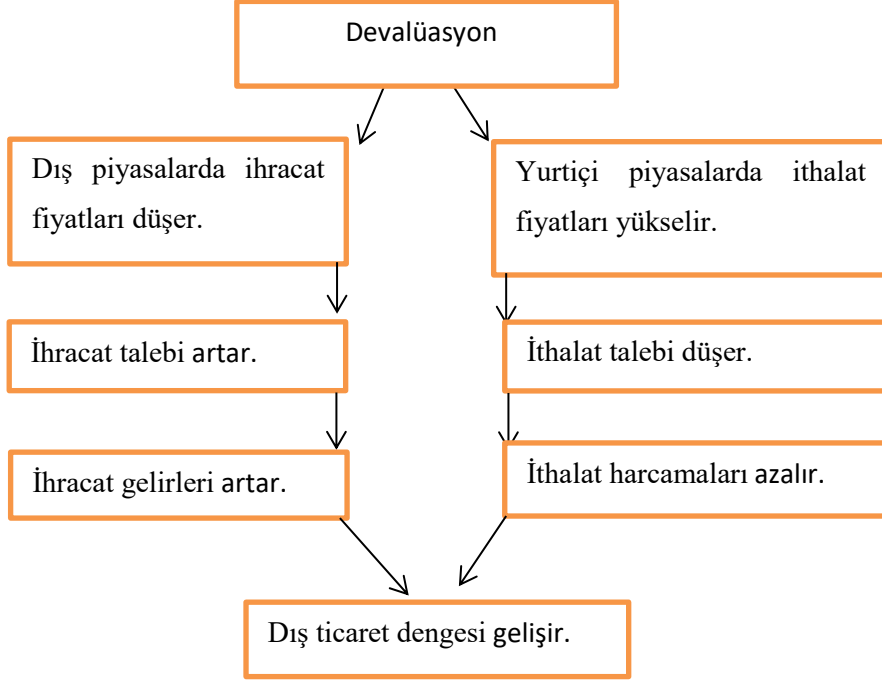
“Marshall Lerner’in” kritik esneklikler teorimi koşulu; bir devalüasyon, dış ticaret

dengesinin sağlanmasına ancak, ihracat mallarına yönelik talebin fiyat esnekliğinin toplamı birim esneklikten büyükse, katkıda bulunabilir. Bu ünlü teorem, yalnızca, bir devalüasyonun başarılı olabilmesi için, dış ticaret hacminde meydana gelen artışın, oran olarak, ithalatta döviz cinsinden yapılan pahalılaştırmadan daha yüksek olması gerektiğine işaret eder” (Plihon, 1995:101).

Ancak, bir devalüasyon, ücretlerin fiyatlara kısmen endekslendiği durumlarda kalıcı olarak yararlı etkilerde bulunabilir. Dolayısıyla, başarılı bir devalüasyon ücretlilerin satın alma gücünü düşürücü bir etkide bulunacaktır. Öte yandan, kritik esneklikler teoremi talebin fiyat etkisinden başka bir şeyle ilgilenmediği için sınırlı kalmaktadır. Oysa bir devalüasyon, eğer talebe uyarlanabilecek, verimli ve kullanılabilir bir arz kapasitesi yoksa başarılı olamaz (Plihon, 1995:102). Marshall- Lerner formülü içerdiği bazı noktalardan dolayı eleştirilmiştir. Eleştirilen noktalar aşağıda özetlenmiştir (Aksu, 2007: 21):

- Milli gelirden yaşanacak değişimlerin ikincil etkisinin analize dâhil edilmemesi,
- Özellikle ödemeler bilançosu dengesinde meydana gelecek dengesizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik geliştirilmiş herhangi bir hükümet politikasının olmaması,
- Sıfır dengeleme maliyeti,
- Fiyat değişimlerinin hızlı bir şekilde gerçekleştiğini varsayması ve
- Uyarılmış fiyatlar gerçeğini göz önünde tutmamasıdır.

Devalüasyonun dış ticaret bilançosundaki olumlu etkilerini ne zaman göstereceği ülkeden ülkeye değişmektedir. Yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular sonucunda bu sürenin genellikle iki yılın üzerinde olduğu ifade edilmiştir (Seyidoğlu, 2003: 479).

Kaynak: Akbulut, S. (2014). *Dış Ticaret Dengesi-Dış Ticaret Haddi ilişkisi: Türkiye Örneği (2002- 2012 Dönemi)*. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Trabzon.

Şekil 1.4. Dış Ticaret Dengesi Üzerinde Devalüasyonun Etkisi

Ayrıca devalüasyon farklı yaklaşımlarda tarafından da ele alınmıştır. Esneklik yaklaşımındaki kısmi yerine toplam esneklikler kullanmasıyla toplam harcama yaklaşımı (massetme yaklaşımı), toplam harcama ve gelir üzerinden yapılan devalüasyonun milli gelirden yarattığı etki ile ilişkilendirilmiştir (Alexander, 1952:263-278). Parasalcı yaklaşım ise dış denge sorununu para arz ve talebi arasındaki denge ile giderilebileceği yani parasal bir özellik taşıdığını gösterir. Yapılan devalüasyon ülke fiyatları üzerinden para piyasasında geçici olarak fazla ya da açık yaratmaktadır (Seyidoğlu, 2003:159). Mundell-Fleming yaklaşımı da ulusal para değeri ile ihracatın negatif, ithalatın pozitif ilişkili olduğuna değinmektedir (Atılğan, 2011).

b) Revalüasyon: Döviz kurunun düşürülmesi ya da ulusal paranın değerinin artırılmasıdır. Buradan devalüasyonun tam tersi durum olduğu düşünülse de teorik açıdan aynı etkide değildir. Çünkü arz ve talebin fiyat artışlarına verdiği tepki ile fiyat düşürülmesine karşı verdiği tepki aynı değildir.

Revalüasyon sabit kur sistemine özgü bir tanımdır. Devlet eliyle kur düşürülürse

ancak buna ‘‘revalüasyon’’ denir. Esnek kur sisteminde kurun piyasada arz ve talep yoluyla kendiliğinden düşmesi ‘‘değerlenme’’ olarak ifade edilir.

Revalüasyondan beklenti yerli malın fiyatlarını yabancı mallara göre pahalılaştırarak ihracatın azalmasını ithalatın artmasını teşvik eder, iç talep ve likitideyi düşürür. Bu dış ticaret fazlası olan bir ülkenin dış ticaret dengesini bulmak için uyguladığı bir yoldur. Rekabet gücünü azaltacağından dış ticaret fazlası olmayan ülkeler bu uygulamadan kaçınırlar (Yaman, 2012: 17).

1.6.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları

Gerçekçi döviz kuru, aşırı değerlenmiş döviz kuru ve eksik değerlenmiş döviz kuru olarak üç ayrı şekilde ele alınmıştır.

a) Gerçek Döviz Kuru Politikası

Gerçekçi kur politikası, döviz kurlarının politika yapıcılar tarafından ayarlamalar yapılarak ulusal para biriminin aşırı ya da eksik değerlenmesine izin verilmeyen politikalar olarak tanımlanır. Burada gerçekçi kur, denge döviz kuru olarak tanımlanabilir. (Singhateh, 2016: 53).

Piyasada kur arz ve kur talebinin kesiştiği noktada belirlenen kur gerçek döviz kur politikasıdır. Dolayısıyla bu politika ülkeler arası enflasyon farkı ne ise onu aynen gösterir. Yerli paranın değerinde değişme yaratmaz.

Başka bir deyişle, ülkeler arasındaki enflasyon farklarının giderilmesiyle oluşacak kur, gerçek kur olarak hedeflenen politikadır. Denge döviz kurunun iki esas fonksiyonu vardır. İlki, iki ülke arasında ekonomik yapıyı uyumlu hale getirmek yani iç ekonomiyi dış ekonomiye bağlamaktır. İkincisi, kurların kaynak ve gelir dağılımında etki yaratmaması, döviz arz ve talebi ile dış ödemeler dengesini korumaktır. (Demircioğlu, 2009: 56).

b) Aşırı Değerlenmiş Döviz Kur Politikası

Bu politikada, kurun olması gerektiğinden fazla değerli olması için enflasyon farklarından daha düşük olduğu duruma göre kur belirlenir, bu da yabancı paranın daha değerli belirlenmesi demektir (Kılıçarslan, 2016: 33). Döviz kurlarının değerinin, denge değerinin üstünde oluşması, ulusal paranın değerinin gerçekte olması gerekenden daha

düşük tutulması demektir. Bu durumda ulusal para eksik değerlenmiş olur. (Yaman, 2012: 18). Yabancı paranın satın alma gücü arttığı için yabancı mal yerli mallara göre pahalılaşır. Bu ihracatın artmasına neden olur. Yerli para olması gerektiğinden daha düşük değerde olup satın alma gücü düştüğünden, yabancı mala göre yerli mal daha ucuz olduğundan ithalat azalır. İhracatın artması döviz arzını arttıracak, ithalatın azalması döviz talebini azaltacaktır. Yerli malın ucuz olması rekabet gücünün arttırmasıyla bu politikayı sürdüren ülkede dış ticaret fazlası oluşur. Devalüasyon bu tür politikaların sonucudur (Ertekin, 2001: 113).

c) Eksik Değerlenmiş Döviz Kuru Politikası

Kur iki ülkenin enflasyon farkının olduğundan daha yüksek bir oranda belirlenir. Denge döviz kurunun olması gerektiğinden daha aşağıda belirlenmesidir. Yerli paranın değeri olması gerekenden daha fazladır. Bu durum ilk olarak, ithal malların ucuzlamasına ve talebinin artmasına neden olur ve ithalatı artırır. İkinci olarak yabancı mallara göre yerli malların fiyatını yükseltir, ihracatı azaltır (Kılıçarslan, 2016: 33). Açıkça, yabancı paranın satın alma gücü düşse de, yerli mal yabancı mala göre daha pahalı olduğu için ve yabancı malda değerinin altında olması nedeni ile daha ucuzdur bu ithalatı teşvik eder. İthal bağımlı bir ihracat söz konusu ise yani sanayisi gelişmekte olan bir ülke için avantajlıdır. İhracatın azalması döviz arzının azalmasına, ithalatın artması da döviz talebinin artmasına yol açar. Böylece kurun eksik değerlenmede ithal ikamesi ve ithalat sektörleri lehine, kurun aşırı değerlenmede de ihracat sektörleri lehine bir teşvik olmaktadır (Özdemir, 1996: 74).

1.7. Dış Ticaret Kavramı (Dengesi)

Dış ticaret, ihracat ve ithalat faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmakta, ülkelerin ekonomisinde kalkınması, ekonomideki birimlerin faydalarının en üst düzeye çıkarılması ve zenginleşmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bir ülkenin istikrarlı makroekonomik yapıları varlığının ileri teknoloji düzeyi ile desteklenmesi dış ticarete o ülkenin yüksek rekabet gücüne sahip olmasında etkili olmaktadır (Gültekin, 2011: 31).

Uluslararası alanda günümüzde ortaya çıkmış olan ekonomik ilişki şekillerinin başlangıcı dış ticaret, yani ekonomiler arası mal ve mal mübadelesine ilişkin hizmet mübadeleleri olmuştur (Kumbaracıbaşı, 1973: 8). İthalat ve ihracat olmak üzere iki kalemden oluşan, ülkeler arası mal ve hizmet alım satımıdır.

İthalat, ülke içinde hiç olmayan ya da daha uygun olan bir mal veya hizmeti dış ülkelerden satın almaktır. İhracat ise, ülke içinde üretilen malların dış ülkeye satılmasıdır. Malın bedeli döviz olarak ya da yine mala karşılık bir malla takas şeklinde karşılanabilir. İhracat kalemi en büyük gelir kaynağı ve rekabet gücünün göstergesidir. Çoğunlukla ülkelerin amacı ihracatın ithalattan daha fazla olmasıyla gelir elde etmektir. İthalatı azaltarak, döviz giderini düşürmek isterler. Bunun sonucunda dış ticaret fazlası oluşur. Genellikle istenmeyen durum ise ithalatın ihracattan fazla olmasıdır. Buna da dış ticaret açığı denir. “Dış Ticaret Dengesi” denilen durum ithalat ve ihracatın birbirine eşit olmasıdır. Bir ülkenin dış ülkeler ile yaptığı ticaretin büyüklüğüne dış ticaret hacmi denir. İthalat ve ihracatın miktarını verir.

Genellikle doğal kaynakların farklılığı, farklı ürünlerde uzmanlaşma, iç üretimin yetersizliği, nitelikli işgücü yetersizliği, maliyet farklılığı, tüketimden fazla mal, mal çeşitliliği, tüketici tercihi gibi nedenlerle dış ticaret yapılır (Aygören, 2014: 26). Ülkelerin büyüyüp kalkınması, milli gelirinin yükselmesi, ülkelerin birbiriyle iyi ilişkiler yaşaması için de dış ticarete ihtiyacı vardır. Ülkeler, olmayan malları elde etmek için de ithalata, bunun için de dövize ihtiyaç duyar. Döviz içinde ihracatın gelişmesi ticaretin gelişmesi gereklidir. Dış borçlanma ile elde edilen dövizlerin geri ödemesi için de ihracat ile döviz kazanmak gerekmektedir. Bu nedenle dış ticaret gelişmek için bir zorunluluktur.

Dış ticareti yalnız ülkelerin ekonomik kalkınmaları ve refah düzeylerini düzeltilmesine olan faydaları ile daraltmamak, ayrıca ülkelerin siyasal kaderi ve uluslararası ilişkilerin geleceği ve dünya barışı ve güvenliğine olan katkılarını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Uluslararası ticari faaliyetlerin yaygınlaşması ile birlikte temel ihtiyaç maddelerinin yeterli ve etkin bir biçimde sağlanması, ülkelerin refah düzeylerini yükseltmekte ve gelişen dış ticaret ile birlikte meydana gelen karşılıklı bağımlılık önleyici savaş etkisi yapmakta ve uluslararası barışın korunması kolaylaşmaktadır (Öztürk, 2005: 112).

1.8. Dış Ticaret Teorileri

Bu teoriler, uluslararası mal ve hizmet ticaretine örnek olacak model ve bu ticareti yöneten faktörün ne olduğunu, fiyatların ihraç edilen ve ithal edilen malların uluslararası çaptaki değiş-tokuşuna ne yönde etki ettiğini, uluslararası ticaretin bir yandan her bir taraf ülke açısından olduğu kadar dünya geneli açısından da kârlı olup olmadığını, eğer kârlı ise,

bu kazançlar ve kârların dış ticarete katılan ülkeler arasında nasıl ne derece dağılmakta olduğunu analiz ederek uluslararası ticareti açıklamaya çalışan teorilerdir (Singhateh, 2016: 41).

Dış ticaret; ekonomik ve siyasi olarak egemenliğe sahip ülkelerin birbirleri ile gerçekleştirmiş oldukları mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin alım-satımları ifade etmektedir. İthalat ve ihracat girişimleri sayesinde dış ticaret, ekonomilerin büyümesi, zenginleşmesi ve uluslararası arenada ekonomik ve politik anlamda söz sahibi olmalarına fırsat tanımaktadır (Gültekin, 2011: 31).

İktisat alanında bilimsel olarak ele alan ilk çalışma 1776 yılında “Ulusların Zenginliği” eserinde klasik iktisadi doktrinin öncüsü Adam Smith olmuştur. Bundan önce ticarete hâkim olan teoriler ilkeler Merkantilizm doktrine ilişkindir. Servet anlayışı altın ve gümüş olan devlet, doğrudan müdahaleler ile ihracatı arttırarak daha çok altına sahip olmaya çalışan 16. ve 17. yüzyıllarda tüccarlar, devleti zenginleştirmeye çalışmıştır. Ülkeden altın kaybı olması istenmediğinden ithalat kısıtlanmaya çalışılmıştır. Görüldüğü üzere ticaret bir taraf için kârlıdır, kıymetli maden çıkışı istenmemektedir.

Fransa’da Quesnay’ın öncülüğünde 17.yy. sonları ortaya çıkan teori olan Fizyokrazi özgürlüğe, doğal düzene dayanmaktadır. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganundan kasıt, müdahale olmadan bireyin özgür davranışının toplumun çıkarına olacağıdır. Tarım servetin kaynağını oluşturur. Fizyokratlar da ticaret fazlası yaratma peşindedirler. Merkantilizm de dış ticaret ön plandayken, burada tarım ön plandadır. Çünkü üretken olan tarım, kısır olan ticaret sektörüdür. Artık ürün tarımdan yaratılmaktadır.

Fizyokratik toplumlar doğal düzen içinde yaşamlarını sürdürmektedir. Bireysel çıkarlar kendiliğinden sağlanacağı için devlet tarafından bir müdahale yapılmamaktadır. Böyle bir müdahale olmadığı sürece piyasalar kendiliğinden işleyecektir. Devletin faaliyet alanları ise temel bazı güvenlik alanları ve adalet gibi alanlar ile sınırlı kalmaktadır. Fizyokratik düşüncede toplumda davranışları sınırlayan yasalar doğal düzeni bozacağından gereksizdir (Öztürk 2006: 19-20).

Dış ticaret teorileri aşağıda klasik teoriler ve yeni teoriler olarak iki başlık altında ele alınacaktır.

1.8.1. Klasik Teoriler

Bu başlık altında mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donatım teorileri incelenecektir. Klasik teorilerin varsayımları; İki ülkeli, iki farklı mallı, paranın kullanılmaması, üretimdeki faktörün sadece emek olması, emeğin sadece ülke içinde hareketli olması devlet müdahalesinin olmayıp, tam rekabet piyasasının geçerli olması, tam istihdam olması ve taşıma maliyetinin olmaması şeklinde sıralanabilir. Ayrıca ülkeler için iki malda ihtiyaçtır.

a) Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını Mutlak Üstünlükler Teorisi ile açıklar. Teoriye göre, bir ülke karşı ülkeye kıyasla hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya üretebildiklerini dış ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2007: 17).

Serbest ticaret ile iki ülkenin de ticaretten kazançlı çıkmasını Adam Smith “Ulusların Zenginliği” kitabıyla kanıtlamıştır. Zenginliğin ülkenin madenleriyle değil, üretim gücüyle olacağını belirtmiştir. Bu teoriye göre, bir ülke diğer ülkeden daha ucuza ürettiği malı diğer ülkeye satmalı, satın alan ülkenin daha ucuza ürettiği başka bir malı da satın aldığı ülkeye satmalıdır. Sonuç olarak her ülke daha pahalıya üreteceği malı satın almış olup kârlı çıkacaklardır (Özel, 2012: 7).

Tablo 1.2. Mutlak Üstünlükler

	X malı	Y malı
TÜRKİYE	30 Birim	20 Birim
ABD	15 Birim	45 Birim

Tabloya göre birim, işçinin bir günde ürettiği mal miktarıdır. Teoriye göre, Türkiye'nin X malında, ABD'nin Y malında uzman olduğu görülmektedir. Türkiye X malını ihraç edip ABD'den de Y malını ithal etmelidir. ABD Y malını ihraç edip, X malını ithal etmelidir.

Teoride, iki ülkenin de farklı iki mal ürettiği varsayıldığı için, her ülkenin uzmanlaştığı mal farklı iken, aralarında yapılan ticaret iki ülkeye de kazanç getirir. Emek değer teorisine göre daha ucuz ürettiği yani uzmanlaştığı malı ihraç etmeli, daha maliyetli

olanı diğer ülkenin uzmanlaştığı malı da ithal etmelidir.

Eğer bir ülke iki malda da uzman ise dış ticarete gerek olmadığını söyleyebiliriz. Fakat bu duruma D. Ricardo tarafından verilen cevap ile karşılaştırmalı üstünlükler teorisi doğmuştur.

b) Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlüğün aynı ülkede olduğu durum için bu teori yine ticaretin kârlı olacağını anlatır. Ricardo burada mutlak üstünlüğün derecesine ve üretim maliyet farkına göre yine dış ticaret yapılmasını ve yine emek değer teorisine dayandırarak kârlı bir ticaret yapılabileceğini ispata çalışmıştır. Buradaki cevabı üstünlük derecesi hangisinde en çoksa onu ihraç edip, diğerini ithal etmektir. Fakat sadece emek değer teorisine dayanması, neden ülkeler arası iç maliyet oranlarının farklı olduğunu belirtilmemesi, işgücünün sadece ülke içinde serbest olması, tam uzmanlaşma varsayımı, maliyetin sabitliği, statik model oluşu ve sadece arz yanlı olması bu teorinin eksik kalan yanlarıdır.

Tablo 1.3. Karşılaştırmalı Üstünlükler

	Şarap (lt.)	Kumaş (mt.)
İngiltere	40	80
Portekiz	20	10

Ricardo teoriyi açıklarken, İngiltere ve Portekiz'in kumaş ve şarap üzerinden ticaretlerini örneklendirmiştir. İşçinin bir günde ürettiği mal miktarları esas alınmıştır. Mutlak üstünlükler teorisine göre İngiltere iki malda da üstündür ve dış ticaret yapılmamalıdır. Oysa Ricardo'ya göre üretimin etkinliğine üstünlüğün derecesine göre İngiltere kumaşta 8 kat, şarapta iki kat üstünlük derecesine sahiptir. Yani İngiltere kumaşta, şaraba göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. İngiltere kumaş ihraç etmeli, Portekiz den şarap ithal etmelidir. Portekiz, İngiltere'ye şarap ihraç etmeli, İngiltere den kumaş ithal etmelidir.

Bu teori ülkelerin gelişebileceğini göz ardı etmektedir. Tarımda uzman olan bir ülkenin gelişerek sanayi üreten bir ülkeye dönüşme ihtimali vardır. Tek maliyet yaratan emek değildir, emek homojen değildir, eğitim ve tecrübe ile nitelikler kazanmaktadır. Varsayımlarından biri olan emeğin ülke içinde tamamen hareketli olduğu, ülke dışında da

tamamen hareketsiz olduğu gerçek hayata uygun düşmemektedir.

Kısaca, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksik yanlarını şunlar oluşturmaktadır (Ordu, 2013: 34-36).

- Emek- değer teorisine dayanması
- İç maliyet oranlarının farklılığının açıklanamaması
- İş gücünün ülke içinde hareketli, ülkeler arasında hareketsiz olması
- Sabit maliyetlere ve tam uzmanlaşmaya dayanması
- Arz teorisi olması
- Statik bir model olması ve üretimin aşamalarına ayrılmasıdır.

c) Faktör Donatımı Teorisi

E. Hecksher tarafından ortaya çıkan ve öğrencisi Ohlin tarafından geliştirildiği için onların adıyla da anılan Hecksher- Ohlin yaklaşımı, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin kusurları nedeniyle çalışılmıştır. Ülkeler iki teoride de uzmanlaştığı yani daha ucuza ürettiği malı satmalıdır. Ucuz olan malı iç maliyet farklılığına dayandıran karşılaştırmalı üstünlükler teorisi nedenini açıklayamayınca, bu yaklaşım hangi ham madde bol ise onda daha ucuza üretir diyerek uzmanlaşılacak malı tespit etmiştir (Ordu, 2013: 37). Yaklaşım, bol ham maddeye sahip olan ülkeleri de dış ticaret yapması için desteklemiştir. İlk varsayımı ülkelerin faktör donatımları farklı olmalıdır ki uzmanlaşıp dış ticaret yapabilsinler. Faktör yoğunluğu ve fiyatı burada önemli hal almıştır. İkincisi de malların faktör yoğunluğunun da farklı olmasıdır. Sermaye yoğun mal, emek yoğun mal gibi, malın içerdiği faktör yoğunluğuna göre ifade edilmiştir (Şentürk, 2007: 46).

Bu teoriden türetilen teoriler Tablo1.4'te özetlenmektedir.

Tablo 1.4. Faktör Donatımı Teorileri

Faktör Donatımı Teorisi	Herhangi bir ülke bol olarak sahip olduğu faktörü yoğun olarak kullanan malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlük sağlar.
Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi	Dış ticaret sonucunda ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün fiyatı yükselirken, az olarak sahip olduğu faktörün fiyatı düşer. Yani faktör fiyatları eşitlenmeye doğru hareketlenir.
Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi	Dış ticaret sonucunda bol olarak sahip olunan faktör fiyatındaki yükselme, az faktörün fiyatındaki azalma bol faktör sahiplerinin gelirini arttıracak, az faktör sahiplerinin gelirini ise azaltacaktır.
Rybczynski Teoremi	Rybczynski Teoremi'ne göre yalnız bir faktörün arttığı durumda bu faktörü yoğun olarak kullanan alanda üretim artar. Arzı sabit olan faktöre yoğun ihtiyaç duyulan alanda ise üretim azalır.

Kaynak: Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 87-124.

1.8.2. Yeni Teoriler

Klasik dış ticaret teorilerinin eksik kısımları yeni teoriler tarafından cevap vermeye çalışılmıştır. Yeni teoriler kapsamında, nitelikli iş gücü teorisi, teknoloji açığı teorisi, tercihlerde benzerlik, varlık teorisi, ölçek ekonomisi, yeni mal geliştirme, monopolcü rekabet teorisi ele alınacaktır.

a) Nitelikli İşgücü Teorisi:

I.B. Kravis ve D.B. Keasing'in çalışmalarıyla iş gücü niteliklerine göre dış ticaretin belirleneceğini öne süren yaklaşımdır. Her ülkenin dış ticareti farklı özelliklerdedir, çünkü iş gücü farklı niteliklere sahiptir. Nitelikli iş gücü var olan faktör üzerinde ülkeler uzmanlaşır. Bu yüzden faktör donatımının bir türü olarak algılanabilmektedir. Bu teoriye göre ülkeler nitelikli olduğu malı ihraç edip, niteliksiz olduğu malı da ithal etmelidir (Türker, 2002: 15).

b) Teknoloji Açığı Teorisi:

İngiliz iktisatçı M.V. Posner tarafından ileri sürülmüştür. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine önem veren ülkeler teknolojik gelişme ile üretimlerini geliştirip yenilik kazanırlar. Diğer ülkelerde teknoloji ilerleyip geliştikçe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkenin üstünlüğü zamanla erir. Bu yüzden de "gecikmeli taklit hipotezi" olarak da anılır.

Bir ülke zamanında ihracatçısı olduğu yeni malın ithalatçısı olabilir. Yani bu yeni malı üretecek teknolojik yeterliliğe sahip olmayan ülkelere yapılan ihracat, bu ülkelerin yeni teknolojiyi öğrenip ürünü üretme yeterliliğine sahip olana kadar devam edecektir (Sinay, 2010: 11-12). Mesela, Sanayi Devrimi ile tekstil üretip satan İngiltere artık tekstil ürünlerini satın almaktadır. Teknolojik yenilikler dış ticarete yön verir. Teoriye göre, ülkelerin AR-GE harcamaları ihracat üzerinde olumlu etkiler yaratır.

c) Tercihlerde Benzerlik Teorisi:

Taleplerin çakışması (over-lapping demands) olarak da ifade edilen teorinin, teorisini Brunstam Linder'dir. Gelir seviyesi iç talebin hangi malda uzmanlaşılması gerektiğine karar verir. Birbirine benzer olan gelir ve tercihler o ülkelerin dış ticaret hacmini de yükseltecektir. Yani gelir düzeyi benzer olan ülkelerin arasındaki ticaret de artmaya başlar.

Linder Teoremi'nden önce geliştirilen dış ticaret teorileri, ülkeler arasında dış ticareti yapılan ürünlerin homojen olduğunu varsayılmaktaydı. Oysa tercihlerde benzerlik teoremi, ürün farklılıklarını vurgulamakta; homojen olmayan ürünlerin dış ticaretini açıklamaktadır.

Teoride ürün farklılaştırılmasına yer verilmesi, zevk ve tercihleri ön plana çıkarmıştır (Atik, 2006).

d) Varlık Teorisi:

Malın elde edilebilirliği ve bileşiminin kriterine dayanan Irrvin Kravis'in çalıştığı teoridir. Ticaretin ana nedeni ekonomide malın var olmamasıdır. Teori, var olan madde üzerine uzmanlaşmış olmayan varlığında dış ticaret yoluyla elde etmesi gerektiğine dayanmaktadır. Arzı esnek olmayan mallar için geçerlidir (Yörük, 2008: 98-99).

e) Yeni Mal Geliştirme Teorisi:

D. Vernon tarafından geliştirilen teori teknoloji açığı teorisine dayanır. Bir ülkenin üstünlüğe sahip olduğu malı, ticaret sayesinde diğer ülkeler de geliştirip değiştirir. O ülke sattığı malın zamanla oluşan farklılıklar nedeniyle ithalatçısı konumuna gelir.

f) Ölçek Ekonomisi Teorisi:

Mal farklılaştırması ve fiyat rekabeti varken büyük ölçek ekonomisi ülkenin rekabet gücünü arttırır. Ölçek ekonomisi teorisi, üretim ölçeğinin büyümesine bağlı olarak ortalama maliyetlerdeki düşme olarak tanımlanabilir. Bu durumun sermaye yoğun sektörlerde görülmesi daha muhtemeldir. Büyüyen bir firma, bilginin ve teknolojinin firmalar arasında yayılmasına yol açar. Bilgi yoğun sanayilerde, firmalar arasındaki iletişim yoğunluğu ne kadar fazla ise bilginin yayılımı da o kadar hızlı olur. Bu da firmalara maliyetlerine katlanmadan bilgi ve teknolojiyi girdi olarak kullanarak toplam maliyetlerini düşürme olanağı verir (Sinay, 2010: 14).

Ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması hem üreticilerin, hem de tüketicilerin yararınadır. Üreticiler maliyetleri düşürerek, hem iç pazarda, hem de dış pazarlarda rekabet üstünlüğü elde edeceklerdir. Tüketiciler ise malları daha düşük bir fiyattan tüketecekleri için tüketici rantları artacaktır (Çelik, 2005: 168).

g) Monopolcü Rekabet Teorisi:

Bu teoriye göre firmalar tarafından üretimde yaratılan farklılıklar tüketiciler için tercih sebebi olmaktadır. Bundan dolayı her bir tüketici kendi tercihine göre ürün ve firma seçmektedir (Türker, 2002: 93). Farklılaştırılmış malların olduğu monopolcü rekabet piyasası hâkimdir. Yakın ikame olabilecek farklılaştırılmış mallar için talep ile artan getiri söz konusudur.

1.9. Dış Ticaret Politikaları

Dış ticaret politikası, ödemeler dengesinin cari işlemler hesabında ihracat ve ithalat kalemleri üzerindeki tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır. Dış ekonomi politikası, “hükümetlerin ticaret ve üretim faktörleri akışlarının yönüne, bileşim ve hacmine müdahaleye yönelik tüm faaliyetleri” olarak tanımlanabilir (Karluk, 2009: 310-311).

Ülke ekonomilerinin amaçlarından biri de ödemeler bilançosu denkleğinin sağlanmasıdır. Ödemeler bilançosundaki dengeyi sağlamak ve ödeme zorluklarını gidermek amacıyla yapılan müdahalelere ve alınan önlemlere “dış ticaret politikası” adı verilmektedir (Aktan, 2000: 35-36).

Ülkelerin, ithalat ve ihracatı kısıtlamak ya da teşvik etmek için uyguladıkları politikalarıdır. Küreselleşen Dünya’da serbest dış ticaret politikaları önemli olsa da, dış ticaret açığı olan ya da henüz büyümeye sanayileşmeye başlayan küçük ülkeler için ithalatı kısıtlayıcı, ihracatı da arttırıcı önlemler içeren politikalar makuldür (Aygören, 2014: 28).

Dış ticaret politikaları ülkenin iç ekonomi politikalarıyla uyumlu olmalıdır. Ekonomi politikası hükümetin siyasi, sosyal ve ekonomik amaçlarını mali ve ekonomik araçlarla gerçekleştirmek için oluşturduğu kararlar toplamıdır. Kısaca ekonomik dengeyi sağlayıp koruyacak politikalarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin amaçları genellikle kalkınma olduğu için dış ticarete müdahalelerle bu amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Genellikle dış ekonomi politikası ile dış ticaret politikası eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Dünya ülkeleri, uyguladıkları dış ticaret politikalarına göre dört gruba ayrılırlar. “Dışa açık dış ticaret politikaları” izleyen ülkelerde dolaysız kontroller asgari seviyede olup, efektif koruma oranları düşüktür. Döviz kuru aşırı değerlenmemiştir. Güney Kore ve Singapur gibi ülkeler buna girmektedir. “Dışa kısmen açık ülkelerde” efektif koruma oranları kısmen düşüktür, dolaysız kontroller yaygın olarak kullanılmaz. Brezilya Endonezya, Malezya, Tayland, Şili, İsrail ve Türkiye (1980’den sonra) bu grupta yer alan ülkelerdir. “Kısmen içe dönük politikalar” izlenmesi durumunda, ülke içini hedefleyen üretim kârlıdır, efektif koruma oranları yüksektir, dolaysız kontroller yaygındır ve döviz kuru aşırı değerlidir. Kolombiya Kenya, Pakistan, Filipinler, Senegal, Sri Lanka gibi ülkeler, bu tip bir dış ticaret politikası izlemektedirler. “İçe dönük politikalar” ın en önemli göstergesi, ülke içine yönelik üretimin çok kârlı olmasıdır. Efectif koruma oranları çok yüksek olup, dolaysız kontroller yaygındır, döviz kuru aşırı değerlidir. Bangladeş Bolivya, Gana, Hindistan, Nijerya, Peru, Sudan, Tanzanya ve Türkiye (1980 öncesi) gibi ülkeler, 1980’li yıllarda tamamen içe dönük politika izleyen ülkelerdir (Toprak ve Oktay, 2011: 314).

Dış ticaret politikalarını doğrudan ve dolaylı olarak ifade edebilir. “Doğrudan dış ticaret politikaları” gümrük tarifeleri gibi müdahalelerin direkt ihracat ya da ithalat üzerine olduğu politikalarıdır. “Dolaylı dış ticaret politikaları” ise alınan hedefin sonucu olarak ithalatın ve ihracatın dolaylı şekilde baskı altına girmesidir (Seyidoğlu, 2007: 137-138).

Dış ticaret politikaları, “Serbest ve korumacı olmak üzere de iki gruba da ayrılabilir. “Serbest ticarete” göre fiyat mekanizmasının serbestliği üretimi maksimuma

ulaştırır. Kaynak dağılımını düzenler, uzmanlaşmayı özendirir ve serbest fiyat mekanizmasını sağlar. “Korumacı politikalar” etkin dağılımı bozar, rekabeti engeller, monopol yaratır, yaratıcılığı engeller, bürokratik işlemleri artırır, kaynak israfına neden olur. Koruyucu ticaret politikaları, yerli üreticileri dış rekabete karşı müdahaleleri ile korurlar. Korumacı ticaret politikalarının, ulusal güvenlik, genç endüstri tezi, stratejik ticaret, dampainge karşı koyma gibi nedenleri vardır. Ulusal güvenliği sağlamak için gerekli endüstrilerin kurulması için ticareti kullanmak gerekir. Genç endüstri tezinden kasıt, dış piyasayla rekabet edebilecek güce kavuşuncaya kadar yerli üretimi teşviklerle kurup korumaktır. Stratejik ticaret ile büyümeyi sağlamak için gerekli olan sanayiye, iletişim gücüne, teknolojiye ulaşmaktır. Damping bir malı olması gerektiğinden daha düşük fiyat ile malı elden çıkarma, ya da piyasasını ele geçirmektir. Bunu önlemek için devletler anti damping uygular” şeklinde açıklamaktadır (Akçay, 2014).

1.9.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Uluslararası ticarete müdahale sadece ekonomik amaçlarla gerçekleşmez. Ekonomik nedenlerin altında yatan siyasi ve sosyal hedefler de olabilir (Seyidoğlu, 2007: 116). Bu nedenle ülkeler çeşitli amaçlarına göre ithalat ve ihracata müdahalede bulunurlar. Bu amaçlara aşağıda değinilmektedir.

▪ Ekonomik kalkınma

Gelişmek üzere olan ve az gelişmiş ülkeler dış ticareti sanayileşme stratejilerinin aracı olarak kullanırlar. Amaçları ekonomik kalkınma olan bu ülkeler, ithalat ve ihracatı etkin politikalarla yöneterek amaçlarına ulaşabilirler. İthalatı arttırarak, ihracatı arttırabilirler. Mesela içe dönük bir sanayileşmede, amaçları küçük yerli üreticiyi korumakken, dışa dönük politikalarda ihracatı teşvik etmeyi amaçlayabilirler.

▪ Ekonomik korunma

Politika yapıcılar, dış piyasaların rekabetine dayanamayacak olan yerli üreticiyi güçlendirmek amacıyla serbest rekabeti kısıtlayıcı ithalat üzerine engeller koyarak yıkıcı rekabetten korumaya çalışmaktadır. Ancak gerekli olan yatırım malları için ithalat yapılmalıdır. İhracatı teşvik ederek de ekonomik kalkınmalarının dış finansmanını bu yollardan elde etmek amaçlanmaktadır. (Karluk, 2003:168).

Ayrıca sanayinin dış rekabete karşı korunması kadar dışarıda rekabet edebilmesi için destek verilmesi de önemlidir. Araştırma, ulaştırma, fiyat ve bilgi destekleri ekonomik korunma araçları arasında sayılabilmektedir (Ertürk, 2011: 291).

▪ İç dengenin sağlanması

Dış ticaret politikası ile tam istihdamın yani iç dengenin sağlanması amaçtır. Enflasyonla mücadele ya da işsizlik sorunu için ithalat ve ihracata müdahaleler söz konusu olabilir. Politika yapıcılar yabancı malların ithalatını kısıtlayıcı önlemlerle yerli mala olan talebi ile üretimi arttırıp, işsizliği azaltmaya çalışırlar.

▪ Dış dengenin sağlanması

Dış ödemeler dengesinin sağlanması dış ticaret dengesine bağlıdır. Dış ticaret dengesi de dış ticaret politikasına bağlıdır. Uzun dönemde bu dengelerin sağlanamaması büyük sorunlar oluşturur. İthalatın ihracattan fazla olması dış açığı yaratır, bu açık nedeni ile dış ticaret politikaları ile ithalata sınırlamalar koymak mümkündür. Bu durumda, döviz tasarrufu sağlayan ithalatı kısıtlayıcı, döviz kazandırıcı işlemler teşvik edilir.

Özellikle cari açığın kapatılmasında da en önemli müdahale dış ticarete yapılmaktadır. Çünkü cari açığın ortaya çıkmasındaki en önemli kalemlerden birisi dış ticarettir. Dış ticaret açıkları kapandıkça cari açıklar da kapanır. Bu nedenle devletler bir taraftan ihracatı özendirip döviz gelirleri sağlamaya çalışırken, bir taraftan da ithalatı kısıtlayıp döviz tasarrufu yapmaya çalışmaktadırlar (Tomanbay, 2014: 28; Hatiboğlu, 1993: 115-118).

▪ Ekonomik Refah

Serbest dış ticaret politikası sayesinde kısıtlamalar olmaksızın ticaretin gelişip ekonominin büyümesi ile ülkenin yaşam standardının yükselmesi ekonomik refah olarak tanımlanabilir.

Ayrıca ithalat ve ihracat üzerine konulan vergiler ile hazineye gelir aktarılabilir. Kendi kendine yeterlilik denilen otarşi politikası küreselleşen dünyada varlığını yitirmiştir. Sosyal ve siyasal nedenlerle de dış ticaret politikaları şekillenir. Piyasa aksaklıklarından kurtulmak için tekel varlıkların kaynak dağılımını bozmasını önlemek için tarife ve kotalarla

iç pazarda rekabeti sağlama yoluna gidilebilir. Küreselleşme, bütünleşme adına ekonominin serbestleşmesi, dünya ekonomisi ile beraber liberalleşmesi de amaçlarında yer almaktadır (Aral, 2015: 35).

1.9.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Hükümetler ticaretin içeriğine, yönüne müdahale etmek için farklı araçlar kullanırlar. Bu politika araçları dış ülkelerin politikalarından etkilenmektedirler.

▪ Gümrük tarifeleri

Gümrük Tarifeleri; Serbest ticareti kısıtlayan, mal giriş çıkışını engelleyen önemli bir araçtır. Gümrük tarifesi, ülke sınırından yabancı malların girmesi esnasında alınan vergidir. Gümrük vergileri, devlete gelir sağladığından dış ticaret araçlarının en önemlilerinden biri olarak görülmektedir (Aygören, 2014: 31). Bu vergiler yeni sanayileşen ekonomiyi dış rekabetten korumaya yarar. Gümrük sınırında malların girişine konulan tarifelerdir. Tek taraflı uygulanan otonom ve uluslararası hükümler gereği zorunlu olarak uygulanan ve sözleşmeli olmak üzere bu vergiler ikiye ayrılır. Günümüzde ülkelerin karşılıklı olarak birbirine farklı oranlarda anlaşarak uyguladığı vergi de çift taraflı vergi olarak ifade edilmektedir. Konulma esasları gereği vergiler advalorem ve spesifik olmak üzere ikiye ayrılabilir. Malın miktarının esas olduğu vergi şekli “spesifik vergi, ” malın değeri üzerine vergi koyulma şekli ise “advalorem vergi” olarak ifade edilir. Advalorem vergiler, ithal edilen malın kalite ve fiyat farklılığını göz önünde bulundurduğundan adaletlidir. Spesifik vergiler ise, malın miktarına göre alınan gümrük vergisidir. Spesifik vergiler, fiyat ve kalite farklılığını göz önünde bulundurmazlar (Ülgen, 2002: 259).

Tarifenin amacı koruma ve gelir sağlamaktır. En kolay uygulanan araç olduğu için en eski gelir sağlama aracıdır. Tarifelerden beklenen sonuç yerli üretimi arttırıp, tüketimi daraltarak ithalatı kısıtlamaktır. En büyük etki dış ödemeler bilançosunda görülür. İthalatı kısıtladığından döviz tasarrufu ile açıkların kapamasını sağlar. Tarifeler yerli üreticiyi desteklediğinden geliri artırır, böylece işsizliği düşürmek mümkün olabilir. Ülkeler, gelir elde etme ve kendilerini koruma amacıyla tarifelerini yükseltme yoluna gitmektedir. Bu tarz bir durum, dünya sanayisi ve ticareti üzerinde olumsuz etkiye neden olabilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler gümrük tarifelerini bir politika aracı şeklinde kullanırken dikkatli olmalıdır (Çapan, 2009: 34-35).

▪ Tarife dışı araçlar

Miktar kısıtlamaları olarak ifade edilen kotalar, dış ticareti düzenleme aracıdır. Döviz çıkışını engellemek için konulan araçlardır. Ödemeler dengesini, rekabet gücünü sağlamak için uygulanır. Dış ticarete kesin bir kısıtlama uyguladığından tarifeden daha etkilidir.

Miktar kısıtlamaları: ithalat yasakları, ambargo, kota, tarife kotaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları, pazar payını düzenleme anlaşmalarını kapsayan ithalatı doğrudan kısıtlayan uygulamalardır (Öztürk, 2006: 9-10). Miktar kısıtlamalarının yanında, mali nitelikli tarife dışı araçlar, ticarete teknik ve idari kısıtlamalar bu tür araçlar içinde yer alır. Aşağıdaki tabloda ithalat ve ihracat önlemleri gösterilmektedir.

Tablo 1.5. İthalat ve İhracat Önlemleri

	Teknik önlemler	Teknik olmayan önlemler
İthalat Önlemleri	İnsan ve bitki sağlığı önlemleri, Teknik önlemler ve ürün standartları, Sevkiyat öncesi denetim ve diğer prosedürler.	Koşullu ticaret koruma önlemleri Lisans, kota, yasak ürünler ve miktar fiyat kontrol önlemleri, Rekabeti engelleyen önlemler, Ticari yatırım önlemleri, Dağıtım kısıtlamaları, Satış sonrası hizmet kısıtlamaları, Sübvansiyonlar, Devlet ihale kısıtlamaları, Fikri mülkiyet önlemleri, Menşei kurallar,
İhracat Önlemleri	İhracatta teknik ve idari önlemler	Gönüllü ihracat kısıtlamaları İhracat sübvansiyonları ve telafi edici vergi, İhracat kotaları, ihracat lisansları ve vergileri İhracatta fiyat kontrol önlemleri Kamu işletmelri ve ihracat kanalları Yeniden ihracat önlemleri İhracat vergileri ve ambargo

Kaynak: Şeker, A. (2015). *Tarife Dışı Önlemlerin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi, Yalova.

▪ **Döviz Kontrolü**

Döviz kontrolü; gelişmek isteyen ülkelerin sanayilerini koruyup üretimi arttırmak için uyguladıkları araçtır. Ülkelerin ihraç ettiklerinden daha fazla ithal etmeleri için dövize ihtiyaçları vardır. Bunun için döviz devlet müdahalesine girer. Yani döviz piyasasına yapılan müdahaledir. Tabii bu uygulama ile tüm ekonomi etkilenmektedir. Genellikle dış ödemeler dengesi açığına karşı uygulanır. Döviz kontrolüyle beraber ülkedeki yüksek dış ticaret açığının artmasının önüne geçilmektedir. Döviz kontrolü yolu ile ülkeler, ülkenin döviz talebinin ve döviz arzının da kontrolünü yapmaktadır. Burada devletin aldığı kararların rolü büyüktür. Bu yöntem, serbest ticaret için uygun değildir ve kaynak dağılımına etkileri olumsuzdur (Aral, 2015: 36).

▪ **İhracatı teşvik**

Hızlı gelişme rekabet avantajı için üreticiye yardım yapılmaktadır. Yüksek maliyeti düşürmek, dış ülkeye göre ucuza üretip, ihracatın döviz girişini arttırmak hedeflenir. Yani amaç; döviz sağlayıcı uygulamaları arttırmaktır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler ihracatın özendirilmesi için üretilen malın maliyeti düşürülmesi adına bürokrasiyi azaltmaya çalışmak, gerçekçi kur politika uygulama, ihracatta belli ülkelere olan bağlılığı azaltmak, finansman olanakları gibi etkenler teşvik için önemlidir (Seyidoğlu, 2007: 141-142).

İhracat artışının sürekli ve düzenli olabilmesi için üretimi ve yatırımı özendirici önlemlere öncelik verilmelidir. Vergi iadeleri, vergi indirimi, vergi muafiyeti, düşük faizli kredi olanaklarından yararlanma, döviz tahsisi ve prim verilmesi ihracatçıları özendirmede kullanılan yöntemlerdendir (Arslan, 2014: 48). İhracatı özendirmeye dışa açılma yöntemi, sürdürülebilir bir ekonomi için tek unsur olmasa bile ekonomik kalkınma için son derece önemlidir (Öztürk, 2009: 70).

2. BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN KUR POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Cumhuriyetten günümüze uygulanan kur politikalarının Hükümet ile birlikte kararlaştırılıp uygulanmasından Merkez Bankası sorumludur. Tarihsel olarak bakıldığında en çok uygulanan sistem sabit kur sistemi olmuş daha sonra piyasada oluşan, esnek kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

Döviz kur politikası dış dengeyi sağlamada etkindir. Çünkü nominal kur arttığında Türk Lirası olarak ithalat fiyatı pahalı olmakta, bunu da üreticiler fiyata yansıtılabilmektedir. Dış ticaret politikası da ekonomik ilişkileri ülke açısından iyileştirme amacıyla aldığı önlemleridir. İhracat teşvikleriyle ülkeler rekabet gücünü arttırmaktır. Döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi de ticaret politikasını şekillendirmektedir (Köse vd., 2008: 27).

Türkiye de Cumhuriyet'ten günümüze kadar olan döviz kur politikaları 1980 öncesi dönem, 1980-2002 dönemi, 2002-2019 dönemi olarak, Cumhuriyetten günümüze kadar olan dış ticaretin tarihsel gelişimi ise 1980 öncesi dönem, 1980-2002 dönemi ve 2002-2019 dönemi olarak incelenecektir. Son olarak, döviz kuru ile dış ticaretin gelişimi birlikte değerlendirilecektir.

2.1. Türkiye'de Kur Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde öncelikle 1980 öncesindeki kur politikaları değerlendirilip, 24 Ocak 1980 Kararı ile serbestleşme üzerinde durulup, 5 Nisan 1994 kararları çerçevesinde kur politikaları ele alınacaktır. Ayrıca, 2001 ile esnek kur sistemine geçilmesi ve 2001 sonrası kur politikaları incelenecektir.

2.1.1. 1980 Öncesi Dönem

1923 ile 1929 arası dönemde serbest kur uygulaması hâkimdir. 1929 Büyük Buhran sonucu Türk Lirası'nın aşırı değer kaybına uğramasıyla 1933 yılında sabit kur sistemine geçilmiştir. İlk devalüasyon ile 7 Eylül 1946'da 1 USD: 1.30 kuruş, 1 USD: 2.80 kuruşa çıkarılmıştır. TCMB, 1947 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) üyeliği ile ayarlanabilir döviz kuru sistemine geçilmiştir. Böylelikle kur ayarlamaları

artmıştır. 1949 NATO üyeliği gerçekleşmiş, sonrası sabit kur rejimine geçilmiştir. Kurdaki denetlemeler sabit kur sistemi nedeni ile “karaborsa kur arası farklılaşma” serbest kura geçişi hazırlamıştır. 1958 yılında 2. kez TL’si devalüe edilmiş, katlı kur sistemi TL’ye olan güveni sarsmıştır. 1960-1969 arası kurdaki artışlar görülmüştür. 1970’te 3. defa yapılan devalüasyon yapılmış, 1973’te petrol krizi ülkeye döviz girişini azaltmıştır. 1980 yılına kadar kur ayarlamalar sonucu 1 USD: 26.5 TL’ye ulaşmış, 1980’de sürünen parite rejimine geçilmiştir. Gerçekçi ve esnek bir kur politikası uygulanmasına geçilerek Türk Lirası yabancı paralara göre devalüe edilmiştir. Türk lirası ABD dolarına göre yüzde 48,6 oranında devalüe edilerek, daha önce 47,10 TL/Dolar olan kur 70,00 TL/Dolar’a yükselmiştir. Gübre ve tarımsal mücadele ilaçları ithalatına uygulanan kur dışında, kısıtlı kur uygulamasına son verilmiştir. Gübre ve tarım ilaçları ithalatına uygulanan kur ise 55 TL/Dolar düzeyinde tutulmuştur (TCMB Yıllık Rapor, 1980). 1974’te ekonomi zayıflamaya başlamış, 1978’de bu belirtiler artmıştır. 1974’te petrol fiyatlarının ciddi artışı, Kıbrıs Harekatı, dış kaynak yetersizliği, ekonomideki istikrarsızlıklar, enflasyonun hızla artması bunalımı arttırmıştır. Dövizde de aşırı değerlenme sonucu küçük oranda yapılan devalüasyonlara rağmen satın alma gücü artmamıştır. 1979’da önlemler alınsa da yüzeysel kalmış, başarılı olunamamıştır. 1980 öncesinde yapılan sabit kur ayarlamaları TL’yi aşırı değerlendirmiş, bu sebeple Merkez Bankası günlük kur uygulamasına geçmek için “24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri” denilen uyum sürecini başlatmıştır. Bu ayarlamalarının gerçeği yansıtmama nedeni enflasyona göre değil, çapraz kur farklılıklarını gidermek için düzenlenmeleridir. Dünyada da bu tarihlerde bir liberalleşme hareketi vardır. Küçük oranlı devalüasyonlar yapılmaktadır. Uluslararası Para Fonu destekli krediler bu programın kaynağını oluşturmaktadır (Karluk, 2007: 556).

Cumhuriyetten, 1980 yılına kadar çoğunlukla sabit kur sistemi uygulanmış, kuru sabitleme çalışmaları kurun aşırı değerlenmesine yol açmış, bunun sonucunda kur devalüasyonlar ile baskılanmaya çalışılmıştır. Devalüasyonlar, ihracatı arttırmakta yarar sağlasa da, ithalat artışı da devam ettiğinden denge sağlanamamıştır. 1980 öncesi ve sonrası olarak değerlendirildiğinde, 1980 öncesi için sabit kur sisteminin ağırlıklı olması, 1980 sonrası için dışa açılma sonucu serbest kur sisteminin ağırlıklı olduğu söylenebilir. Ancak bu iki dönemde de tam bir sabit kur veya tam bir esnek kur sistemi uygulandığı söylenemez. Mesela serbest kur uygulaması denilen 1980 sonrası incelendiğinde, günlük kur uygulaması, belirli bir bant içinde kur tespiti gibi çeşitli uygulamalar görülmektedir. Bunun altında

makroekonomik hedefler için uygulanan makroekonomik politikalar yatmaktadır. 1980 öncesi dönemde ithal ikamesine destek amacıyla düşük döviz kuru politikaları uygulanırken, 1980 sonrası dönemde ise ihracatı teşvik ve dışa açılmada döviz kuru politikalarından aktif olarak faydalanılmıştır (Köse vd., 2008: 27).

2.1.2. 1980-2001 Dönemi

Neoliberal bir bakış ile hazırlanan 1980 Kararları'nın uzun vadede, piyasayı çalışır hale getirmek, devletin müdahalesini ortadan kaldırmak, özel sektörü geliştirmek, ihracata dönük sanayi politikasına geçmek gibi amaçları vardır. Enflasyonun önüne geçmek, dış borç ödemelerini yapabilmek, üretim yoluyla büyümeyi sağlamak ise kısa vadeli amaçlardır. Bunları gerçekleştirmek için dış ticareti serbestleştirme, yabancı yatırımı özendirme, faiz ve fiyat oluşumunu serbestleştirme devletin alanını daraltma gibi uygulamalar söz konusudur. Politika gereği 47.10 TL/USD olan kur 70,00TL/USD yükseltılarak %48,6 oranında devalüe edilmiştir (Ayhan, 2008: 153). Döviz pozisyonu bulundurabilen bankaların döviz tutma yetkisi de arttırılmıştır.

Sıkı para ve maliye politikası uygulanmış, TL'nin aşırı değerlenmesi ve bunlar sonucu oluşan yüksek enflasyonu önlemek için, dışa açılma ihracata yönelme söz konusu olmuştur. Böylece 1 Mayıs 1981 tarihine kadar kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına geçilmiştir (Yaman, 2012: 30). Döviz alım ve satımına kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu dönemde, fiyatların piyasada oluşması, vadeli, kredili faizlerin serbestisi, özel sektörü genişletip kamuyu daraltmak, tarım için sübvansiyon desteklemelerini azaltmak, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürünlerine fiyat belirleyebilme yetkisi, ihracata teşvikler ile dış ticareti liberalleştirme, dış sermayeyi özendirme gibi kararlar söz konusudur.

Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Hakkındaki (TPKKH) 25 sayılı Karar'ın 2 ve 3'üncü maddelerinde belirtilen ilkelere uyularak, alım- satım konusu yapılan dövizlerin alış-satış fiyatları, uluslararası para piyasasındaki gelişmeler göz önüne alınarak, 27 Ocak 1981, 5 Şubat 1981, 27 Şubat 1981, 22 Mart 1981, 26 Mart 1981 ve 15 Nisan 1981 tarihli 6 kur operasyonu sonucu değiştirilmiştir. Aynı karara ilişkin Maliye Bakanlığı'nın 3 no'lu Tebliği'nin Merkez Bankası'na verdiği etkiye dayanılarak, 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren, günlük kur uygulamasına geçilmiş ve 31 Aralık 1981 tarihine kadar toplam 164 günlük kur düzenlemesi gerçekleştirilmiştir (1981 Yıllık Rapor:48). Yine bu kararda, yabancı paralar ve altının Türk parası karşısındaki değerinin uluslararası piyasalar ve ülke

ekonomisindeki gelişmeler dikkate alınarak, Merkez Bankası'nca tespit edilen usuller çerçevesinde belirlenmesi öngörülmüştür. Merkez Bankası'nın konuyla ilgili 13 Temmuz 1984 tarihli genelgesi gereğince de bankalar, Merkez Bankası'nca günlük olarak belirlenecek "Esas Kur" un dövizler için yüzde 6, efektifler için yüzde 8, altını veya üstünü geçmemek üzere, döviz ve efektif alış-satış kurlarını serbestçe tespit edebilmektedirler (1984, Yıllık Rapor: 35). Kambiyo rejiminde 30 sayılı karar 1985 yılı içinde temel alınmıştır. Uygulanan kur politikası, kambiyo rejiminde serbestleşme diğer ekonomik önlemler ile cari açık düşmüş, ödemeler dengesi daha sağlıklı hal almıştır. 1983 yılında istikrar tedbirleri tam uygulanamama, ihracatta durgunluk, işçi döviz geliri azalsa da son 2 yılda olumlu gelişmelerle ekonomi başarıya ulaşmıştır. (TCMB Yıllık Rapor, 1985: 35).

TCMB'nin belirlemesinin yanında ticari bankalara esas kurun +/- %6 marj dâhilinde kuru tespit imkanı verilmiş, kur politikasında esnekliğe gidilmiş, Haziran 1985'te ticari bankalar kur tespitinde tamamen serbest bırakılmıştır. Mart 1986'da bu hakları yabancı paralar karşısında TL baskılanınca daraltılmıştır. Yine sakıncalar yaratan bu döviz kuru sistemi uygulama sonucu yeniden değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, Merkez Bankası, döviz satış kurunu günlük olarak belirlemekte, alış kurunu ise satış kurunun binde 5 altında tespit etmektedir. Bankaların döviz satış kuru Merkez Bankası'nın satış kurunu geçmemekte, alış kurları ise serbestçe belirlenmektedir. Bankalar arası işlemlerde eskiden olduğu gibi serbest bırakılmıştır (TCMB Yıllık Rapor, 1986: 32-33).

Genel olarak, Ocak 1980- Mayıs 1981 yılları arasında uygulanan sürünen pariteler politikasıyla 6 kez devalüasyon yapılmıştır. Devalüasyonların amacı reel efektif döviz kuru ile nominal döviz kuru arasındaki farkı kapatmaktır (İnandım 2005: 54-55). Sürünen parite rejimi ile bir çok (16 kez) kur ayarlaması yapılmış, 1981'in ilk dört ayına kadar 6 kez daha ayarlama yapılmıştır. 1 Mayıs'ta tek kur uygulamasına geçilmiş, kur her iş günü yeniden Merkez Bankası tarafından belirlenmiştir. 1983'te kambiyo rejimi için ülke içinde istenildiği kadar döviz tutma hakkı ve döviz girişi serbestliği getirilmiştir. Ayrıca yerleşiklere ticaretten kazandıkları dövizleri bankada mevduat hesaplarında tutma izni verilmiştir. 1984'te 30 sayılı karar ile kambiyo serbestisi için adım atılmıştır (TCMB Yıllık Rapor, 1984).

1980'lerin önemli gelişmelerinden olan sermaye piyasasına yönelik yeniliklerden biri de 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) oluşturulmasıdır. Ayrıca 1986

yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) faaliyete başlamıştır. (Karagöz 2009: 19). 1987 yılında TCMB açık piyasa işlemlerine başlamıştır. 1988 yılında İnterbank Piyasası kurulmuş ve mevduat ile kredi faiz tavanları kaldırılmıştır (Ertekin 2003: 20). 1988’de kurların piyasada belirleneceği kararı alınmış, Döviz ve Efektif Piyasaları TCMB içinde kurulmuştur. Bu piyasalar bankalar, özel finans kurumları, yetkili müesseseler ve Merkez Bankası’nın katılmasından oluşmaktadır. Bu kuruluşlar arasında döviz kurları arz ve talebe göre her gün belirlenmektedir. Bu piyasalar TL’nin dış değerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır (Yaman, 2012: 31).

Özellikle belirtilen, 24 Ocak Kararları ile Türkiye’de liberal bir dış ticaret rejimine geçilmiş, bu uygulama kambiyo rejiminde de serbestleşmeyi gerektirmiştir. Bu amaçla 1 Mayıs 1981 yılından itibaren, günlük olarak da gerçekleştirilen ayarlamalarla TL’ye 1989 yılına kadar reel anlamda sürekli değer kaybettirilmiştir. Bu uygulamanın amacı TL’nin gerçek değerini bulmasını sağlamaktır (Yaman, 2012: 30).

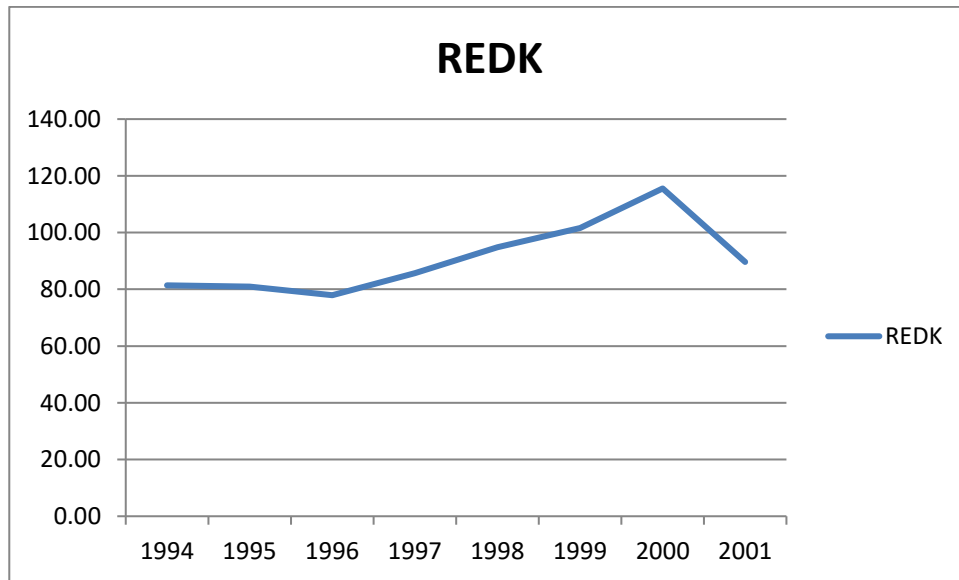
Kambiyo rejimi serbestleşmesi adına 1989’da 32 sayılı karar ile Türk Parası’nın Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Kur rejimi düzenlenmesi ile Merkez Bankası kuru ayarlamaktadır. Bu karar ile döviz üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, yerli para tam konvertibil hale getirilmiştir. Bu durum, döviz ve faiz kontrolünü bozmuş, faizlerin yükselmesine neden olmuştur. Böylece 1988 ve 1989’da sermaye girişi artmış, 1989’daki sıcak paradaki artış baskılanan döviz nedeni ile cari açığı rekor seviyesine çıkarmıştır (TCMB Yıllık Rapor, 1989). 1989 yılında TL’nin konvertibilitesi, kur sisteminin serbestleşmesi, faiz oranlarının artması, TCMB’nin müdahalelerinin doğru zamanlamayı bulamaması TL’yi değerlendirmiştir.

Türkiye’de 1988 ve 1989 yıllarında dövize talep düşüktür, yüksek kamu borçlarının, iç borçlarla karşılanması faizi yükseltmiş, TL’nin reel olarak değerli hali ithalatı arttırmış, fiyat yükselmesini yavaşlatmıştır. Bu ortam yatırımı canlandırmış, uygulanan politikalar ile ekonomi farklı bir hale gelmiştir. Merkez Bankası 1990’da para politikasını kamu ve özel kesimin bütçe kısıtı ön planda olacak şekilde uygulamış, böylece belirsizlik azalmış, pozitif bir ortam oluşmuş ve amaç olan mali istikrar sağlanmıştır. 1989’da döviz kurundaki dalgalanmalar 1991’de azalmıştır. Fiyat istikrarı için de önemli adımlar atılmıştır.

1990 yılında “para politikası” kamuya duyurulmaya başlanmıştır. Bunun istikrara katkısı olmuş, faiz ve kur aşırı dalgalanamamıştır. Bu iyileşmenin diğer bir nedeni de,

Merkez Bankası iç varlık denetlemesini kontrol edebilmesidir. 1991 yılında kur 1990'daki gibi hareket etmiş, kambiyo rejimi düzenlemesi ile sermaye hareketi serbestleşmiştir. Sonuçta kısa vadeli sermaye girişinin artması piyasadaki döviz miktarını arttırmıştır. Sermaye girişi cari işlemlerde sıkışmayı önleyip, banka sisteminin ve Merkez Bankası'nın rezervlerini arttırmıştır. 1991 yılında 32 sayılı kararda değişiklikler olmuştur. Genel olarak, döviz kurunun artması ve sermaye çıkışı nedeni ile reel olarak TL değer kaybetmiştir. Döviz kurları açısından dış piyasalarda Körfez krizi, yurt içinde de seçimler nedeniyle geçen seneye oranla daha istikrarsız bir yıl olmuş, Merkez Bankası piyasanın likidite ihtiyacını sağlayabilmek için Türk Lirası-Döviz Piyasasında genel olarak satıcı olmuştur (TCMB Yıllık Raporu, 1991: 58).

1993'te mali piyasada istikrarsızlık, kurlardaki aşırı oynaklık sonucu belirsizlik, bütçe açıkları ile iç dengesizlik, ithalatın artması, dış borç yükü ile dış dengesizlik, koşullarında 1994 yılına girilmiştir. Ayrıca 1994'te seçimlerden dolayı belirsiz bir hava hâkim olmuştur. Kamu açıkları, düşük faiz ile likitidenin dövize baskısı rezervi azaltmış, kamuya açılan kredilerin artması Nisan 1994'te finansal krize neden olmuş, bu da bir istikrar programını gerekli kılmıştır (Dündar, 2010: 61). Kısaca, aşırı kur dalgalanmaları ekonomideki istikrarsızlık 1994 Krizi'ni hazırlamıştır. IMF ile anlaşmalar yapılmıştır.

Kaynak: “Veriler (TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100) - Düzey, Merkez Bankası EVDS'den alınarak grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.1. Türkiye'nin 1994-2001 Yılları Arasındaki Reel Efektif Döviz Kuru

Grafik 2.1'e göre reel efektif kuru ilk yılar stabil görünse de, 1996'dan 2000 yılına kadar artan bir eğilim göstermiş, daha sonra düşüşe geçmiştir.

İstikrarsız bir ekonomide dengenin sağlanması için, değişkenlerden birisinin sabitleştirilmesi öngörülmektedir. Anahtar fiyat ya da çapa olarak, döviz kuru, faiz oranı, para arzı, banka kredileri ve ücretler seçilebilir. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı'nda, 1985 İsrail İstikrar Programı örnek alınarak, programın çapası "döviz kuru" olarak belirlenmektedir (Parasız, 2001: 388- 389).

1994 Nisan kararının nedenlerine bakıldığında, politikalar, belirsizlik, dış kaynak ihtiyacı, borç seviyesi, kamu açıkları ya da reform uygulamalarının düzensizliği olduğu görülmektedir. Bu sebeple de 5 Nisan 1994 İstikrar Programı hedefi döviz, piyasayı istikrara kavuşturmak, enflasyonu düşürmek, mali piyasada istikrar, kamu açıklarına, dış açığa kalıcı çözüm bulmak, kamu açığını borçluluğu düşürmek ve enflasyonu düşürmek olarak belirlenmiştir. Finans piyasasında mevduatlar güven altına alınmaya çalışılmış, Kamu İktisadi Teşebbüs yapısının yenilenmesi gibi yapısal reformlar gündeme getirilmiştir. Sıkı para politikası uygulanmış yani ekonomik işlemleri karşılayacak kadar likitide olanağı verilmiştir. Böylece bankacılık sektöründe güven sağlandığında mali istikrar sağlanmış, dış denge fazla vermiş, döviz rezervleri görülmedik şekilde artmış, kamu açıkları azaltılmıştır; fakat program enflasyonu düşürememiş ve gelir dağılımı olumsuz etkilenmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 1994: 34).

Günlük kur uygulamasında TCMB doğrudan rol almayı bırakmıştır. İç borçlanma ihaleleri iptal edilince oluşan likitide fazlalığı döviz kurunu baskı altına almış, bunu önlemek adına faiz arttırılsa da bu politika çok işe yaramamış, bu nedenle 26 Ocak 1994'te TL, ABD doları karşısında %13,6 oranında devalüe edilmiştir. Yıl sonu TL'nin değer kaybı %167,6 oranında olmuştur (TCMB Yıllık Rapor, 1994: 61). Nisan sonu faiz artışı ile kurdaki baskı azalmıştır. 1995'te aylık kur sepeti öngörülen enflasyona göre artırılmıştır. Ancak bu uygulanmadığından kurun reel değeri yükselmiştir. Bu uygulama 1995-1997 yılları arasında uygulanmaya çalışılmış ve döviz kuru finansal sistem için araç olarak kullanılmıştır. Böylece aşırı kur dalgalanmalarının önüne geçilmiştir. 1994-1999 arası kur baskılara rağmen piyasada belirlenmeye çalışılmıştır. 1995 yılında ilk defa forward işlemi (vadeli döviz) uygulanmıştır. Bu işlem devalüasyon beklentisini sarsmıştır. Merkez Bankası bu vadeli döviz uygulamalarını uzun bir dönem kullanmamıştır. TCMB 1995'te kur

politikasını para politikasına uyumlu hale getirmiş, bununda olumlu sonucu kur ile enflasyonun birbirine yakın gitmesi olmuştur. Kur riski de azalmıştır. 1999 yılı sonuna kadar etkileri bakımından esnek çapa, uygulamada ise kontrollü serbest kur rejimi uygulanmıştır. Kur piyasada serbestçe belirlenmiş, fakat Merkez Bankası kurlara yoğun bir şekilde müdahale etmiştir (Karluk, 2009: 559).

1996 yılında para politikası finansal istikrar öncelikli olup bu yönde oluşturulan kur politikası da reel döviz dalgalanmalarını en az seviyeye indirme hedefindedir. Sonuç olarak, reel kur endeksindeki dalgalanmaların 1996 yılı boyunca dar bir aralık içinde seyretmesi, izlenen kur politikası hedefine büyük ölçüde ulaşıldığını göstermektedir. Bu durum, açıklanan kur politikasının piyasalar tarafından gerçekçi bulunduğu bir göstergesi olarak da değerlendirilebilmektedir (Yıllık rapor, 1996). Denilebilir ki, 1995-1999 döneminde yani 5 yıl gibi uzun bir süre boyunca, ülke ekonomisini 1994 krizine sürükleyen ekonomik ve siyasal faktörlerde herhangi bir iyileşme yaşanmamış, dengesizlikler yapay önlemlere bastırılarak krize yol açmadan geçiştirilmeye ve olası bir kriz ertelenmeye çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 586). 1994-1999 döneminde genel olarak kur politikası anlayışı “yönetimli serbest kur” sistemi olmuştur (Demircioğlu, 2009: 102).

1998’de bir Rusya krizi ülkeden sermaye çıkışlarına neden olmuş, Merkez Bankası bu olumsuz etkiyi dağıtmak için döviz satımları yapmaya başlamıştır. TCMB, 1998 genelinde ise bir döviz alıcısı olmuştur. Bu dönemde IMF kaynaklı program ile kur nominal çapa olarak kullanılmıştır. Enflasyon ve faizi düşürmek, büyümeyi arttırmak amaçlanmıştır. Aralık 1999 tarihinde kurlar 13 aylık dönemler için kur sepeti bazında tespit edilmiştir (Oksay, 2001: 154).

2000 de “Enflasyonu Düşürme Programı” ile kur hedeflenen enflasyona göre ayarlanmıştır. Genişleyen bant sistemine geçilmiştir. TCMB, geçiş ile azalan döviz likitidesini arttırmak amaçlı Döviz ve Efektif Piyasaları’na üye bankaların swap işlemlerini teşvik etmiştir. Bu piyasada Merkez Bankası doğrudan döviz ve efektif satışında bulunarak ciddi dalgalanmayı azaltmaya çalışmıştır. Kur sistemi, enflasyon hedefine yönelik uygulanmaya başlanmıştır. 1995 yılından 2000 yılına kadar tahmin edilen enflasyona göre belirlenen kur ayarlamaları, 2000 yılı başında hedeflenen enflasyona göre belirlenmeye başlamıştır. Böylece, edilgen bir kur politikası uygulamasından, etken bir kur politikası uygulamasına geçilmiş olmaktadır (Arat, 2003: 43-44). 2000 yılında 18 aylık dönemlerle iki

aşamalı kur sistemi uygulanmıştır. Kur bandının genişliğinin dönemler içinde kademeli olarak arttırılması öngörülürken TCMB'nin kurun bant içerisinde yer alan hareketlerine müdahale etmeyeceği ortaya konmuştur. İkinci aşamada uygulamaya konan bant sistemi sabit kur sisteminden çıkışın bir göstergesi olmuştur (Arat, 2003). Kasım 2000'de bir likitide krizi oluşmuştur. Buna rağmen Merkez Bankası piyasaya döviz satarak programına devam etmiş (enflasyonu düşürme programı) ve kur sepeti uygulanmış; ancak reel kur değerlenmesi Nisan 2001 krizine kadar sürdürülebilmiştir. 1994 Krizi, enflasyon problemi 2001 Krizi'ni de getirmiştir. Bu krizle enflasyonu düşürme programı sonlandırılmıştır. Krizden sonra, Nisan 2001'de ekonomideki yapısal sorunları düzeltmek ve finansal sistemin mali yapısını güçlendirmek amacıyla “güçlü ekonomiye geçiş programı” uygulamaya konulmuştur (TBB, 2008: 19). 11 Nisan 2001 de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, ekonominin yeniden yapılandırılması, dalgalı kur ile enflasyonla mücadele, kamuda finansman dengesinin kuvvetlendirilmesi, bankacılık sektörünün iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle bankacılık sisteminde tedbirler ile mali belirsizliği azaltma, faiz ve kurda istikrar, sürdürülebilir büyüme, kamu borçlarının yürütülmesi için sıkı maliye politikası uygulanmıştır. Yeni programın temel amacı, kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak olmuştur (TCMB, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 12).

19 Şubat 2001'de aşırı bir döviz talebi ortaya çıkmıştır. Merkez Bankası likiditeyi kısarak döviz talebinin gerçekleşmesini önlemeye çalışmıştır. Ancak bu durum, aşırı günlük likidite ihtiyacı içinde olan kamu bankaları nedeniyle, ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuş ve mevcut koşullar içerisinde kur politikasının sürdürülmesinin imkansız hale geldiği 22 Şubat tarihinde dalgalı kur rejimine geçilmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2001: 14). Dalgalı kur rejiminde esas ilke, döviz kurunun bir para politikası aracı olarak kullanılmaması ve Merkez Bankası'nın kur hedefinin bulunmamasıdır (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2005: 17).

Merkez Bankası aşırı dalgalanmalarda alım ve satım dışında gerekmedikçe kurlara müdahalede bulunmayacaktır. Yapacağı ihaleleri de önceden ilan ettiği takvim ile günlük olarak gerçekleştirecektir Merkez Bankası'nın davranışına ilişkin belirginlik, piyasalarda olumlu karşılanmakta ve dalgalı kur sistemine yönelik tartışmalar önemli ölçüde

azalmaktadır (TCMB, Para Politikası Raporu, 2001: 8).

Şubat 2001 sonrası kur politikası dalgalı kur rejimine uygun bir şekilde yönetilmiş, Merkez Bankası gerekmedikçe döviz piyasasına müdahale etmemiştir. Merkez Bankası müdahale etmediği takdirde döviz piyasasında mevcut oynaklığın artacağını düşündüğünde “oynaklık müdahalesi” yapmıştır (Özatay, 2009: 55).

IMF Programı ile yeni bir stand- by anlaşması, döviz satım ihale yöntemini de değiştirmiştir. Artık bu satım işlemleri kur oynaklığını gidermek amacıyla değil, IMF kaynaklı kredilerin likitide fazlasını ortadan kaldırmak (sterilize) için yapılacaktır. Krediler iç borç için kullanılırsa oluşacak parasal genişleme ile enflasyonist ortama karşı döviz satımı ile TL sterilize edilmiş olacaktır. Sonuç olarak, bu satış işlemleri döviz arzını arttırmıştır. Bu da kurlardaki baskıyı azaltmıştır.

22.02.2001’de kurlar dalgalanmaya bırakılması ile Şubat 2001 Mayıs 2002 arası kurda ki aşırı dalgalanmaların giderilmesi için döviz satım ihalesi düzenlenirken, Haziran 2002’den Kasım 2002’ye kadar TL sterilize edilmesi amacıyla satım ihaleleri düzenlenmiştir. Temmuz 2001’de bu satışlar etkili olmuş ancak 2001’in 2. çeyreğinde yapılan satışlara rağmen kurlar artmıştır. Yani kurlar ihalelerden etkilendiği koşullara göre değişmektedir. Dalgalı kur rejimi ile döviz kuru sabit kur ile aşırı şişen döviz kuru, dalgalı kura geçmesiyle yaşadığı artıştan daha fazla bir düşme yaşamıştır (TCMB Yıllık Rapor, 2001). Nedeni dalgalı kuru tanımayan bir piyasa olmasıdır.

Bankaların döviz açıklarını swap, döviz depo imkanı, doğrudan efektif ve döviz satımı (uzun dönemlidir) ile bir anda karşılamaya yetmemiştir. Vadeli işlemler sayesinde dalgalı döviz kurunun etkinliği artacağı için Ağustos 2001’de Vadeli İşlemler Piyasası açılmıştır. Ancak beklenen işlem hacmi yaşanmamış bankaların yüksek açık pozisyona girmek istemedikleri anlaşılmıştır. Yani, dalgalanmaları önlemek için vadeli işlemler piyasasını, vadeli döviz kontratlarının işlem görmesi için açılrsa da tam olarak etkin hale getirilememiştir.

2000 ve 2001’deki krizler sabit kurda kalma imkânı bırakmamıştır. Kur oynaklığını gidermek için para politikası ile müdahalelerde bulunulmuştur. Döviz alım-satım işlemleriyle rezerv artırılmaya çalışılmıştır. Serbest rejim ile bir kur hedefi olmadığından, para politikası aracı olmamıştır.

Tablo 2.1. 1980-2001 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Kur Politikaları

DÖNEMLER	KUR POLİTİKASI
Ocak 1980 – Mayıs 1981	Sürünen Parite (Çoklu Kur Uygulaması)
Mayıs 1981- Aralık 1989	Yönetimli Dalgalı Kur Rejimi (Katı Yönetilen Kur Düzenlemesi)
1990 – 1993	Sürünen Parite (Geriye Dönük)
1994 – 1997	Sürünen Parite (1994 Yılı ileriye Dönük, 1995-1997 Yılları Arasında İse; Geriye Dönük Sürünen Parite ekinde uygulanmıştır.)
1998 – 2000	Sürünen Parite (ileriye Dönük)
2001 Sonrası	Serbest Dalgalı Kur Rejimi

Kaynak: Çevik, H. (2013). *Döviz Kuru, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir

Tabloda en kısa “sürünen parite uygulaması”, en uzun da yönetimli dalgalı kur sisteminin uyguladığı, 1980-2001 yılı arasında çeşitli kur sistemleri uygulamasına gidildiği görülmektedir. Böyle farklı sistemlerin uygulanmasının 1980 yılı serbestleşmesinin sonucu olduğu söylenebilir.

2.1.3. 2002-2020 Dönemi

2000 yılında başlayan 2002 yılına kadar süren hedeflenen enflasyona yönelik kur rejimi iki ana dönemden oluşmaktadır. İlk; 18 aylık (2000-2001 Haziran) dönemde enflasyon hedefine yönelik günlük kur ayarlamasıdır. Bir yıllık kapsayacak şekilde, 1 ABD Doları +0, 77 Euro olarak izlenen kur sepeti artış oranı açıklanmıştır. Programın ikinci 18 aylık dönemi olan, Temmuz 2001-Aralık 2002 döneminde ise, kademeli olarak genişleyen bant sistemine geçileceği bildirilmiştir. Bu uygulamada, sepet kuru artış hızının belirlenen bant değeri içinde hareket etmesi sağlanarak, kurun bant değeri içindeki hareketlerine müdahale edilmemiştir. Bu durum, daha esnek bir kura aşamalı geçişin başlayacağını ifade etmektedir (Yıldırım, 2003: 102- 103). Kriz sonrası 2002 yılında dalgalı kur sistemine geçilmiştir.

TCMB Para ve Kur Politikası (2001) raporu “2002 yılında piyasayla uyumlu olmayan sert katı müdahaleler ile belli seviyede tutulmaya çalışılan bir kur sistemi olmayacaktır. İki nedenle: İlk olarak, 2000 yılında bu tür bir kur rejimi uygulanmaya başlanmış ve Şubat 2001 Krizi ile bu rejim “çökmüştür”. Çöken bir rejimin yerine kısa

sürede aynısını ya da benzerini koymaya çalışmak, bu rejimlerin “inandırıcılık, kredibilite” gibi unsurlara temelden bağlı oldukları dikkate alındığında hiç de gerçekçi değildir. Üstelik son yıllarda pek çok ülke bu tür kur rejimlerini terk etmiş ve dalgalı kur rejimine geçmişler’’dir. İkicisi ise, ülkenin krize dayanıksız olan ekonomik yapısına dalgalı kur sistemi daha iyi gelecektir. Şubat 2001 de de istikrar programı bırakılmıştır. TCMB dalgalı kur rejimi uygulamasına 2002 yılında da devam etmiş ve kur rejiminin işleyişi zamanla daha sağlıklı bir yapıya ulaşmıştır. TCMB’nin herhangi bir vaadinin bulunmadığı bu rejimde, döviz kurlarını belirleyen piyasadaki arz ve taleptir (TCMB, Yıllık Rapor, 2003: 92). Döviz kurunun piyasalara bırakılması TCMB’nin temel hedefinin enflasyon ve idari bağımsızlığının kanunda yer alması para politikası açısından Cumhuriyet tarihinin en önemli kararlarından biridir (Akat 2004: 3). Türkiye’nin günümüzde uygulanan bu kur rejimi dalgalı müdahaleli kur rejimidir. Merkez Bankası döviz sepetindeki (1 USD + 1 Euro / 2) değerlemelerin aşırı oynaklığını ortadan kaldırmak için para politikası araçları ile müdahale etmektedir. Bu müdahalelerin ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceği bilinmemektedir (Eğilmez, 2012).

2002 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sürdürülmüştür. Dalgalı kurun yerleşmesi benimsenmesi hedeflenmiş ve döviz rezervinin artması için döviz alım ihaleleri yapılacağı duyurulmuştur. Programa duyulan güven, iç talebin yetersizliği, enflasyonu -0,6 seviyesinde geriletmiş, böylece ters para ikamesiyle TCMB, TL’ye dayalı yatırıma yönelmiş, bu yüzden TCMB döviz alım rezerv biriktirmeye başlamıştır. Mayıs ayında siyasi belirsizlik ortamı kuru yükseltmiş hatta bu yükseltme enflasyonu da oynatmıştır. Programa devam edileceği güvencesi aralık ayına kadar kurda değer artışı yaratmıştır. Özetle, 2002 yılının üçüncü çeyreğinde döviz kurlarında görülen hareketlilik, makroekonomik göstergelerdeki değişikliklerden çok, ekonomik birimlerin risk algulamalarındaki değişiklikler tarafından belirlenmektedir (TCMB, Para Politikası Raporu, 2002: 23-24).

Dalgalı kur sistemi ve iç talebin kıtlığı kur hareketlerinin enflasyona yansımaları kısıtlamış, gıda enflasyonu fiyat artışları son 15 yılın altına düşmüştür. Döviz kurunda istikrar, enflasyonda düşüş hali beklentileri iyileştirmiş, ekonominin tahmin edilenden hızlı büyümesini sağlamıştır. Ters para ikamesi ile ödemeler dengesinde olumlu gelişmeler döviz arz fazlası yaratmış, bu fazla düzenlenen alım ihalesi ile çekilmiştir. Döviz piyasasına üç kez müdahalede bulunmuştur: 11 Temmuz ve 24 Aralık 2002 satım şeklinde, 2 Aralık 2002 alım yönünde olmuştur. Ağustosta piyasada kur ayarlamaları ile dalgalanma düzeltilmiş,

seçim sonrası TL güçlenmiştir. TCMB Döviz ve Efektif Piyasaları'ndaki aracılık faaliyetini kademeli olarak kapatmıştır (2002, Yıllık Rapor: 99). TCMB, Nisan 2002'de oluşan arz fazlalığı nedeni ile dalgalı kur ile oluşacak doğal ortama zarar vermeden döviz alım ihalesini 3 ay uygulamıştır. Belirtmek gerekir ki, döviz satım ihalesi sonucu kur baskılanabilirken, döviz alım ihalesi sonucu kur artmamaktadır. Döviz alım işleminin nedeni döviz rezervi biriktirmektir. Bu amaçla 2003 Mayıs'ın da tekrar döviz alım ihalesi yapmaya başlamıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2003: 76).

2003 yılında da esnek kur sistemi sürdürülmüş, kur piyasada belirlenmiştir. Merkez Bankası kurları etkilememek adına döviz alım ya da satımı yapmamıştır. Yönünü, düzeyini belirlemek için değil; ancak aşırı bir dalgalanma söz konusu olduğunda gereği kadar alım ya da satım yapabilmektedir. Dalgalı kur çerçevesinde gelecek dönem enflasyon odaklı para politikası uygulanmıştır. Yani 2002-2003 gibi örtük enflasyon hedefi çerçevesinde para politikası uygulanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2003: 75).

2001'de Telekom krizi, Amerika'ya yönelik terörist saldırı, 2002'de Irak'ta yaşanan belirsizlik, 2003'te kurdaki dalgalanmaları arttırmıştır. Doğal olarak piyasa dalgalanan kur rejimi karşısında nasıl davranacağını öğrendikçe ilk etapta yaşanan dalgalanmalarda azalmıştır. Merkez Bankası, kur istikrarını fiyat istikrarının bir parçası olarak görmekte, bu nedenle, kurlarda her iki yönde aşırı oynaklık gördüğü durumlarda döviz piyasasına doğrudan müdahale edebilmektedir. Merkez Bankası döviz piyasasında oluşan oynaklığın nedenlerini her yönüyle analiz etmekte, geçmiş verilerin yanında gelecek dönemlerde ortaya çıkabilecek oynaklık olasılığını da değerlendirmek üzere, müdahale kararı almaktadır (TCMB, Para Politikası Raporu, 2004: 3-24).

TCMB Yıllık Rapor (2004: 78)'una göre finansal derinleşme, ters para ikamesi, düşen enflasyon ve oluşan güven ortamı, 2004 yılında da para talebinde artışa neden olmuş'' tur. 2004'te günlük döviz alım ihalelerine ara verilmiştir. Böylece döviz arzından oluşan daralmaya bağlı kurda oluşan oynaklık azaltılmaya çalışılmıştır. Gerektiğinde önceden belirlenen tarih ve tutarda döviz satım ihalesi ile oynaklığa tepki verilebilir, ayrıca aşırı oynaklıkta döviz piyasasına doğrudan satım yönünde müdahale edilebilir. Mayıs, haziran gibi TL/ABD doları karşısında %20 kayba uğramıştır. TCMB, aldığı önlemlerle kur oynaklığı azalmış ve TL değer kazanmaya başlamıştır. 2004 yılında döviz girişinin artacağına öngörülmesi TL'nı değerlendirmiştir. 2004 yılında da daha önceden belirlenmiş

dalgalı kur rejimine devam edilmiş ve kurlar piyasalar tarafından belirlenmiştir. Bu rejim altında örtük enflasyon hedeflemesi amacı da devam etmektedir. Merkez Bankası tarafından 2006 yılından itibaren uygulanan para politikasında açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Merkez Bankası faiz kararlarının alınmasında Para Politikası Kurulu'na tavsiye veren bir kurum olmuştur (Tolgay, 2019).

2005 yılı başında paradan altı sıfır atılması Türk Lirası'nın yeniden itibar kazanmasını sağlayarak fiyat istikrarı konusunda önemli bir adım olmuştur (TCMB Yıllık Rapor, 2005). “Avrupa Birliği (AB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilişkilerde bir aksama olmaması ve ekonominin büyük dışsal şoklara maruz kalmaması nedeniyle risk primi 2005 yılında hızla gerilemiştir. Bunun sonucu, sermaye girişlerinin kompozisyonu uzun vade lehine gelişmiş ve bu da YTL'nin güçlü konumunu korumasına katkıda bulunmuş” tur(TCMB, Yıllık Raporu, 2005: 15). Dalgalı döviz kuru rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesi devam etmiştir. Nominal kurda 2004'ün son aylarından itibaren değerlenme başlamış, 2005 yılında kararlı sürdürülen program ile enflasyonun düşük seyri, büyümenin artması, sermaye girişini arttırmıştır. 2005 geneli AB'ye uyum için yaşanan kargaşalar, bekleyişler, Merkez Bankaları Sistemi (FED)'in faiz kararı, IMF ile yürütülen gözden geçirme çalışmaları, petrol fiyatları kurda dalgalanmalar yaratmıştır. TCMB döviz piyasasına toplamda 6 kez müdahalede bulunmuş, toplam 7. 4 milyar ABD doları alım yapılmış, ihale ve müdahale ile alım yapılan döviz tutarı 22 milyar dolar olmuştur. Son üç yıl büyüme devam etmiş, 2005 yılında ilk 9 ay da geçen yıla göre 5. 5 büyüme ile olumlu sürecin nedeni politikalar ile güven ortamının oluşmasıdır. Bunun da nedenleri; Mali disiplin, yapısal reformların sürmesi, YTL'nin güçlü seyri, faiz düşüşünün sürmesidir (TCMB, Yıllık Raporu, 2005).

Döviz kurundaki ve finansal piyasalardaki volatilité azalmış, risk primi düşmüştür (Kara, 2006: 11). 2002- 2005 döneminde Türkiye'de ekonomik istikrarda alınan mesafeler ters dolarizasyon sürecinin başlamasını sağlamış, portföy tercihlerinde TL cinsinden yatırımların ağırlığı artmaya başlamış, TL'den altı sıfır atılarak Yeni Türk Lirası'na geçilmiş, temel makroekonomik değişkenlerin öngörülebilirliği Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması ve IMF ile yapılan anlaşmayla birlikte artmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2005: 3). 2000'den 2005'e kadar kur enflasyon hedefine uygun ayarlanmıştır. Bu yıllarda portföyler de TL'nin ağırlığı artmıştır. Dalgalı kur ile alınan tedbirler sayesinde döviz arzında artışlar devam etmiştir.

2006 yılının ilk iki ayında gerilemesini sürdüren dolar kuru, mart ayından itibaren, uluslararası likidite koşullarında yaşanan bozulma ile birlikte yükselmiştir. Nisan ayında bir miktar gerileyen kur, mayıs ayında yaşanan sermaye çıkışı nedeniyle yükselmeye başlamıştır. Alınan önlemlerin dalgalanmayı azaltmasıyla beraber, temmuz ayı ortalarından itibaren gerilemeye başlayan dolar kuru, yıl sonuna kadar gerileme eğilimini genel olarak sürdürmüştür ve aralık ayı sonunda 1, 4131 olarak gerçekleşmiştir (Alptekin, 2009). 2006 yılı Mayıs ayında uluslararası sermaye koşullarının gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olması, Türkiye’de de sermaye kaçışları şokun yaşanmasına neden olmuştur. Merkez Bankası hedefi fiyat istikrarı disiplinli enflasyon sürdürülebilir büyüme, temmuz ayında aldığı önlemler iyileşme sağlamış oynaklık azalmıştır. Maliye politikası da sıkılaştırma üzerinedir. 2007 sonu ABD konut sektörünün krizi 2008 sonlarında küresel bir krize dönüşmüştür. Bu durum yabancı yatırımları bir süre sonra azaltıp sermaye çıkışına dönüşmüş, dış dengeyi bozmuştur (TCMB, Yıllık Rapor, 2008: 39-40).

2007 Ağustos ayına kadar kur, zaman zaman yükselse de bazı dönemler gerileme eğilimindedir. Temmuz ayı ABD’de “yüksek faizli ipotek piyasası”nda risk Türkiye’yi de etkilemiş ağustosta kur artış yaşamıştır. Kur, bu ay sonuna doğru gerilemeye başlamış, yıl sonu 1, 2100 inmiştir (Alptekin, 2009: 93) Merkez Bankası döviz piyasasındaki likitidenin durumuna ve kurun seviyesine göre bu ani döviz hareketlerine müdahale etmiştir. Merkez Bankası döviz kurundaki oynaklığı takip etmiş ve kurlarda her iki yönde oluşabilecek aşırı oynaklık durumunda piyasaya doğrudan müdahale etmiştir. Bu müdahale kararlarını sadece geçmiş verilere bakarak değil, oluşan ve oluşabilecek potansiyel oynaklıkların bütün yönleri değerlendirilerek almış, Merkez Bankası’nın doğrudan döviz alımlarının döviz piyasasındaki volatilitiyi azalttığı gözlenmiştir (Çaşkurlu vd., 2008: 13).

2008’de yaşanan finansal sektör krizi ile uygulamaya geçilen “yüksek faiz düşük kur” politikası açığı kapatmak yerine küreselleşme dolayısı ile açığı arttırmıştır. Bu politika banka krizi olmasına rağmen Türkiye bankalarını hemen etkisi altına alamamıştır. Bu süreçte bankaları olumsuz etkilememek adına TCMB döviz alımına ara vermiştir. 2008 için dalgalı kur politikası ile enflasyon hedeflemesi sürdürülecektir. TCMB, döviz rezervi sağlamak için döviz alım ihalesine başvurmuştur. Piyasaya müdahaleyi azaltmak adına şeffaf ihaleler düzenlemiştir. Kuralları önceden duyurmuştur. 2008 yılı için ihale ile alım yapılabilecek tutar 30 milyon ABD doları, 60 milyon doları opsiyon olmak üzere maksimum 90 milyon ABD doları olarak açıklanmıştır. Dünyadaki durgunluğun kurda

oyunluk yaratacağı beklentisi ile ihale ile alım 15 milyon ABD dolarına, 30 milyon ABD doları opsiyona en fazla 45 milyon ABD doları olabileceği 10 Mart'ta ilan edilmiştir. 16 Ekim'de de TL'nin likitidesinin güçlenmesi ve dünyadaki gelişmeler nedeni ile alım ihalelerine ara verilmiştir. Ekim 2008'de sağlıklı fiyat oluşumları için döviz satım ihaleleri ile likitide sağlanmış, bunun günlük tutarının 50 milyon ABD doları olduğu, duruma göre altı ya da üstüne çıkılabileceği hatta durdurulabileceği belirtilmiştir. Kura ilişkin derinliğin kaygıyı azaltması ile 30 Ekim'de satım işlemine ara verilmiştir. TCMB, döviz likitidesi kaygıları nedeni ile ekim ayında döviz depo aracılık faaliyetlerine başlamış, işlem limiti de 24 Ekim'de 10.8 milyar ABD dolarına çıkarılmıştır. Borçlanma limitleriyle ilgili bankaların alabileceği döviz depolarının vadesi 1 aya çıkarılmış, 21 Kasım'da TCMB'den alabilecekleri borç verme faizi ABD'de doları için %7'ye, Euro için %9'a düşürülmüştür. Yabancı para zorunlu karşılık oranı düşürülerek, bankacılık sistemine 2,5 milyar ABD doları likitide sağlamıştır (2009, Para Politikası Raporu). Dünya çapında ancak olumsuz durumlar derinleştiği, yansıdığı takdirde likitideyi sağlamak amacı ile döviz satım ihalesi yapılabilir. Döviz ve efektif piyasa limitleri arttırılabilir. Yabancı paranın zorunlu karşılıkları indirilebilir. Sağlıksız koşullarda ancak TCMB doğrudan müdahale edebilir. Kriz yılında uygulanan yüksek faiz düşük kur politikası ile Türkiye'nin küresel krizden etkilenme gücü artmış, kriz sonucu çıkan sermayeler, üretimi, ödemeler dengesini olumsuz etkileri ile birlikte işsizliği de arttırmıştır. TCMB, 2009'da da düşük enflasyon hedeflemesiyle politikasını sürdürmüştür. 2007 yılında da devam eden kurdaki genel düşüş Mortgage Krizi'nin başladığı dönemden temmuz ayına kadar devam etmiş ve ağustos ayında döviz kurlarında artışlar meydana gelmiştir. Yılın sonlarına doğru gerçekleşen olumlu gelişmeler ile döviz kurlarındaki gerileme yönelimi devam etmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2008).

2008 yılında yaşanan bu gelişmeler sonucunda kriz ile birlikte reel döviz kurunda da yükselmeler olmuştur. 2009-2014 yılları arasında yaşanan ekonomideki belirsizlikler nedeniyle özellikle Türk Lirası büyük oranda değer kaybetmiş ve reel kur da ise düzenli olarak artışa neden olmuştur. Yaşanan kriz sürecinde döviz dalgalanmaları nedeniyle kur daha çok hareketli bir yapıya dönüşmüştür (Mersin, 2020).

2009 yılında da dalgalı kur sistemi kullanılmaktadır. TCMB, döviz arz fazlası olduğunda dolaylı olarak, TCMB döviz alımı ile döviz talep fazlası olduğunda ihale ile döviz satım ihalesi düzenlemiştir. Küresel finansal krizin etkisinin azalmasından sonra

TCMB döviz satım ihalelerine 2 Nisan 2009 tarihinde son vermiş ve rezerv biriktirme amacıyla döviz alım ihalelerine 4 Ağustos 2009 tarihinde tekrar başlamıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2010: 3). 2009 yılı döviz likitidesi dünya koşullarına bağlı olarak gelişmekte belirsizliğin hâkim olduğu dönemde bankaların likitidesini desteklemeyi benimsemiştir. Bunun için TCMB, döviz depo piyasasında aracılık faaliyetine tekrar başlamış, döviz satım ihalesi ile likitide desteğinde bulunmuştur.

2002’de ki ekonomik gelişmeler TL’nin dolar ve avro ya karşı değer kazanmasını doğurmuştur. 2008 de döviz likitidesini arttırmak için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 2008-2009’da ancak ciddi değer kayıpları yaşanmıştır.

TCMB Para ve Kur Raporu (2010)’nda yazısından ‘‘Dolayısıyla, 2009 yılı içinde döviz alım ihaleleri yoluyla alımı yapılan toplam döviz tutarı 4 Aralık 2009 tarihi itibarıyla 3, 5 milyar ABD doları olmuş, düzenlenen döviz satım ihalelerinde toplam 0, 9 milyar ABD doları satılmış, döviz piyasasına 2009 yılında da doğrudan müdahale edilmemiş’’ olduğu belirtilmiştir.

2002-2009 için dalgalı kur rejimi, döviz kurunda volatilitiyi arttırmış, bu durum bazı ekonomi çevrelerinde tepkiye neden olmuş, ekonominin büyümeye başladığı dönemlerde değerlendirilen Türk Lirası dış ticaret açığını olumsuz etkilemiştir. Ancak diğer yandan değerlendirilen Türk Lirası, Türkiye’de uzun yıllardır devam eden dolarizasyon sürecini tersine çevirmiş, ters dolarizasyon süreciyle birlikte toplam mevduatlar içinde döviz cinsi mevduatın payı azalmıştır. Böylelikle Türk Lirası’ndan altı sıfır atılabilmiş, yurtiçi piyasada Türk Lirası’nın itibarı artmıştır (Yakupoğlu, 2010: 48).

2002’deki ekonomik gelişmeler TL’nin dolar ve avroya karşı değer kazanmasına neden olmuştur. 2008’de döviz likitidesini arttırmak için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 2008-2009’da ancak ciddi değer kayıpları yaşanmıştır. 2010’da kur bir politika aracı değildir, piyasada belirlenir, yani dalgalı kur rejimine devam edilmiştir. Piyasada para ve maliye politikası uluslararası gelişmelere koşullara göre oluşmuştur. Döviz rezerv gücüne sahip olmak için döviz arzının döviz talebini aştığı durumlarda TCMB döviz alım ihalesi yapar. TCMB rezerv kuvvetlendirme amacıyla 2009’un Ağustos ayında döviz alım ihalesi yapmaya başlamıştır. 2010 yılı için günlük 30 milyon ABD doları ihale alımı 30 milyon opsiyon, en fazla 60 milyon ABD doları olarak gerçekleşecektir. Döviz likitidesi normalleştiği için 2010 yılı içinde zorunlu karşılık oranını 11’e yükseltilmiş, 15 Ekim’de

döviz depo aracılık işlemlerine son vermiş, ancak bankalar TCMB ‘den döviz depo alabilecekler, fakat vadesi 3 aydan 1 haftaya düşürülmüştür. Döviz piyasası derinliğinde sağlıksız fiyat oluşumu döviz satımı yapmaya itmiş, 10 Mart’ta günlük 50 milyon ABD doları satımı 9 Nisana kadar sürmüştür. 18 kez satım işlemi ile 900 milyon ABD doları piyasaya sunulmuştur (TCMB, Para ve Kur Politikası Raporu, 2010: 16).

Döviz alım ihalesi geçen yılda 2009’da duyurulduğu şekilde devam edilmiştir. Ancak 2010’un 3 Ağustos’unda sermaye girişinin artması sonucun döviz alımı ihalesi günlük 40 milyon ABD doları, 40 milyon ABD doları opsiyon en çokta 80 milyon ABD dolarına çıkartılmıştır. Yoğun sermaye hareketlerinden yararlanmak için 2010 Ekim’de daha esnek döviz alım ihalesi açıklanmış, günlük alım 50 milyon dolara yükseltilmiştir. Gerektiğinde bu miktar saat 11: 00’a kadar ilan edilip ilave alımla arttırılabilecektir. 2010 yılında toplam ihale yolu ile 14,9 milyar dolar döviz alımı gerçekleşmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2010: 45). 2010 yılında diğer ülkelerin parasal genişleme politikaların Türkiye’ye yansması artan krediler ile TL’nin değerli hale gelmesi finansal riski artırmıştır. TL değerlenmesini baskılamak için akan sermaye ile döviz alım ihalesi düzenlenip rezerv artışı sağlanmıştır. Kurdaki dalgalanmaları önlemek için de likitide tedbirleri alınmıştır. Bu tedbirler dalgalanmayı sınırlamış, parasal sıkılaşıma uygulamaları da işe yaramıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2010: 32).

2002’den 2010 yılına kadar TCMB, 64,7 milyar dolar net döviz alım yapılmış, döviz rezervimiz 19,4 milyardan 79,9 milyara yükselmiştir. Finansal krizlerde likitide sorununu kısıtlamak için bu sermaye hareketleri yardımıyla döviz alımı yapılarak rezervi güçlendirmek çok faydalı olmuştur. TCMB işçi döviz kalemini de azaltarak rezerve destek olmayı amaçlamıştır (TCMB, Para ve Kur Politikası Raporu, 2010: 16).

2011 için sermayenin giriş yoğunluğu, rezerv biriktirme amaçlı döviz alım ihalesi ile güçlendirilmiştir. Fakat yıl ortası büyümenin ve kamu borçlarının yürütülmesinin risk oluşturması sermaye girişini azaltmıştır, 2011 Haziran ayında alım ihaleleri durmuştur. Döviz kurunda aşırı değerlenmenin önüne geçilmek istenmiştir. Döviz likitidesi için ağustos ayında döviz satım ihalesi yapılmıştır. 2011 Ekim ortasından aralık sonuna sağlıksız kur oluşumunu, piyasa derinliğin kaybolması durumunu önlemek için doğrudan döviz satım ile müdahalede bulunulmuştur. 2011’de toplam döviz alımı 6,45 milyar ABD doları, toplam döviz satım ve doğrudan müdahaleleri ise 11,74 milyar ABD dolarıdır (TCMB, Yıllık Rapor,

2011: 51). Likitide için yabancı para zorunlu karşılık oranı düşürülmüş, bir haftalık döviz depo için faiz indirilmiş, kasım gibi döviz depo piyasasında TCMB aracılık faaliyetine yeniden başlayarak döviz likitidesi akışkanlığını kolaylaştırmak istemiştir. Alınan önlemler ile dalgalanmalar az da olsa kısıtlanmıştır. Küresel ortamdaki belirsizlik, risk ortamı yıl ortası ülkeden sermaye kaçışları sınırlı olsa TL’de değer kaybı yaşanmasına neden olmuştur. Döviz kuru politikası olarak ise, 2002 yılından beri izlenen dalgalı kur politikasına devam edileceği duyurulmuştur. TCMB’nin döviz rezervlerini arttıran kalemlerden biri olan ihracat reeskont kredisi (TL olarak verip döviz olarak almak) uygulamasına da devam edileceği açıklanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2012: 39).

2012’de politika sayesinde % 10.45 ten % 6.16 ya düşen enflasyon 44 yılın en düşük tüketici enflasyonu olarak tespit edilmiştir. Yeni olarak 2012 yılında Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM) uygulanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2012: 36). TL’nin zorunlu karşılık olarak altın, döviz olarak tutulabilme yüzdeleri ile altın ve döviz kullanımları değiştirilmiştir. Haziran ayında sermaye akımı artmıştır. Krizin üzerinden 4 yıl geçmiş olsa dahi genel göstergelerde istikrara kavuşmamış olması, sermaye hareketinin oynaklığı, ekonomiyi istenilen seviyeye getirmemiştir. Döviz kuru, sermaye hareketleri adına döviz kontrol etmek istediği kanallardan biridir. TCMB’nin ROM ve faiz koridoru sayesinde diğer ülkelere göre kur oynaklığı ile yükselmesi sınırlı kalmıştır. Böylece TL’nin değer kaybı da sınırlı kalmıştır. Para politikası makro açıdan ihtiyati tedbirler ile büyüme sayesinde ihracat desteklenmiş, ihracatta büyümeyi sağlayınca ekonomi denge aşamasına girmiş, finansal riskler sınırlanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2012: 32). Kısaca, 2012 yılı gibi azalan sermaye akımları TL’yi değersizleştirmiştir.

Kur açısından ele alındığında, 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş, petrol ve doğalgaz ithal eden Türkiye’de bir sevinç ortamı yaratırken, dolar ve euro ülke parası karşısında prim yapmaya başlamıştır. Türk Lirası bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir (Yengil, 2019). 2010 yılından bu yana para politikası hedefi fiyat istikrarıdır. Yıl başında TL’de bir değer kaybı, risk primlerin de yüksek bir artış vardır. Sıkı para politikası ile önlenmiştir. Aşırı oynaklığın finansal istikrar etkisini baskılamak için bu yılda döviz satım ihalesine devam edilmiştir. Bu durum rezervi azaltmıştır. İlk aylar ve son çeyrekte kur oynaklığı sürmüştür. Yılbaşında değer kazansa da reel kur geçen (2013) yıla göre %5.6 değer kaybetmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2014: 34).

2015'te enflasyon için sıkı, döviz likitidesini dengeleyici finansal istikrarı destekleyecek para politikası uygulanmıştır. Türkiye'nin risk primumu belirgin bir şekilde artmış, FED'in faizi yükselteceği beklentisi ile yılın ilk yarısı kur oynaklığı artmış, döviz likitidesi için bazı önlemler alınmıştır. 2014'te dönem dönem kur artsa da 2015'te son iki ay hariç nominal kur artışı, değerini düşürmüştür. Reel kurda ortalama %2,4 değer kaybı yaşanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2015: 35).

Merkez Bankası bazı dönemlerde piyasaya müdahale etse bile, esnek kur sistemin yapısından, oluşumundan kaynaklı kurlar uluslararası piyasaya direkt olarak etki göstermektedir. Ancak bu durum kur hareketliliğini önleyememiş ve düzenli olarak olumsuz etkiler yaşanmasına neden olmuştur (TCMB, Yıllık Rapor, 2015). Küresel kriz sonrası dönemde, gelişmiş ülkelerin uyguladıkları geleneksel olmayan politikalar ve bu politikalara ilişkin belirsizlikler, gelişmekte olan ülke faizlerinin küresel para politikası gelişmelerine ve gelişmiş ülkelere dair açıklanan verilere aşırı duyarlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte, TCMB'nin geniş faiz koridoru ve sıkı likidite politikasının bir arada kullanıldığı bir para politikası uygulaması, Türkiye ekonomisinin küresel şoklara karşı hassasiyetini azaltarak fiyat istikrarını ve finansal istikrarı desteklemiştir. (TCMB, Yıllık Rapor, 2015: 37).

2016 yılında Suriye'de Savaşın devam etmesi İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı, Donald Trump'ın ABD'ye başkan olması, FED'in beklenenden daha az faiz arttırması, 15 Temmuz Darbe Kalkışması, başkanlık sistemi için Anayasa değişikliğinin meclise getirilmesi, Türkiye'de dengeleri değiştirecek olaylardan en önemlileridir. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra, izleyen haftalarda yabancı yatırımcılar ülkeden çıkma eğilimine girerek hisse senetlerinde satışa gitmişlerdir. Ancak darbenin önlenmesi ve cazip faiz oranından dolayı sermaye girişleri devam etmiştir. Temel dış kaynak olan kısa vadeli sermaye hareketleri Türkiye için çok önemlidir. Tüm olumsuzluklara rağmen 2016 yılında 10, 1 milyar dolar sermaye girişi olmuştur. Ancak faiz oranının çok üzerinde bir kur artışı riski vardır. Sonuçta yaşanan siyasi ve ekonomik tüm nedenlerden dolayı Türk Lirası değer kaybetmiş ve 2015 yılında 3.00 olan USD / TL kuru, 2016 sonunda 3.50 olmuştur (Yengil, 2019).

2017'de dalgalı kur sistemine devam edilmiş ve sadece aşırı oynaklık durumunda TCMB müdahale etmektedir. Bir kur hedefi yoktur. 2017'de ihale ile ve ya doğrudan döviz

satım ve alım ihalesi olmamıştır. 18 Ocak'ta TL depoları karşılığı döviz depo ihalelerine, 20 Kasım'da riski ve oynaklığı azaltmak için TL uzlaşmalı vadeli döviz ihaleleri başlamıştır. Ocak ayında kurdaki oynaklık alınan önlemler ile iyileşmiştir. Reel efektif döviz kuru geçen yıla göre 2017'de %10 düşmüştür. Bu yıl canlılık için genişleyici maliye politikası uygulanmıştır. Döviz kurunda oynaklığın ve jeopolitik risklerin azalması Türkiye'ye yönelik portföy yatırımlarını tekrar pozitif çevirmiş, hatta 2017 başında bu girişler tarihsel ortalamanın üzerinde seyretmiştir. 2016'nın son yarısında yaşanan küresel ve jeopolitik anlamda şokların ardından 2017 ilk aylarında döviz kurlarında oynaklık yaşanması enflasyon ve para politikası kararlarının alınmasında önemli rol oynamıştır. Döviz kuru gelişmelerinin enflasyona dair yukarı yönlü riskleri artırması nedeniyle TCMB, ocak ayında enflasyon görünümündeki bozulmayı sınırlamak amacıyla güçlü bir parasal sıkılaştırmaya gitmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2017: 37).

TCMB, Yıllık Raporu (2017)'nda "Orta vadeli enflasyon beklentilerinde 2016 yılının son çeyreğinden itibaren maliyet şokları ve enflasyonun genel görünümüne bağlı olarak gözlenmeye başlanan bozulma 2017 yılı boyunca devam etmiştir. 2017 yılı ikinci ve üçüncü çeyreği boyunca nispeten yatay seyretmekle birlikte yüksek seviyesini koruyan beklentilerde yılın son çeyreğinde Türk lirasındaki hızlı değer kaybı ile kayda değer bir bozulma gözlenmiştir. Böylece, 2017 yılı beklentilerdeki yükselişlerin fiyat ayarlama eğilimine güçlü yansıdığı bir dönem olmuştur" demektedir. 2017 yılında TCMB tarafından döviz likiditesi yönetiminde kullanılan başlıca araçlar; Türk Lirası depoları karşılığı döviz depoları ihaleleri, enerji ithalatçısı kamu iktisadi teşebbüslerine yapılan döviz satışları ve zorunlu karşılıklar olmuştur. Bu araçlara ilave olarak, 20 Kasım 2017 tarihinden itibaren Türk lirası uzlaşmalı vadeli döviz satım ihalelerine başlamıştır. Diğer taraftan, döviz likiditesi araçları arasında yer almakla birlikte 2017 yılında Türk lirası karşılığı döviz alım/satım ihalelerinin kullanılmasına ve doğrudan döviz alım/satımı yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Benzer şekilde, bankaların TCMB'den döviz deposu almak üzere kullanabilecekleri yaklaşık 50 milyar ABD doları seviyesinde toplam limitleri bulunmakla birlikte 2017 yılında herhangi bir kullanım olmamıştır (TCMB, Para ve Kur Raporu, 2018: 10). Kısaca, 15-16 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, diğer sorunlar ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. İç talebin nispi olarak canlı olduğu 2017 yılında reel kurda azalış yaşanmıştır (TCMB, Yıllık Faaliyet Raporu, 2017: 20-22).

2016 yılının başında önemli bir azalma gösteren, reel döviz kuru 2018'de düşerek

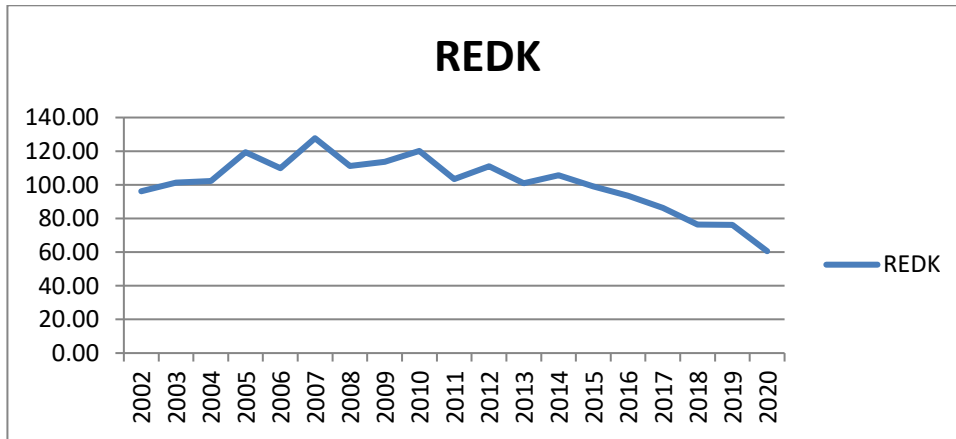
rekor seviyesine gelmiş, ilerleyen dönemde toparlanma göstermiştir. 2018’de reel efektif döviz kurunda düşüş 2017’ye göre %14.4 tür. Zayıf iç talep ve döviz kurunda reel değer kaybı, ithalattaki düşüşü desteklemiş, cari açığı dengelemiştir. İktisadi faaliyetin geçen yıla göre daralması, işgücüne katılımın artması, tarım dışı sektörde istihdam kayıpları işsizliği artmasına yardım etmiştir. 2018’de nominal kurda yükselme görülmüştür. 2018’de kurda yaşanan yükselmenin olası nedenleri arasında yabancı yatırımcıların döviz talebi, şirketlerin döviz üzerinden borçlanıp döviz kazançlarının olmaması, devletin TCMB’ni baskı altına alması ve bağımsızlığının şüpheye düşmesi, ABD’nin Çin için ambargo uygulama gerginliği, tutuklu bulunan Brunson’dan dolayı ABD’nin Türkiye’ye yönelik yaptırımlarıdır (Yengil, 2019: 55-56).

Sermaye sınırlandırması “sabit kur- devalüasyon” ile yapılırken esnek kurda farklı yollarla kur ile oynanarak kontrol edilmeye çalışılmış, buna da “kur savaşları” adı verilmektedir. Özellikle ABD ile Çin arasında yaşanan kur savaşları, karşılıklı gümrük vergilerini arttırmaları, ABD, Meksika ve Kanada arasında imzalanan ve 1 Ocak 1994’te yürürlüğe giren NAFTA (North American Free Trade Agreement: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)’nın ABD’deki Trump yönetimi tarafından yeniden tartışmaya açılması ve 27 Ağustos 2018’de Meksika ile yeni dış ticaret anlaşması imzalamaları ve ABD’nin, Kanada’yı da bu anlaşmaya dâhil olmaya zorluyor olması, ABD’nin Türkiye’den aldığı çelik üzerindeki gümrük tarifesi oranını 13 Ağustos 2018’den itibaren iki katına çıkarmış olması, kurun önemini bir kez daha gündeme getirmektedir (Uslu, 2018: 793).

Küresel ekonomide belirsizlik hâkimdir. Kurların sermayeyi baskılamak için kullanılan bir araç haline gelmesi durumuna “kur savaşı” denilmektedir. Ticaret açığını kapatmak için kurlar düşürülmekte sabit kurda devalüasyon denilen bu durum, dalgalı kur ile farklı şekillerde yapılmaktadır. 2018 yılında TCMB artan döviz kuru oynaklığı ve sağlıksız fiyat oluşumları karşısında piyasaların etkin çalışmasını ve aktarım mekanizmasını desteklemek amaçlarıyla sahip olduğu araç setini genişletmiş ve en etkin şekilde kullanmıştır. Bu kapsamda, TCMB Borsa İstanbul Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında kurumsal ve bireysel yatırımcılarla Türk Lirası uzlaşmalı vadeli döviz işlemlerine başlamıştır. Kasım ayında Döviz Karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası devreye alınmıştır. Söz konusu adımlar ile vadeli işlem piyasalarının derinleşmesine ve dolaylı olarak reel sektörün kur riski yönetimine katkı sağlanması amaçlanmıştır (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2019: 2).

2019 yılında dalgalı döviz kuru rejimi uygulaması devam etmiştir. Uygulanmakta olan kur rejiminde, döviz arz ve talebini belirleyen esas unsurlar, iktisadi temeller, uygulanan para ve maliye politikaları, uluslararası gelişmeler ve beklentiler olmuştur. TCMB'nin nominal ya da reel herhangi bir kur hedefi bulunmamaktadır. Ancak, döviz kurunun iktisadi temellerden belirgin şekilde kopması veya aşırı oynaklıkların finansal istikrara dair risk oluşturması halinde bu duruma TCMB kayıtsız kalmamaktadır. Döviz kurundaki hareketlerin fiyat istikrarını kalıcı olarak etkilemesi durumunda ise TCMB para politikası duruşunu değiştirerek gerekli tepkiyi vermektedir. TCMB, döviz piyasasının etkin bir şekilde çalışabilmesi için döviz kuru gelişmelerini ve buna dair her türlü risk faktörünü yakından takip etmeye, gerekli önlemleri almaya ve ilgili araçları kullanmaya devam etmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2019: 2).

2000 yılından günümüze kadar uygulanan döviz kuru politikasını özetlemek gerekirse; 2000 yılında “enflasyon oranlarına göre kur politikası” uygulanarak, Merkez Bankası tarafından önceden ilan edilen kur sepeti ile başarılı olunmaya çalışılmıştır. 2001 krizi ile birlikte kesintiye uğrayan bu sistem sonucunda Merkez Bankası tarafından “dalgalı döviz kuru politikası” uygulamasına geçilmiştir. Döviz kurunun piyasa arz ve talebine göre belirlendiği bu sistemde Merkez Bankası oynaklığın olduğu durumlarda yapacağı müdahaleleri en alt düzeyde tutacağını ve sadece aşırı dalgalanmalar için müdahale yapacağını belirtmiştir (Korun, 2019: 44).

Kaynak: “Veriler (TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100) - Düzey, Merkez Bankası EVDS'den alınarak grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.2. Türkiye'nin 2002-2020 Yılları Arasındaki Reel Efektif Döviz Kuru

Grafik 2. 2'ye göre reel efektif döviz kuru başta 2008-2014 arasında dalgalı bir seyir izlemiş, 2014 yılından 2020 yılına kadar düşüş eğilimi devam etmiştir. TCMB, 2020 yılında dalgalı döviz kuru sistemini yürütülmeye devam etmiştir. Türkiye'de TL'de değer kaybı sürmektedir.

2018 yılında döviz kuru Rahip Brunson Krizi 7, 20 dolar kuru ile rekor seviyeye ulaşmıştır. 2019 yılı 5.25 ile başlamış, İstanbul Seçimlerinde 6.25 ile yükselse de 2018'deki seviyeyi aşmamıştır. 2019 yılı %12'den fazla yükselmiştir (Sözcü, 2019). 2020'de dünyada görülen COVID-19 salgını her ekonomiyi etkisi altına almıştır. Jeopolitik riskler, pandemi, benzeri olmayan bir kriz ortamı yaratmıştır.

2020 yılının Mart ayında ortaya çıkan salgınla beraber dünyada belirsizliklerin artması, ekonominin kısıtlanmasıyla, Türkiye'de TL, dolara karşı değer kaybetmeye başlamıştır. 8 Kasım Pazar gecesi Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak istifası kurda bir süre düşme sağlamıştır. Yeni bakan Lütfi Elvan olmuştur. Yeni düzenlemelerle faizin yükselteceği beklentileri ve 19 Kasım'da para politika faizinin 475 baz arttırılarak, %10.25'ten %15 çıkarılması, kuru biraz baskılamıştır. Dolar/TL kuru 8.54 ten 7.50 ye kadar düşmüştür. Düştüğü seviyeye gelmiş olmasa da tekrar TL 'nin değer kaybı devam etmiştir. Bu yüzden enflasyon düşüşü sağlanana kadar para politikasında sıkılaştırma sürdürülecektir (Eğilmez, 2020).14 Aralık dolar kuru 7.84 düzeyindedir.

2.2. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi

Dış ticaretin tarihsel gelişimi ilk olarak 1980 öncesi dönem, 24 Ocak Kararları ile dış ticaret politikasında ihracata dayalı politikanın uygulandığı 1980-2002 arası dönem ve son olarak 2002-2019 dönemi olarak ele alınacaktır.

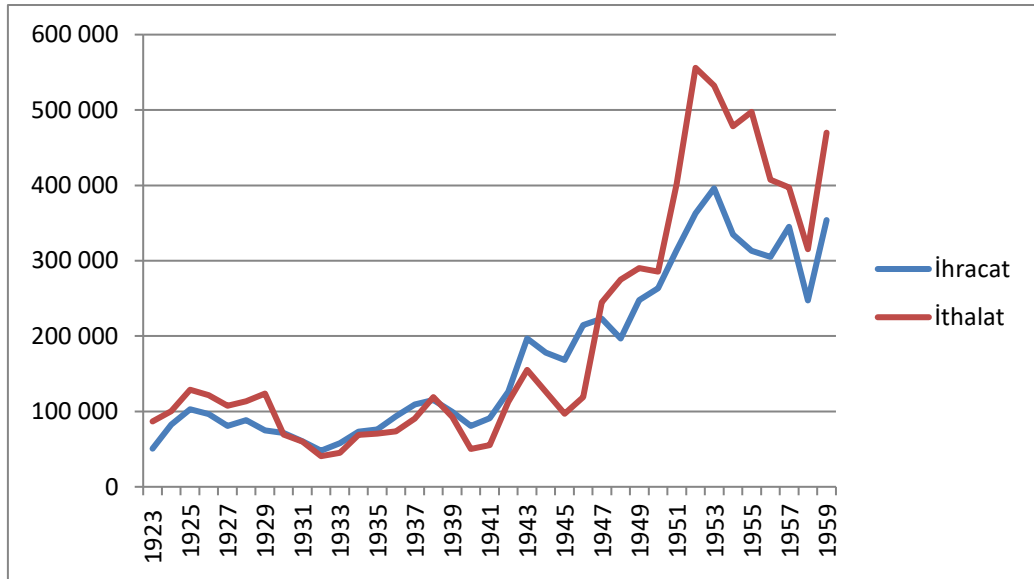
2.2.1. 1980 Öncesi Dönem

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde Türkiye'de takip edilecek olan ekonomik yapının ilk temelleri 1923 yılının Şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Kongrede benimsenen ekonomi politikaları sonrası milliyetçi ve liberal politikaları takip etmek, ekonomide dışa açık bir yapı oluşturma düşünceleri ön plana çıkmıştır. Lozan Antlaşması dışa açık politikaların uygulanmasında önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde uygulanan teşvik programları, yerli malların kullanımının teşvik

edilmesi, milli bankaların hayata geçirilmesi gibi adımlar dış ticaretin önünü açmak adına atılmış önemli adımlardır (Özdemir vd., 2016: 152).

1929 yılında iç dengedeki açık ile kısa vadeli borçların birbirini beslediği bir ekonomik kriz var olmuştur. İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi milli bankalar, İstanbul Ticaret ve Tahıl Borsası da yine bu dönemde faaliyetlerine başlamıştır. 1932'den itibaren ise karma ekonomik model tercih edilmiş, 1923–1939 yılları arasında ise ülkede yapılan sanayi yatırımları hızlanmıştır (Soral, 2009: 23). 1929'da Gümrük Tarifeleri Kanunu ile üretim koruma altına alınmış, 25 Şubat 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile ithalat rejimi kontenjanları daraltılarak iç üretim korumaya alınmıştır. 1923-1932 yıllarında özel sektör desteklenmiş, Teşviki Sanayi (1927) kanunu ile hammadde sıkıntısı devlet eli ile giderilmeye çalışılmıştır.

1980 öncesi dış ticaret rakamlarının seyrini gösteren grafik aşağıdaki gibidir. Rakamlar tablo yardımı ile ele alınmıştır.

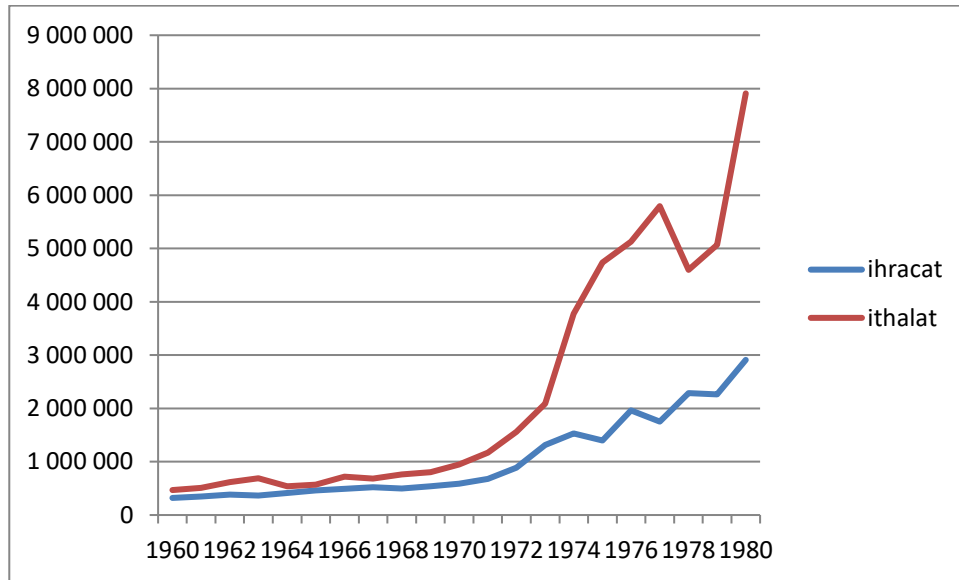
Kaynak: “Veriler TÜİK’ten alınarak, grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.3. Türkiye’nin 1923-1959 Yılları Arasındaki İhracat Ve İthalatı (Bin \$)

Grafik 2.3’e göre 1947’den sonra ithalat ihracattan daha fazla artmıştır. 1953 yılı ithalat ve ihracatın en yüksek olduğu yıldır. Bu yıldan sonra, 1958’de hem ithalat hem ihracat azalmıştır, daha sonra yine yukarı doğru hareket etmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1929 Ekonomik krizi ile mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki düşme ile üretimin durması, dış ticaret hacmini sınırlandırmıştır. Yaşanan kambiyo krizi serbest ekonomiden uzaklaşıp, ithal ikameci korumacı modele yaklaşmıştır. İthalata getirilen kotalar sonucunda Türkiye'nin ilk defa dış ticaret fazla vermiştir. 2. Dünya Savaşının etkileri nedeniyle 1946 yılında büyük oranlı bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Ancak beklenenin aksine ithalat ihracattan daha çok artmış ekonomi dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Türkiye 1949'da NATO üyeliği gerçekleşmiştir. 1947'de bir önceki yıla göre ithalatta %100'ün üzerinde bir artış gerçekleşirken, ihracatta önemli bir değişme yaşanmamıştır (Özel, 2011: 80). Bu sebeple 1953'te serbestleşme yerine "ithal ikameci" politikaya geçilmiştir

Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde dış ticaret 1930-1946 yılları arası döneminde 1938 yılı dışında fazla vermiştir. Bunda, o dönemde izlenen döviz kuru ihracat ve ithalat rejim ve politikalarının önemli rolü vardır. Bu dönemde, 1946 yılından sonrada fazla verilen son yıl oluşturmaktadır. Türkiye'de 1952'den sonra daha liberal bir dış ticaret politikası sonucunda ithalat artış göstermiştir. 1953'te döviz sıkıntısı oluşmaya başlamış, ithalatta düşüş yaşansa da ticaret açık vermeye devam etmiştir. İthalat serbestleştirilmesi durdurulmuştur.

Kaynak: "Veriler TÜİK'ten alınarak, grafik tarafımızca derlenmiştir"

Grafik 2.4. Türkiye'nin 1960-1980 Yılları Arasındaki İhracat ve İthalatı (Bin \$)

Grafikte 2.4'e göre 1978-1979'da ithalat aşağı doğru, 1975-1977-1979'da ihracat aşağı doğru seyir izlemiştir ancak dönem boyu ithalattaki artış ihracattaki artıştan daha fazla ve dalgalı olduğu görülmektedir. Dış ticaret dengesi 1974 yılında 2.2 milyar ABD doları açık vererek ilk defa milyar sınırını aşmış ve daha sonraki yıllarda açıklar hızla gelişerek devam etmiştir (Karluk, 2014: 606).

Türkiye'de 1962'den sonra planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. Bu model devletin ve özel sektörün yer aldığı karma bir ekonomi modelidir. Böylece, 1980 öncesi dönemde ara malı ve yatırım malı eksikliği nedeni ile 1960'da ithal ikameci sanayi modeline geçilmiş, fakat bunun içinde geniş bir iç pazara ihtiyaç duyulmuştur. Yabancılardan daha iyi bir şekilde yerli malların üretilip satışının cazip hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bunun için de döviz sahibi olmak gereklidir. Çünkü eldeki mallarla üretim finansmanı sağlanamamaktadır. Bu durumda döviz ihtiyacının ancak dış ticaretle sağlanması gerekirken, ihracatın göz ardı edilmesi stratejiyi çalışamaz hale getirmiştir. 1960 yılında ihracat 320 milyon dolarken, 1970'te 588 milyon dolara, ithalat ise 468 milyondan 947 milyon dolara yükselmiştir. Bu stratejinin uzun yıllar bu halde uygulanması döviz ihtiyacını daha da arttırmış, dolayısıyla dışa bağımlılık da artmıştır. Ancak ara mal için bu strateji 1980'e kadar sağlanabilmiştir. İthalatı azaltmak adına ithalatı ilk etapta arttırmak paradoksa neden olmuştur. Ara ve yatırım malı sanayisinin kurulamaması ile artan döviz talebi, döviz dar boğazı kapılarını açmıştır. Nihai mal üretimini korumak için gerçekleştirilen gümrük ve kur uygulaması ara ve yatırım malının üretimini kısıtlamış, yabancı malların ithalatının kısıtlanmaması bu malların ithalatını arttırmıştır. 1980 Kararları ile tüketim malı payı düşerken ara ve yatırım malı payı artmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1980: 35).

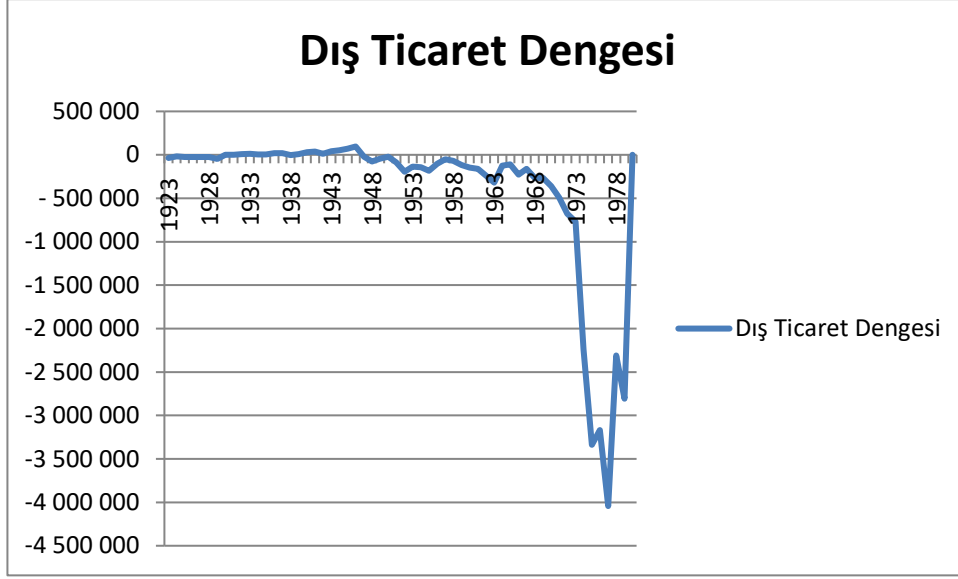
1969 yılında küçük bir kriz yaşanması IMF ile İstikrar Programı düzenlenmesini gerekli kılmıştır. 1970'deki liberalleşme hareketi imalat sanayinin kapasitesini yükseltmiş, özel imalat sanayisini arttırmış, özel banka sayısı artmış, tarım gelişmiş ve holdingler güçlenmiştir. 1970'de bir devalüasyon yapılmış, 1975- 1979 arası ithalat serbestleştirilmiş, kredili ithalat ile sermaye girişlerine güvenilmiş ve 1950'de de böyle yapılmıştır. 1978'de bir kriz daha yaşanmış, 1958'deki gibi tarih tekerrür etmiştir. 1987'de New York borsası çökmüş ve dış borçlanma imkanı güçleşmiştir (Arat, 2003: 36; Dündar, 2010: 48-49; Kazgan, 1999: 79; Parasız, 2003: 34).

1973'teki petrol krizi, ithalatın artması, döviz girişinin azalması, ekonomik dış ilişkiler dış ticaret açığında ivme yaratmıştır. 1978-1979 istikrar programları uygulansa da düzeltme sağlamamıştır (Yengil, 2019: 41-42). Yaşanan petrol krizleri, stagflasyon gibi ekonomik engeller yatırım mallarını daha da pahalı hale getirmiş, bu sıkıntılar 1979'da krizle sonuçlanınca büyüme ve dış ticaret düzenlenmesi için ithalat kısıtlanmıştır. Türkiye'de 1980 öncesi dönemde ithalat hiç bir zaman tam liberasyona tabi olmamıştır. İthalat, miktar kısıtlamaları, kambiyo kontrolleri ve gümrük tarifeleri ile hep kontrol altında tutulmuştur (Şahin, 2011: 184).

Gerçekten, 1977-1980 döneminde enerji ve döviz darboğazından dolayı özellikle sanayi sektöründe yaygın biçimde eksik kapasite kullanımı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak sanayi sektörü üretim değerinde 1979'da %5,4 ve 1980 de %5,6 oranında gerileme olmuştur. 1968 fiyatları ile 1978'de 47,5 milyar TL'ye ulaşan sanayi sektörü hasılası 1980'de 42,5 milyar TL'ye düşmüştür (Şahin, 2011: 185).

İlk ekonomik istikrar programı 1958'de IMF onayı ile yürürlüğe girmiştir. 1950'deki krizi aşmak için, 1961-1978 arası her yıl yenilenerek stand-by (destekleme kredisi) anlaşması yapılmıştır. 1978'e kadar yeni bir anlaşma yapılmamış, 1978-1979-1980 yılları için yeniden anlaşmalar yapılmıştır. 1947'den 1980 yılına kadar dış ticaret açığı devam etmiştir. Bunda dünyadaki yüksek enflasyon ve petrol krizinin katkıları vardır. Uygulan kur politikasının aşırı değerli olması sonucu kontrollü döviz kuruna geçilmiştir. Üçüncü kalkınma planında dış ticaret açıklarıyla son bulması ekonomiyi 1978'de yeniden dar boğaza sürüklemiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 1978).

Grafikte görüldüğü üzere hem ihracat hem ithalatta artışlar yaşanmış fakat ithalatın daha fazla artması dış ticaret açığına yol açmıştır.

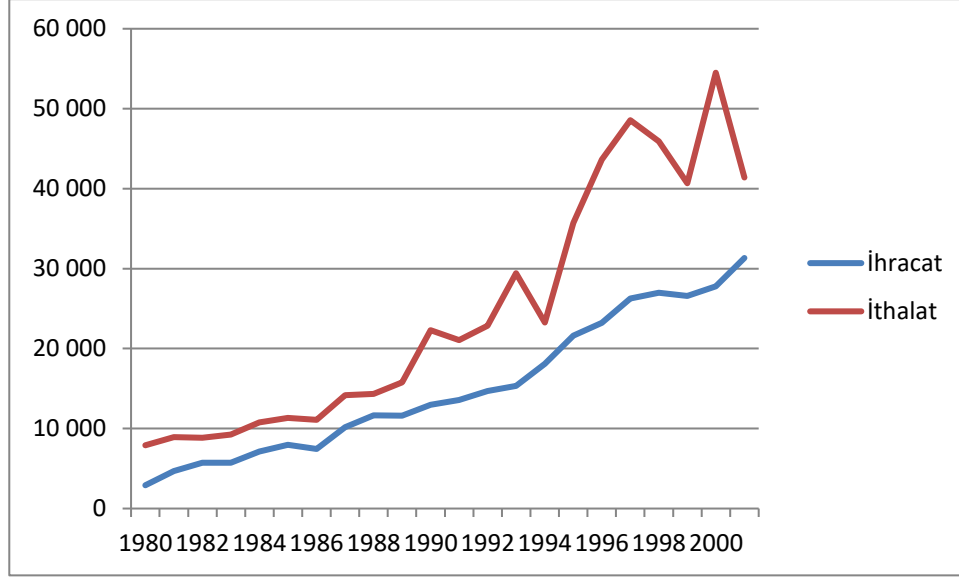
Kaynak: “Veriler TÜİK’ten alınarak, grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.5. Türkiye’nin 1923-1980 yılları arasındaki Dış Ticareti Dengesi (Bin \$)

Grafik 2.5’te 1923-1980 döneminde dış ticaretteki açık 1955-1977-1978 yıllarında artsa dahi tekrardan azalma eğilimine girmiş, 1980 yılına kadar düşmeyi sürdürmüştür.

2.2.2. 1980-2001 Dönemi

1980 Kararları’nın ve bu karara uyumlu serbest ekonomi politikalarının etkisi aşağıda görüleceği üzere 1980 yılında ihracata dayalı sanayi politikası ile 2,9 milyar dolar olan ihracat 1989 yılında 11,6 milyar doları bulmuştur. Bu artışın nedeni dış konjonktür ve uygulanan teşviklerdir. 1988’den sonra artışın duraklama nedeni ise ekonomide var olan olumlu etkenlerin yok edilmesi ve kapasite kullanımında sınıra ulaşılmasıdır (Şahin, 2000: 323). 1990-1995 yılları arasında ihracatta tekrar bir yükselme eğilimi olmuş, 1996’daki azalma ile birlikte dünya konjonktürün etkisiyle artan taleple tekrar 1997’de artış göstermiştir. 1999 depremleri de haliyle ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Kaynak: “Veriler TÜİK’ten alınarak, grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.6. Türkiye’nin 1980-2001 Yılları Arasındaki İhracat ve İthalatı (Milyon \$)

Grafik 2.6 ‘ya göre 1980-2001 döneminde ithalatın ihracattan daha fazla arttığı, 2000 yılından sonra ithalatta azalma eğilimi olduğu görülmektedir. İthalatta 1994-1999-2001 yıllarında ciddi düşüşler, 1993-1997-2000 yıllarında da ciddi artışlar olmuştur. Dalgalanmalara rağmen, ihracatta ise artış eğilimi dönem boyu devam etmiştir.

Türkiye’de 1980’den önce uygulanan ithal ikamesi ve dışa kapalı ekonomi politikası, ülkede döviz dar boğazı yaratmış ve ödeme gücünü zayıflatmıştır. Gerçekleşen ithalat, ithal ikamesine bağlı olarak üretilen mallardan daha yüksek olmuştur. İthalat nedeni ile artan döviz talebini karşılamada döviz arzı yetersiz kalmıştır. Bu nedenle köklü bir değişim için 24 Ocak 1980 istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Programla sanayileşme stratejisi değiştirilmiş, “ihracata dayalı büyüme modeli” ne geçilmiştir. İhracata dayalı strateji liberal bir ortamı gerekli kılmıştır. Yeni liberal politikalarla, devletin ekonomiye müdahale biçimleri yeniden düzenlenmiş, gelir ve kaynak dağılımı yapısal bir dönüşüme uğratılmış, sermayenin serbestçe hareket edebilmesinin önündeki yasal, mali, teknik engelleri kaldırılmaya yönelik ve dünya ekonomisiyle tam bir bütünleşmeyi içeren bir politika izlenmiştir (Düğer ve İsgender, 1999: 26). 1980 paketi 12 Eylül nedeni ile Turgut Özal ilk etabı uygulamakla görevlendirilmiş, başbakanlığa gelmesi ile diğer etapları da serbest piyasaya bağlı olarak sürdürmüştür. Bu süreçte, borçlanabilme, borçları ödeyebilme döviz

kazanmak adına serbestleşme amaçlanmıştır (Ardıç ve Yılmaz, 2006: 222-223).

Açıkça 1980 Kararı'nın amacı; dış ticareti serbestleştirmek, ihracatı arttırmak, ithalatı serbestleştirmek, döviz sermaye girişi için döviz piyasasını serbestleştirmek, piyasa denge fiyatlarının iç fiyat olması, para miktarının kontrol edilmesi, iç borçlanmaya geçilmesi, faiz haddinin serbestleştirilmesi, hükümet kesimini küçülterek kamu dengesi sağlanması, reel ücretin ve tarım fiyatlarının baskılanması, enflasyon sarmalının durdurulmasıdır. Ayrıca eksik kapasiteyi kullanılabilir hale getirmek, işsizliği azaltmak büyümeyi sağlamak gibi amaçları vardır. Dış ticaret serbestleşecek, ekonomi dış rekabete açılacak, yabancı sermaye teşvik edilerek, etkin fiyat rekabeti sayesinde ekonominin etkinleşmesi, rasyonelleşmesi sağlanacaktır. Sadece mal piyasası değil, faktör piyasaları da serbestleşecektir. Başta döviz kuru ve faiz haddi olmak üzere tüm faktör fiyatlarının serbest piyasa koşullarında belirlenmesi amaçlanmıştır (Şahin, 2011: 192).

24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci sanayi modelinden ihracata dayalı sanayi modeline geçilmiştir. Liberalleşme ile ticaretin rekabet gücü elde etmesi esas alınmıştır. Bu ihracat teşviki, devalüasyon ve yatırım artışı ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İthalata kısıtlamalar, ihracatçı için indirim ve muafiyetlerle, ihracat arttırılmaya çalışılmıştır. Kısa vadede yüksek enflasyonu düşürmek ve yaşanan ödeme güçlüğüne çözmek hedeflenmiştir. Ödenmesi gereken borçları kısa vadede ertelemek için IMF ile işbirliğine girilmiştir.

24 Ocak kararlarını takiben ithalatın serbestleştirilmesi için atılan adımlar şunlardır: İthalattan alınan damga vergisi ve teminatlar önemli ölçüde aşağı çekilmiş, kotaya tabi mal sayısı azaltılmıştır. Ocak 1982'den itibaren, ortalama %76,3 olan nominal gümrük vergileri %48,9'a indirilmiştir. Dolaysız devlet kontrolleri kaldırılmıştır (Şahin, 2011: 194). Liberasyon %90 bulmuştur. 1980 yılında alınan ithalat serbestisi için kotalardan tarifelere geçiş ile zaman içinde tarifelerin de azaltılacağı planlanmıştır. İhracat içinde devlet kontrolü azaltılmış, teşvik sistemi artırılmış, dolaylı vergilerin iadesi devam etmiş, kurumlar vergisi düşürülmüş, ara mal ve yatırım malı ithalatı için döviz transferinde öncelik gümrük muafiyeti getirilmiştir. Günlük kısa aralıklı kur ayarlamaları sayesinde kur devalüe edilerek reel anlamda da devalüasyon sağlanmış, sermaye girişi ve ihracat özendirilmiştir. Bu kararlar uygulanırken dünyada gelişmekte olan ülkeler petrol şokunu atlatamamış kredilerin kıt olduğu bir döneme denk gelmiştir (Dündar, 2010: 57-58).

Dış ticaret açığı %52,8 artış ile 1979'da 2.808 milyon dolardan 1980'de 4.999 milyon dolara ulaşmıştır. 1973'ten bu yana dış ticaret haddi aleyhe seyir etmiş ve 1. Petrol şoku ile altı yılın en kötü seviyesine çıkmıştır. Çoğunluğu petrol ve gübreden oluşan ithalat 7.200 milyon dolar ise sermaye hareketleri ve program ve proje kredileri ile karşılanmıştır. Ödemeler dengesi 393 milyon dolar açığı bulmuş, bu da IMF kredisi, çeşitli kısa vadeli borçlar ile 217 milyon dolarlık sermaye hareketi ile kapanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1980: 42-43). Döviz varlığı 606 milyon artmıştır. 1978 yılında ihracat geliri ilk kez 2 milyar doları görmüş, 1980 yılında %28,7 artış oranı ile 2.910,1 milyon dolar olmuştur. İhraç olan mal miktarı %0,6'dır, yani ihraç malı fiyat artışı ile ihraç geliri artmıştır. 1980'de ihracatın %27'si mamul maddelerden kalanı hammaddelerden oluşurken, 1990'da tam tersi durum yaşanmıştır. 1980 ortalarında büyümede lokomotif özel sektör devir almıştır (TCMB Yıllık Rapor, 1980: 42-44).

1980'deki gelişme çabalarına rağmen 1981'de daralan bir ekonomide doların dış piyasada yükselmesi, ABD'nin sıkı para politikası gereği faiz haddini yükseltmesi, batının üretim ve ihracat politikasıyla teknolojik gelişimi bu gerilemenin nedenleridir. Bu durum finansal önleme başvurmaya, IMF işbirliğine dayalı kredi sistemine götürmüştür. Kararlar sonucunda 3 yıl içinde ihracat 2,9 milyar dolardan, 1983'te 5,7 milyar dolara yükselmiştir. Döviz sorunu aşılmış ekonomi büyümeye başlamış, KİT zararları azaltılmış, para arzı ve krediler dizginlenmiştir (Yaman, 2012: 20-201).

İthalattaki hızlı artışın sebebi ise ithalattaki kısıtlamaların azalmasından dolayı ortaya çıkmıştır. İthalatın oranı 1980'de 7, 909 milyar dolardan 1982 yılında 8, 842 milyon dolara çıkmıştır. Sonraki yıllarda daha hızlı bir artış göstererek 1988'de 14,335 milyon dolar ve 1990 yılında 22,302 milyon dolara çıkmaktadır. 1980-1982 yılları arasında ithalattaki artış %11 iken 1988-1990 yıllarında %55'e çıkmaktadır (TÜİK, 1994).

1984'te, vergi iadesi, düşük faizli kredi sağlama, ihracat karşılığının dövizden mahsubu, vergi harç resimde muafiyet, ihracat için kullanılacak olan ithal mallar için gümrük vergisi istisnası ile ihracat teşviki arttırılmıştır. İthalat içinde gümrük vergisi ithali, yasak mallar listesi düşürülmüştür. 1985'te 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı aynı hükümet tarafından ara verilmeden uygulanan tek kalkınma planıdır. 1985'te serbest bölge kurma kararı ihracat hacmini arttırma, yabancı yatırımı çekme amacıyla verilmiştir. TPKKK 32 sayılı karar konvertibiliteye geçişi ve TL ile dövizin birbirini tam ikame edilebilir boyutta

bir mali piyasada serbestleşme meydana getirmiştir (Ay, 2007: 151). Ancak TL'nin konvertibilitesi ile gelişen serbestleşme ile ticaret hacmi arttırılabilmektedir. 24 Ocak 1980 Kararları ile kontrollü dönem bitmiş, liberal ekonomi dönemi başlamıştır. 1985'te uygulanmaya devam eden kalkınma planlarına rağmen ithalattaki serbestleşme ile dış ticaret açığı artmıştır.

1984'den sonra 1988'e kadar uygulamalar sonucu ihracat artmıştır. Genel olarak 1988'e kadar bu serbestleşme hareketleri ihracatın ithalatı karşılama oranını yükseltmiştir. Bu artış ihracat kredilerinin serbest faiz ile desteklenmesi ve daraltıcı para politikası ile iç talebin ihracata yönlendirilmesi sonucu yaşanmıştır (Aksoy, 2012: 76). Bu politika 1989'a kadar uygulanmıştır. Yani, politika ile ihracattaki artışın nedeni, fiyat değişimleri ve iç talebin kırılmasıyla ithalatın azalmasına bağlanmıştır.

Programın başarısız kısmı olan kredi faiz oraları yüzünden bankalar 1983'te denetime alınmıştır. Serbestleşme hareketi reel üretim kapasitesini sıkıştırmış, 1988-1989 krizini hazırlamıştır. Ekonomide var olan stagflasyonun üzerine, 4 Şubat 1988 kararı ile, döviz ile dış ticaret istikrarı için ihracatın artırılması, döviz girişinin yükseltilmesi, ithalatın daraltılması amaçlanmıştır. Ancak, yapılan devalüasyonlar ile TL ciddi şekilde değer kaybetmiştir (Kazgan, 1999: 138).

1989 da TL'nin konvertibilitesi için alınan 32 Sayılı Karar ile ekonomideki istikrarsızlıkların önüne geçilmesi planlanmıştır. Böylece ticaret serbestleşmiş, ithalat için kısıtlamalar azaltılmıştır. Gümrük birliği ile uyum adına da birtakım serbestleşmeler yapılmış, GATT ile yapılan taahhütler için ihracatta vergi iadesi kaldırılmış, sübvansiyon oranları azaltılmıştır. 1984-1989 döneminde özellikle finansal alanda da serbestleşmeye gidilmiştir. 28 ve 30 Sayılı Kanunlar ile kurda ve sermaye hareketlerinde serbestleşme yoğunlaşmıştır. Büyüme gerçekleştirebilmek için genişleyici para ve maliye politikası uygulanmıştır. Borç yükünü karşılamak için bazı vergiler kaldırılıp yerine genel yeni bir vergi olarak türetilen, Katma Değer Vergisi 1985'te yürürlüğe girmiştir. Bu yeni süreçte uygulanan ekonomi politikaları ile Türkiye'nin ihracatın önemli oranda artmıştır. Ne var ki buna paralel olarak ithalatta da artış gerçekleşmiş ve bunun sonucunda dış ticaretteki açık giderilememiştir (Boratav, 2006: 161).

1980-1989 yılları arasında ihracatta yaşanan iyileşmenin en temel sebebi dış konjonktürdür. Diğer önemli etken ise uygulanan mali teşviklerdir. 1988'den sonra ihracat

artışının durakladığı görülmektedir. Bunun nedeni ise, ekonomide var olan olumlu etkenlerin yok edilmesi ve kapasite kullanımında sınıra ulaşılmasıdır (Şahin, 2000: 323). Bu dönemde ithalatın Türkiye'de artmasında etkili olan nedenleri; kredi şeklindeki yabancı sermaye girişinin artması, hizmet ticaretinden elde edilen döviz gelirlerinin büyümesi ve petrol fiyatlarının artması veya düşmesi şeklinde sıralamak mümkündür (Sezgin, 2009: 180).

1990 yılı yarısına kadar ekonomi durgunken kalan yarısında iç talepte canlanma olmuştur. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) artışı %9.2 ile son 20 yılın en yüksek büyümesi olmuştur. 1990 yılında tarımın katma değeri reel olarak %11, sanayinin katma değeri reel olarak % 9 oranında artmıştır. Körfez krizinin bu dönemde imalat sanayinde etkisi baskın değildir (TCMB Yıllık Rapor, 1990: 16). Dış ticaret serbestisi bu yıl hız kazanmış, TL'nin reel olarak değer kazanması, Körfez krizi ithalata ek yük getirmiş, bunlar büyüme ile ithalatı hızlı artırmıştır. Sonuçta ithalat %41 oranında artış ile 22.3 milyar ABD doları olarak gerçekleştirmiştir. İthalatın ağırlığı 1990 yılında OECD ile % 65, İslam Ülkeleri ile % 18, Geçiş Sürecindeki Avrupa Ülkeleri ile %11, diğer ülkelerle de % 8'dir. İhracat geçen yıla göre %12 artış ile 13 milyar doları olmuştur (TCMB, Yıllık Rapor, 1990). 1989 yılında vergi iadesi gibi doğrudan teşviklerin kalkması ve TL'nin değer kazanması gibi durumlar ihracat geçen yılki gibi artışı sürdürememiştir. Ayrıca yıl ortasında Körfez krizinin Orta Doğu ve Körfez ülkelerinde yarattığı durgunluk ihracatı kısıtlamıştır. İhracattaki bu ülkelerin ağırlığı azalmış, rekabetin güçlü olduğu Avrupa topluluğu ve OECD'nin payı artmıştır. Tarım ihracatı 1989 yılında %9 oranında azalırken, 1990'da %12 artış yaşamıştır. İhracat içinde en büyük paya sahip ülkeler ilk olarak Almanya ardından İtalya, ABD, İngiltere ve Fransa olarak sıralanmaktadır (TCMB, Yıllık Rapor, 1990: 18-19).

Son 2 yılda cari fazla verirken bu yıl ithalattaki hız nedeni ile cari işlemlerde açık verilmiştir. Bu gelişmede Körfez krizi ile petrol fiyatlarının artışı ve altın ithalatının etkisi olmuştur. İhracatın ithalattan küçük olması ile 9. 3 milyar ABD doları dış ticaret açığı verilmiştir. 1983'te 28 Sayılı Karar ile "günlük kur" uygulamasından "esas kur" uygulamasına geçilmiş, 1984'te bu karar kaldırılıp 30 Sayılı Karar daha da serbestleşmek için uygulanmıştır. Bu kararın maddelerinde yerleşik kişiler istediği kadar döviz bulundurabilecekler, döviz tevdiat hesabı açabilecekler ve faizi döviz üzerinden verebilen bankalar, yurt dışı çıkışlarda 3000 dolar limiti serbest bırakıp, yerleşik tüzel ya da gerçek kişilerin yurt dışından kredi alabilmeleri ve ülke içine kredi açabilmeleri serbest

bırakılmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1988: 31-32). 1989'da 32 Sayılı Kanun bu serbestleşmeleri tamamlayan adım olmuş, ihracat, döviz kredileri ve sermaye hareketleri adına serbestleşmeler uygulanmıştır. Böylece Türkiye dış ticarete mali piyasalarda dünya ile bütünleşmiştir. Ancak ekonomi mali dengesini bulamamışken, dış dünya ile bu kadar bütünleşme istikrar kurmayı zorlaştırmıştır. 1989'da işsizlik, durgunluk ve yüksek enflasyon serbestleşme ile dış baskı, iç ve dıştaki kâr açığı istikrar bulma çabasını küreselleşmenin liderliğine bırakmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1990: 13). Sonuçta sermaye hareketi cari işlemlerden büyük farklarla ayrılmıştır. Gelir bölüşümü, küreselleşme nedeni ile orta sınıfı yok etmeye başlamıştır. 1999'da imzalanan stand- by anlaşması bu baskılara neden olmuştur. Ekonomideki olumsuzlar 1990'da ticaret açığını arttırmış, TL'nin değerinin artması ihracat oranını azaltmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1990: 24-37).

Sonuç olarak, Türkiye Ekonomisinin 1980 İstikrar Paketi'nin de bahsettiği reformu tam anlamıyla gerçekleştirdiği, istikrarı sağladığı söylenememektedir. Hukuki ve kurumsal alt yapı hazırlanmadan gidilen serbestleşme ile politika araçlarını kullanmak güçleşmiş, 1988- 1989'da ekonomi tekrara düşmüş, başarısız yapısal dönüşümle 1994 krizi kaçınılmaz hale gelmiştir. Finansal kesimle beraber reel kesimi de etkileyen kriz nedeniyle 5 Nisan Kararları devreye sokulmuştur (Yıldırım, 2003: 90). 5 Nisan programına şok tedavi yöntemi denilebilir. Eldeki likitideyi azaltmak için faizli hazine bonosu satışına başvurulmuştur. Program gereği ücret ve maaşlar çapa olarak seçilmiş, sabit tutulmuş, ayrıca para arzı bütçe harcamaları bir yıla yakın kontrol altında tutulmuştur. 6-7 Eylül 1995 tarihlerinde alınan kararlar doğrultusunda döviz fiyatları baskı altına alınmış, faizler yükseltilmiş, tüketim kısılmış, ithalat frenlenmiş ve ihracat özendirilmiştir (Karluk, 2014: 540).

Dünya'daki serbestleşme hareketleri ile sermaye akımının arttığı bu dönemde “yüksek faiz düşük- kur politikası” ile büyüme ve dış ticaret yürütülmek istenmiş ancak kısa vadeli sermaye akışı kamu açıkları, dış ticaret açığının önüne geçilememesi 1994 Kararını gündeme getirmiştir. Ancak ihracat artışı dışında bir reform yapılamamıştır. TCMB'nin yanlış müdahaleleri artan sermaye girişi TL'yi aşırı değerli kılmış, 1993'te ithalatı arttırmış ve ihracatın artmaması ile dış ticaret açığı en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

1990-1994 yılları arasında Türkiye'nin ihracat artış hızında bir yavaşlama olduğu görülmektedir. 1990'lı yılların başında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, Türkiye'de

yaşanan ekonomik sorunlar ve Körfez Savaşı gibi dış faktörler, 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanmasına neden olmuştur. Bu kriz sonrasında ise ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan 5 Nisan Kararları uygulamaya konmuştur (Aksoy ve Coşkun, 2004).

5 Nisan 1994 Kararları 32 Sayılı Karar'ın mali piyasaların serbestleşmesiyle zaten kurulu olmayan dengeleri bozmasıyla başladığı söylenebilir. TL yabancı paralara çevrilebilir hale getirilmiş, gerekli kurumsal yasalar yapılmadan piyasada dolaşan fonlar faiz, döviz kuru, borsa endeksleri artıp azalmaya başlamıştır. Kur cari işlem hareketleri ile değil, sermaye hareketleri tarafından belirlenmeye başlamıştır. Devletin 1993 sonlarında borçlanma politikası için faizi düşürmesi ise krizi tetikleyen son gelişme olmuştur. Spekülasyon çoğalmış, dövizde hücum ile kurlar ciddi yükselişe uğramıştır. 1994 yılındaki daralmanın arkasında geçen senelerdeki yüksek büyümenin arkasında iç denge oluşturulmadan büyüme ile ithalatın artıp dış dengenin bozulması yatmaktadır. Diğer bir nedende yine yüksek büyümenin iç talep artışından özellikle tüketim harcamalarının artışından kaynaklanması, mali kesimden reel kesime sorunların akmasını sağlamıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1994: 13-15).

1994'de kriz nedeni ile yürütülen ekonomi politikalarına ve değersiz TL uygulamasına bağlı olarak ihracatta artış gerçekleşmiştir. Şöyle ki, ilk çeyrekteki TL'nin değer kaybı ithalatı azaltmış, karar sonrası da düşmeye devam etmiştir. 1993 yılında 29,4 milyar ABD doları iken, 1994'te toplam ithalat 23,2 milyar ABD doları olmuş ve %20,9 oranında azalmıştır. Nisan Kararı ile ihracat artmaya devam etmiş, 1993 yılına göre artış oranı %18 oranında olmuş, 1994'te toplam ihracat 18,1 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. (TCMB, Yıllık Rapor, 1994: 43).

1994'te kurun artması iç talebin azalması ile tüketim ve yatırım malları girişinin azalması, ithalatı azaltmış, OECD ülkelerin canlılığı ile ihracatı arttırmış ve cari denge fazla vermiştir. Tarımda daralma %3 sanayi sektöründe üretim ilk çeyrekte %6,4 oranında artmış 2. Çeyrekte %11,9 oranında daralmıştır. Nisan kararının getirdiği talep daralması sonucu hizmet sektörü de ilk çeyrek dışında daralmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 1994: 18).

1994 yılında, ihracatın 17 milyar dolar, ithalatın 23,3 milyar dolar, civarında gerçekleşeceği ve dış ticaret açığının 6 milyar dolarda kalacağı tahmin edilirken, ihracat tahminin üstünde gerçekleşmiş ve dış ticaret bilançosu 5, 1 milyar açık vermiştir (Şahin: 2011, 230). Alınan kararlar sonucu, devalüasyon ile ihracat arttırılmıştır.

1994'te kriz ile dış borçlanma zorlaşmış, iç borçlanmaya gidilmiştir. KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) özelleştirilerek onların borç yükünden kurtulmak, özelleştirilince devlete verecekleri vergilerle kazanç elde etmek istenmiştir. Koalisyon hükümeti nedeniyle özelleştirme planı uygulanamamıştır. Program slumpflasyona (enflasyonla beraber ekonominin küçülmesine) yol açmış, imalat sanayi kullanım kapasitesi oranı %64'e gerilemiştir. Tüketim malı üreten ve otomotiv sanayisinde bu oran %35'e düşmüştür. Makine sanayi üretiminde düşüş %50'yi bulmuştur. 1995 ortası gibi toparlanma başlamış ve iç talep artışı görülmüştür. İmalat sanayide artış 1996'da %78, 1997'de %84'ü bulmuş, istikrarsızlık kronikleşmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 1997: 25-28).

Türkiye'nin 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği'ne üye olması, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ticari serbestleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır ve bu üyelik Türkiye'nin dış ticaretini küresel boyuta taşımıştır. (Tonus, 2007: 193). AB üyeliği adına yapılan Gümrük Birliği antlaşması ekonomik bütünleşme için üyelerin diğer ülkelere koyduğu ortak tarifedir. Böylece üyelerin bağımsız bir dış ticaret politikası izlemesi mümkün değildir. Bu yüzden serbest ticaret anlaşması da imzalamıştır. 1997'de Asya krizi üzerine sıcak paranın ülkeyi terk etmesi ekonomiyi alt üst etmiş İMF'ye bağımlı hale getirmiştir, 2000 yılında tekrar stand by anlaşması yapılmıştır. IMF ile ilk kredi anlaşması 1961'de imzalanmış, 1999'a kadar 16 düzenlemenin altısı tamamlanabilmiştir. 1995-1999 yılları arasında Türkiye ekonomisi yoğun olarak makro dengeleri kurma mücadelesinde bulunmuştur (Hepaktan, 2009: 7-8).

Türkiye Ekonomisi'nin 1997 Asya krizi -1998 Rusya krizlerinden sonra serbestleşme ile küresel krizlerden etkilenme derecesi artış göstermiştir. Artık kriz ortamlarında kıtlıklar, kuyruklar, karaborsalar olmamaktadır. Döviz rezervleri azalmaktadır, ama tükenmemektedir. Ekonomi küçülmeyle beraber ithalat daralmaktadır ama ithalat yapılmayacak duruma düşülmemektedir. Son yılların krizleri, mal ve hizmetlerin fiyatlarının artması ya da mali sektörde faizlerin fırlaması şeklinde kendini göstermektedir (Karluk, 2014: 547-548).

1990'dan 2000'e gözlemlenen bir diğer önemli durum, para ikamesinin artmasıdır. 1997 Asya krizi ticareti, turizmi ciddi şekilde daraltmış, Türkiye'nin 1999'da Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) %3 oranında daralmıştır. 1998 Rusya krizinin etkisi ile 1997 yılında ülkenin genel ihracatı içerisinde yüzde 8'ler seviyesine ulaşmış olan payı ve ülke ticaretinde

Almanya'dan sonraki ikinci büyük pazar konumunda olması krizin ülke açısından önemini de artırmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007). Güney Asya ve Rusya krizlerinin etkisinin yanında o yıldaki Marmara Depremi'nin ekonomiye önemli bir darbe vurduğu açıktır. Bu gelişmeler teknoloji transferinin hızının ve ihracat ürünlerinin çeşitliliğinin artmasına, dış ticarete yeni pazarlar bulma girişimlerine sebep olmuştur. İhracat hacminde artışla birlikte tüketim ve üretim arasında bir denge sağlanmışsa da, bu dönemde ithalat ve ihracat arasındaki denge bir türlü kurulamamış, ihracatın ithalat karşısındaki oranı yükseltilenmemiştir (Çelik ve İlkay, 2016: 962).

2000 yılının Kasım ayında mali piyasalarda güven ortamının kaybolması ve faiz oranlarının yükselmesi, portföylerinde yoğun bir şekilde devlet iç borçlanma senedi tutan bankaların likidite bulmakta zorluk çekmesine neden olmuştur. Yaşanan güven krizi ve mali sistem reformlarının gecikmiş olması Türkiye Bankacılık sektöründe likidite krizi yaşanmasına yol açmıştır (Önder, 2007: 22).

22 Kasım 2000'de para krizi açık pozisyonlarını kapatmak isteyen bankaların devalüasyon beklentisi ile dönemdeki yükselen harcamalar nedeni ile döviz talebi artmıştır. Bu durum TL'nin de talebinin artması demektir. Çünkü İMF gereği, döviz girişi olmadan TL arzı artamazdı, bu da faizleri artırmıştır. 22 Kasım 2000 Kara Çarşamba olarak adlandırılmıştır. Cari açıklar devalüasyon beklentisini arttırmış, borcunu ödeyemeyen banka, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumuna (BDDK) devredilmiştir. Toplamda 13 banka ve ticari kuruluş batmıştır. Döviz satarak TCMB döviz fiyatını baskılamış ancak TL krizine çözüm üretilenmemiştir. İmalat sanayi ihracat kesimi aşırı değerli kur ile 2000'de ihracatı, iç pazarı darbeye uğratmıştır. 19 Şubat 2001'de kriz öngörülüp, yaşanan her krizde IMF'den kredi yardımı alınmış ve 1997'de kriz gerçekleşmeden krediye gidilmiştir. 2001'de en büyük destek alınmış ve üyelikle tanınan hakkın tam 16 kat üzerine çıkılmış, IMF içinde en çok yardım alan ülke Türkiye olmuştur.

Devalüasyon beklentisi sonucu kur 670 TL/ Dolardan Nisan'da 1.161 bin TL/ Dolara yükselmiştir. Dalgalı kur sistemi ile kur yükselmeye başlamıştır. IMF programı çökmüştür. Çözüm bulması için Kemal Derviş Türkiye'ye çağırılmıştır. Makroekonomik göstergeler bozulma sürecine girmiştir. Devredilenlerin sayısı 18 bankaya ulaşmış bu nedenle yeni bir stand- by anlaşması yapılarak, kur çapası bırakılarak kredi alınmıştır (Şahin, 2011: 553-560).

Yeni bir devalüasyon ile ihracat oranlarında artış sağlanmıştır. Türkiye, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne üye olmuştur. Ancak Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'nin beklediği sonuçlara ulaşmasını sağlamamıştır. Anlaşmaya göre AB sanayi ürünlerinin Türkiye'ye girişinin gümrüksüz gerçekleşmesi, dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur (Özdemir vd., 2015: 165).

İhracat içinde sanayinin payının arttığı, tarımın payı düştüğü 1990 yılında, tarımın payı %8,4 iken 2000 yılında %7,8'e düşmüş, sanayi sektör payı 1990 yılında %79,0 iken 2000 yılında %91,2 oranına yükselmiştir. Bununla birlikte Türkiye ekonomisinde önemli ithalatçı kesimlerin aynı zamanda önemli ihracatçı kesim olmaları, ihracatın ithalata bağımlı olduğunu gösteren önemli bir etken olmuştur (Savrul vd., 2013: 72-73).

Yüksek enflasyon beklentisini değiştirmek, kur belirsizliğini azaltmak için 2000 yılı için TCMB döviz kur sepetini günlük olarak belirlemiştir. Yani, kur artık enflasyon tahminine değil, hedefine göre, TL'nin sepet karşısında değer kaybını öngören aylık takvim ile günlük olarak açıklanmıştır. Uzun süreli nominal döviz kuru çapası uygulanmasının dış ticaret dengesi üzerindeki olası olumsuz etkisi göz önünde tutularak, nominal kur çapası uygulamasının 2001 yılı Temmuz ayına kadar sürmesi ve bu tarihten sonra dalgalı kura geçilmesi planlanmıştır (Şahin, 2011: 249). Kurdaki değişme ile enflasyonun uyumlu olması istenmiş, önceden döviz kuru ve para arzı tahminleri ile belirsizliği azaltma ve enflasyon beklentisini aşağı çekme amaçlanmıştır (TCMB Yıllık Rapor, 2000:13-19). 2001 yılı Şubat ayında yaşanan siyasi kriz, mali kırılganlığı en yüksek seviyede bulunan Türkiye ekonomisinin tarihindeki en büyük sayılabilecek ekonomik krizi yaşamasına neden olmuştur (Önder, 2007: 22).

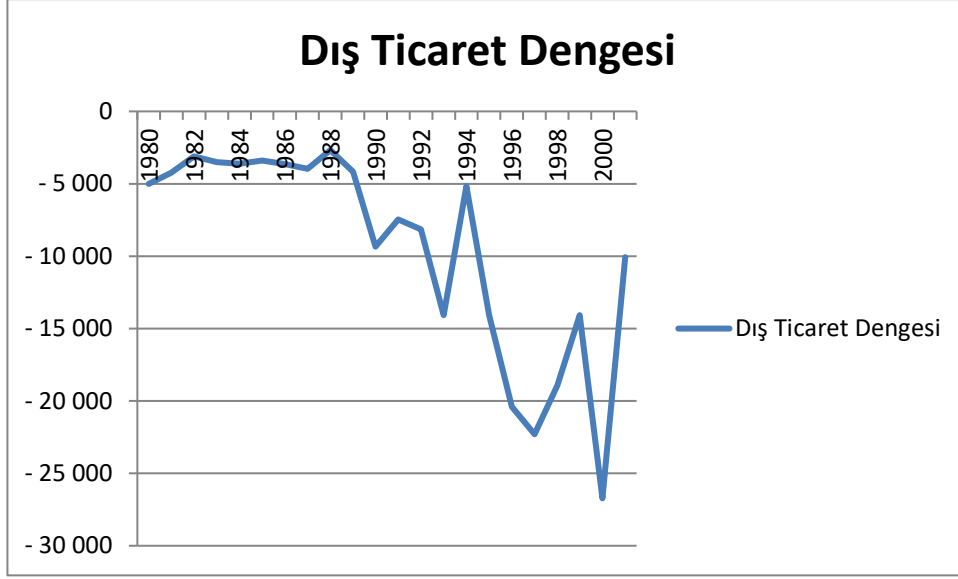
Bankacılık kesimi ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Dış borçları nedeniyle kur riski çok yüksek olmuştur. Kamu bankaları da görev zararları nedeniyle ve TCMB kredi sağlamayınca da likitide sıkıntısından kurtulamamışlardır. 2000 Krizi ile likitide sıkışıklığı nedeni ile (TL kıtlığı) faiz riskiyle karşılaşmıştır. 2001 Krizi'nde bankalar hem faiz hem kur riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Bankaların bu hali, yükümlülüklerini yapmayı engellemiş yoğun bir sermaye çıkışına neden olmuş, faiz ve kurda artışa yol açmış ve TCMB'nin ek likitide sunması ile daralma 2001'e ertelenmiştir. Şubat 2001'de TCMB bu kez program gereği likitide sağlamayınca 19 Şubat'ta kriz gerçekleşmiş, GSMH %9,4 oranında küçülmüş, ekonomi ciddi şekilde deprem yaşamıştır. 2001'de geçilen program

enflasyonu düşürmekte başarılı olmuş, yıl sonu enflasyonu %10'un altına düşmüş, GSMH son yılların üstünde büyümüşür. Büyümenin nedeni, tüketim harcamaları ve az da olsa kamu harcamaları kaynaklıdır. 2001'in ilk dokuz ayında GSMH % 6,4 oranında büyümüşür. Nedenlerinden biri baz etkisidir. 2001'deki daralma sanayi üretimi azalması ile ara malı ithalatını düşürmüş, özel firmaların ham madde stokları azalmıştır. Bu stokların yenilenmesi ve kamu harcamaları da GSMH büyümesine katkı sağlamıştır. 2002 yılının ilk 9 ayında tarımda katma değer %5 sanayide katma değer %8,8 artışı, hizmet sektöründe katma değer %4,9 artmıştır. Toplam sanayi üretimi %9.1, imalat sanayi üretimi %10.6, taşıt araçları sanayi üretimi %2.5, makine teçhizat üretimi %21.4 gıda sektör üretimi %5.5 ve tekstil sektörü %8.6 oranında artış gerçekleşmiştir. İlimli ortam, özel sektörün uzun vadeli dış kaynaklardan yararlanması, sanayi sektörünün katma değerini ve üretimi olumlu etkilemiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2002).

1998 -2002 döneminde yaşanan krizlerin başrolünde stand- by anlaşmasının kusurları vardır. Ayrıca bu stand- by anlaşmaları, 2000 sonu 2001 yılı başı bunalımın sorumlusu durumundadır. 1999 Krizi ve 17. stand- by anlaşmasında ise birçok olumsuz dış etken bulunmaktadır. Marmara'da yaşanan iki büyük deprem ve sermaye kaçıışı ihracatı geriletmiştir (Yaman, 2010: 25).

1995-2001 arasında, dünyada yaşanan durgunluk, Körfez Savaşı ihracatı olumsuz etkilemiş, üstüne bu dönemde TL'nin aşırı değerlenmesi ithalatı arttırırken, ihracatı azaltmıştır. 1994'te alınan karar sayesinde ihracatımız artış göstermiştir. Yapılan devalüasyon ile de ihracat teşvik edilmiştir. İhracat bakımından 1990'dan 1994'e sanayi artmıştır. 1996'da Gümrük Birliği ile dış ticaret bir miktar kolaylaşmıştır, bu da dış ticaret hacmini arttırmayı sağlamıştır. Bu anlaşma ile ithalatta ki tüketim malı oranı artmış, ara malının ithalat içindeki payı da 1995 yılına göre 1994-2000 arası dönemde gerilemiştir. 2001 Krizi ile ara malı ithalatı yükselmiş, sermaye malı ithalatı gerilemiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2001: 22-52). Dış ticaret açığı 2000'de 26 milyar 727 milyon dolar, 2001'de 10 milyar 064 milyon dolar'dır (TÜİK, 2001).

Aşağıdaki grafikte 1980-2001 dönemi dış ticaret dengesinin açığa eğilimli olduğu ve son yıllarda açıkta azalma olduğu görülmektedir. Dış ticaret açığı en çok 2000 yılında, en az 1988-1994-2001 yıllarında gerçekleşmiştir.

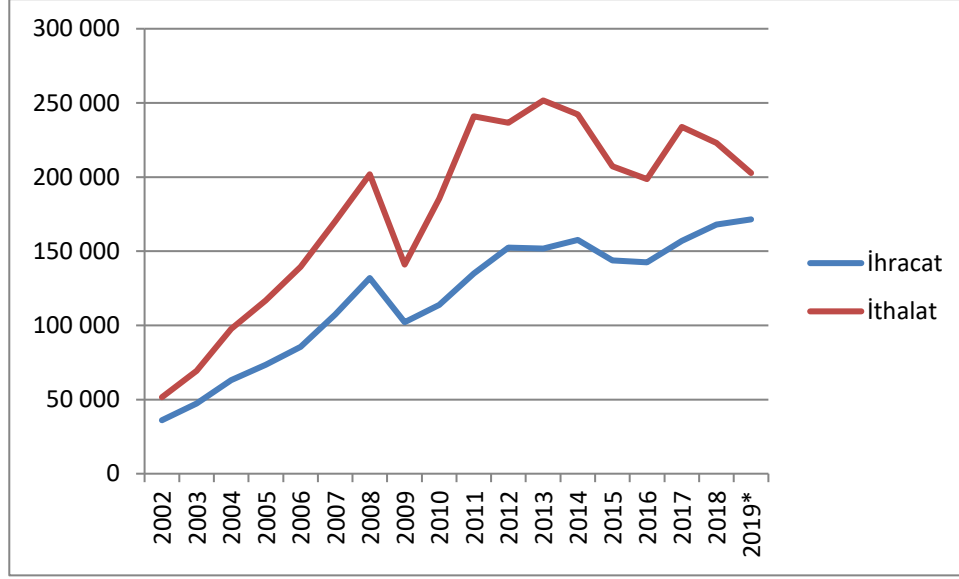

Kaynak: “Veriler, TÜİK’ten alınarak grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.7. 1980-2001 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Dengesi(Milyon \$)

2.2.3. 2002-2020 Dönemi

2002 yılı ele alındığında ekonomide ve ihracatta ciddi düzelmelerin olduğu görülmektedir. Bu yükselişlerin sebebi olarak da 2001 Krizi sonrası hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, makroekonomik koşulların reel ücretler üzerinde baskı yaratması, uluslararası piyasalarda rekabet etme isteği, faiz oranlarının düşmesi gösterilmektedir. Dolayısıyla kredi imkânlarının artması ile yükselen tüketim talebi ve uluslararası piyasalarda ABD dolarının euro karşısında değer kaybetmesi gösterilebilir (Çetin ve Savrul, 2016: 523).

Kaynak: “Veriler, TÜİK’ten alınarak grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.8. 2002-2019 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde İhracat ve İthalatı (Milyon \$)

Grafik 2.8’e göre genellikle ihracattaki artış ve azalmalar, ithalattaki artış ve azalmalardan daha az olduğu görülmektedir. Dönem içinde ithalat en yüksek 2013 yılında, en düşük 2009 ve 2011 yıllarında gerçekleşmiştir. İhracat ise 2008 ve 2019 yıllarında en yüksek, 2009 ve 2016 yıllarında en düşük seviyelerini yaşamıştır.

2000-2002 enflasyonla mücadele programında, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizi ülkenin olumsuzluklarını genişletince devlet IMF ile 18 aylık Yakın İzleme Anlaşması imzalamış, büyüme için yeni bir programı açıklamıştır. 1999’da IMF ile 17. stand-by anlaşması imzalanmıştır. 2000 yılında da enflasyon ile mücadele programına geçilmiş, hedefi 2003’te enflasyonun tek haneye düşürülmesi olmuştur. Program için ek rezerv kolaylığı ve stand-by ile kredi alınmış, anlaşmalar sayesinde de kredi bulunması kolaylaşacağı planlanmıştır. Yeni ekonomik program için IMF’den 16 milyar ABD doları kaynak sağlanmıştır. Bu kaynak ve programın kararlılığı güven yaratmış, iç borcun sürdürülebilirliğine dair kaygı azalmıştır. TL nominal olarak %8 değer kazanmış, iyimser havada enflasyon da düşmüştür (TCMB, Yıllık Rapor, 2002: 108). Ancak seçim ile gelen belirsizlik, AB ile uyum sürecindeki kargaşa, TL ve döviz kurunda dalgalanmaları arttırmış, enflasyondaki düşme yavaşlamıştır. Yıl geneli faiz düşmesi sürmüş, maliyetler azalmış ve stok yenilenmesini desteklemiş ve ham madde stoklarının yenilenmesi ara malı ithalatını

hızlandırmıştır. Oluşan yüksek büyüme ile ithalat ihracatı aşmış, dış ticaret açığı büyümüştür. İçte ve dışta mali piyasada istikrarsızlık, dış kaynak ihtiyacı, programın 2002-2004 yıllarını kapsayacak şekilde düzenlenmesine yol açmıştır. Şoklara karşı zayıf yapının güçlendirilmesi temel alınmıştır. TCMB parasal genişlemenin ötesine geçmeden makro ekonomik hedeflere uyumlu bir parasal hedef politikası kapsamında işçinin parasal tavanı, nominal çapa olarak belirlemiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2002: 13-28).

2001'de Ocak- Eylül arası %24,5 azalmış olan ithalat 2002 yılının ilk 9 ayında reel olarak %13,7 artmıştır. Toplam ithalatın %81'ine etki eden imalat sanayi ithalatı geçen yıla göre %25,1, tarım-ormancılık ithalatı %18,2, maden- taşocağı ithalatı %9 oranında artmıştır. İhracat 2001 ilk 9 ayda %7,7 artış yaşamış, 2002 aynı dönemde geçen yıla göre %10,6 artmıştır. 2002'de dünyada sınırlı canlanma olsa da Türkiye'de ihracat artışı sürmüş, iç talep yetersizliği özel firmaları dış pazara yöneltmiş ve ihracat artmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2002: 25-27).

Türkiye Ekonomisi, 2001 yılında yaşadığı ciddi küçülmeden sonra 2002 yılında ekonomik politikalar ve iç talep hareketlenmesine ilişkin hedeflerle büyümede etkin olmuştur. Ayrıca 2002 yılında ihracattaki artış sanayi üretimini iyi yönde etkilemiş ve ekonominin büyümesine yardımcı olmuştur (TCMB, Yıllık Rapor, 2002: 18). Ancak 2001 yılındaki mali kriz, sermaye kaçışları ekonomiyi alt üst etmiş, değerli hale gelen kur ihracatını desteklemiştir. Ülke içi talebin ve arzın düşüklüğü ve yerli paranın değer kaybetmesi ithalatı kısıtlamıştır. Yapılan devalüasyon, dünyadaki canlanma ihracatı arttırmış yaşanan büyüme 2002'de ithalatı arttırmış, böylece dış ticaret açığı oluşmuştur. 1 Ağustos 2002'de Özel Tüketim Vergisi yürürlüğe girmiştir. Vergide basitlik ve etkinlik AB'ne uyum sağlama hedeflenmiştir. Sanayideki büyüme ithalatı arttırmış, üretimde artışa karşın iç talepte canlanmanın az olması ihracatın artmasını sağlamıştır. TL'de ciddi reel değer kaybı ve iç talepte yüksek daralma dış ticaret açığını önemli şekilde azaltmış, cari denge fazla vermiştir. İthalat %24,5 ve ihracat %15,1 artmış, dış ticaret açığı %56,5 olmuştur. 15,8 milyar ABD doları olmuştur. Toplam ithalat ise 50,8 milyar ABD doları 'dır. Ara malı ithalatında ise %23,1 artış vardır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %69'a gerilemiştir. İhracatın %93'üne tekabül eden imalat sanayi ihracatı %13.8 artmıştır. İhracata en çok katkı kara taşıtları, aksan parçaları, örme ve örülmemiş giyim eşyası ihracatından gelmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2002: 49-50).

2004 yılı ortası petrol fiyatlarındaki artış dünyada büyümede canlanmayı bozmuştur. 2004'te TL'deki değerlenme, ithal girdi fiyatlarını düşürmüş, bu enflasyon hedefine ulaşılmasına kolaylık sağlamıştır. GSMH yılın ilk yarısında %14,4 gibi bir büyüme sağlamış. 3. çeyrekte bir yavaşlama %4,7, ilk 9 ayda geçen yıla göre %9,7 ekonomi büyümüştür. Sıkı maliye politikası ile tüketim harcaması %4,8 ve yatırım harcaması %10,7 oranında düşmüştür. Büyüme; özel harcamalardan, dayanıklı tüketim malı ve makine teçhizat yatırımları kaynaklıdır. Sonuç olarak 2004 yılında ihracatta %33,7 artış, ithalatta %40,1 artış gerçekleşmiştir. Toplam ihracat 2004'te 63 milyar ABD dolarıdır. Devlet İstatistik Enstitüsünün üç aylık sanayi üretim endeksine göre toplam sanayi üretimi %9,8, madencilik %4,0, imalat sanayi üretimi %10,4, elektrik- gaz- su sektör üretimi %6,8 artış yaşamıştır. İç talepte sınırlı canlanma, sanayi üretiminin hızlı artışı ithalatı arttırmıştır. İthalatın içinde tarım ve ormancılık ithalatı %7,2, madencilik- taş ocakçılığı sektör ithalatın %21,7 artmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2004: 17-25, 26). İthalat ihracattan büyük olması ile dış ticaret açığı 2003'te 8 milyar ABD doları, 2004'te 13,5 milyar ABD doları açık vermiştir. 2004'te iç tüketimin canlanması reel kurun değerlenme eğilimi de devam etmiştir. Tüketim talebinin karşılanması nedeni ile 3. çeyrekte büyüme oranı yavaşlamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da gerilemiştir.

2002-2004 yılları arası ihracat artışı büyümeye katkı sağlamış, bu gelişme imalat sanayinin verimliliğinin artışı, birim ücretlerin düşüklüğü sayesinde gerçekleşmiştir. 2003 yılında Irak Savaşı'nın sona ermesi, finansal piyasaların istikrara kavuşması ile faiz gerilemiş, TL değerlenmeye başlamış, böylece iç talep canlanmış ara ve sermaye malı ithalatı yanı sıra, tüketim malı ithalatı yüksek derecede artmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2004: 48).

1970'li yıllarda TL'de değer kaybı yaratan yüksek enflasyonun paranın işlevlerini olumsuz etkilemesi, üst değerlerde yeni banknotlar çıkarılmasına neden olmuş, bunlar da bir para reformunu gerekli kılmıştır. 2005'de paradan altı sıfır atılmış YTL birimi adıyla yeni paralar düzenlenmiştir. Böylece enflasyonda olumsuz bir etki yaratılmamış, paraya karşı itibar korunmaya çalışılmış, işlem kolaylığı sağlanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2005). 2001 yılında kendini gösteren kriz ekonomide göz ardı edilemeyecek kadar ciddi bir daralmaya sebep olmasına rağmen TL'nin değerinin düşmesi ve iç talebin azalması, firmaları ihracata teşvik etmiş ve ihracatın %12,8 oranına çıkmasına destek olmuştur. Bu durum 2002 yılında da devam ettiği için ihracat 2002'de %15,1 yükselerek 36 milyar dolar olarak artmıştır.

Dünya ekonomisinin genişlemesini sürdürmesi ve ihracat fiyatlarındaki artış, ihracat oranını yükseltmiştir. Yaşanan bu gelişmeler enerji fiyatlarındaki maliyeti yükseltici etkiyi daraltmış ve böylece 2004 yılında ihracat 63 milyar doların üzerine çıkmıştır (Yükseler ve Türkan, 2006: 23).

2005 yılında verimlilik artışı, birim ücrette düşük seviye ve YTL'nin güçlü seyri ile rekabet gücü olumlu etkilemiş, ihracatın temel belirleyicisi olmuştur. İç talebin canlanması da ithalatı arttırmıştır. 2004'e göre ihracat, iç talep canlılığı azalsa da, bu yılda artmaya devam etmiştir. Mal ve hizmet ihracatı ilk 9 ayda geçen yılın aynı dönemine göre %5,8 artmıştır. İthalatta aynı dönem için %10,1 artmıştır. Sanayi sektörü katma değer artışı bu dönemde %5, tarım katma değer artışı da %4.5tir. Toplam sanayi üretimi %5,5, alt sektörlerinde madencilik sektör üretimi %13,8, imalat sanayi üretimi %4,9, elektrik-su gaz sektörü %7.4 artmıştır. İmalat sanayi içinde tekstil, giyim ve petrol ürünleri imalatı dışında tüm alt dallarında artış olmuştur. Gıda sektör üretimi %6,3 ile imalat sanayine büyük katkı sağlamıştır. Özel tüketim harcamaları içinde dayanıklı tüketim malı ilk 9 ayda %6,9 gibi büyük bir artış yaşamıştır (TCMB, Yıllık rapor, 2005).

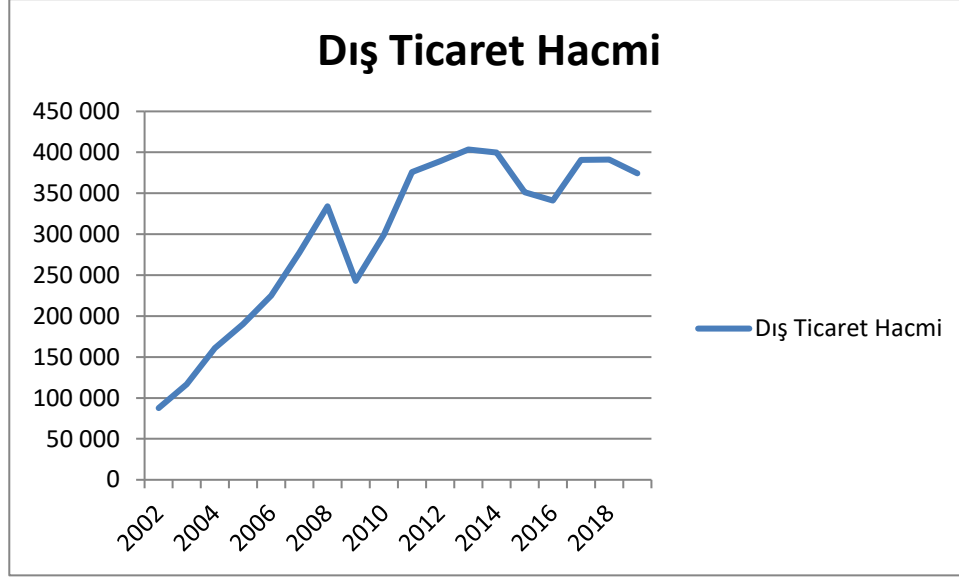
Gelecekteki enflasyonu önemseyen politika “örtük enflasyon hedeflemesi” dir. 2005'e kadar uygulanmış, 2006'da açık enflasyon hedeflemesine başlanmıştır. 2005'te parasal tavan ve hedeflenen enflasyon olmak üzere iki çapa kullanılmıştır. Geçen zaman içinde, TCMB'nin bağımsızlığı konusunda uygulama anlamında önemli mesafe alınmış; bu gelişme, kronik enflasyonist sürece tekrar dönülmeyeceği konusundaki düşünceleri de güçlendirmiştir. Böylelikle TCMB, 2006 yılı itibariyle enflasyon hedeflemesi rejimine geçmiştir (Yaşar, 2009: 46-47). Ayrıca konsolide bütçe sisteminden merkezi bütçe sistemine geçilmesi kamu maliyesi açısından başarılı sonuçlar doğurmuştur.

2002 yılında krizden sonra başlayan büyüme, 2006'ya kadar devam etmiştir. GSYİH ilk çeyrekte %6,5, ikinci çeyrekte %7,8 büyümüş, mayıs ve haziranda TL'nin değerini yitirmesi, faizin yükselmesi, 3. çeyrekte büyümeyi kısıtlamış ilk 9 ayda 5.7 büyüme gerçekleşmiştir. İthalatın ihracattan büyük olması, net dış talebin büyümeye katkısının negatif olmasını sağlamıştır. 2006 yılının ikinci yarısında, iç talebin yavaşlaması, petrol fiyatlarının gerilemesi ve dış talebin güçlü seyretmesi sonucu dış ticaret açığındaki genişleme yılın ilk yarısına kıyasla yavaşlamıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2006: 30). Toplam mal ihracatı geçen yıla göre %16,4 artarak 85,5 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Toplam mal ithalatı %19,5 artarak 139,5 milyar ABD doları olmuştur. Dış ticaret açığı da 54.041 milyar ABD doları'nı bulmuş, yıl ortasından sonra talepte daralma, petrol fiyatlarının gerilemesi, dış talebin güçlü seyri, açığıdaki genişlemeyi kısıtlamıştır (TÜİK, 2006).

2007 yılında Türkiye'nin toplam mal ihracatı 107,2 milyar ABD doları olmuş, 2006'ya göre %25,4 oranında artmıştır. Toplam mal ithalatımız 170, 0 milyar ABD doları olmuş, ithalatta %21,8 oranında artış yaşanmıştır. Dış ticaret açığı böylelikle 62,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir. İç talepteki canlılık ve YTL'nin gücü ithalatı ihracatın önüne taşımıştır. Ekonomide 2003'ten sonra kısmi bir istikrar sağlanabilmiş ancak, yüksek işsizlik, reel faiz, cari açık, reel döviz kuru gibi problemlerle gerçekleşmiştir. Türkiye bu hassas ortamda 2008 küresel finansal krize tutulmuştur. 2008 yılında ABD'de başlayan ekonomik kriz (Mortgage Krizi) dünya üzerinde etkisini hissettirmiştir. Euro bölgesi krizin bıraktığı ağır etkilerden fazlasıyla payına düşeni almış ve kriz bölge ekonomisinde ciddi daralmalara neden olmuştur. Bu durum Türkiye'yi de etkileyerek, bölgede ticari partneri olan ülkelere yaptığı ihracatında düşüşler yaşamasına yol açmıştır (Karagöl, 2013: 75). Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracatlar da payının en yüksek olduğu ülkelerin taleplerinde ki azalmaya bağlı olarak ihracatta 2008 yılının Ekim ayından sonra sürekli geriye gitme sürecine girmiştir (Morgil, 2008: 13).

2008'de 2001 yılından sonra ilk kez dış ticaret açığında daralma yaşanmıştır. Toplam mal ithalatı 201,9 milyar ABD doları olarak %18,8 oranında artmış, bu artışın altında ham petrol, doğal gaz, rafine edilmiş petrol, ana metal ve kimyasal madde artışları yaratmaktadır. Toplam mal ihracatı 132,0 milyar ABD doları olarak %23,1 oranında artmıştır. Bunun nedeni ise ana metal, rafine edilmiş petrol, kara taşıtları ihracatıdır. 2008'de tüm dünyada yaşanan finansal kriz üçüncü çeyrekte itibaren dünyadaki talep daralması dolayısıyla ihracatı kısıtlamış ekonomiyi küçültmüştür. Ancak 2009'da ihracat ve ithalat artmaya başlamıştır. 2002 ve 2008'de dış ticaret açığı görülmüştür (TCMB, Yıllık Rapor, 2008: 48). Bu nedenle dış borç cari açığı da artırmıştır. 2009'da GSYH daralması, ticaret hacminin azalması, işsizliğin artması ekonominin dışa bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Kaynak: “Veriler, TÜİK’ten alınarak grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.9. Türkiye’nin 2002-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Grafik 2. 9’a göre Dış ticaret hacmi 2013 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2009 ve 2016 yıllarında azalmalar olsa da 2002-2019 dönemi boyunca artan bir ticaret hacmi görülmektedir.

2009’da krizin etkisi yoğunlaşmış daralmalar sürmüştür, ithalattaki daralma ihracattaki daralmadan daha fazla olduğundan dış ticaret açığı 38,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Toplam mal ihracatı 102,1 milyar dolar olmuş geçen yıla göre %22,6 azalmıştır. Toplam mal ithalatı 140,9 milyar ABD doları olmuş, geçen yıla göre %30,2 oranında gerilemiştir. İhracatta meydana gelen büyük düşüşler karşısında bireyler ve firmalar, harcama ve yatırımlarını azaltarak iç talepte olumsuz etkilerin yaşanmasına neden olmuşlardır. Yaşanan bu olumsuzlukların ardından 2009 yılının son çeyreğiyle birlikte olumsuzlukların etkisinin azaldığını ve olumlu etkiler oluşmaya başladığı gözlenmiştir (Özdemir vd., 2016: 43).

2010’da iç talep artışı ile ithalat ihracatı aşmış, dış ticaret açığı 71.6 Milyar ABD doları olmuştur. Toplam mal ihracatı 113,8 milyar ABD doları olmuş, %11,5 oranında artış yaşamıştır. Toplam mal ithalatı ise 185,5 milyar ABD doları olup, %31,7 oranında artış yaşanmıştır (TÜİK, 2010). 2010’da dünyada birçok ülkenin uyguladığı genişleyici para politikası uygulaması likitide fazlasına yol açmış ve gelişmekte olan ülkelere para akışı

artmıştır. Küresel kriz ile düşen enerji fiyatlarının dış ticaret oranlarına olumlu etkisi 2009 yılı ortası bozulmaya devam etmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2010).

Ülkede siyasi istikrar sağlandığı dönemlerde ekonomide de istikrar sağlandığı görülmüştür. 2002'den 2014'e enflasyon bütçe dengesinde başarı sağlanmıştır. Açık azaldıkça enflasyon küçülmüş ancak, hedeflenen %5 seviyesine ulaşmamış, büyüme oranı küresel kriz etkisi altında dahi %5'e ulaşmış; fakat cari açık ve işsizlik sorunu devam etmiştir. Genel olarak hızlı toparlanma sürecine giren Türkiye'de 2010 yılında gerçekleştirilen ihracatın 2008 yılında gerçekleşen ihracattan düşük olmasını Avrupa'da yaşanan borç krizine bağlamak mümkündür (Köksal, 2016: 55).

2011'de ithalattaki artışlar ve ilk iki çeyrek dönemde ihracatın daralması GSYİH'ı negatif olarak etkilemiş, üçüncü çeyreğe ihracat sayesinde pozitif etkide bulunmuştur. Yarı yıl sonu ihracattaki atak ve 2010 yılında reel dövizin değer kaybı ile ithalat da beklenenden daha düşük gerçekleşmiştir. İç talebin azalması ithalatı kısıtlamış, ihracat, az miktarda da olsa artış olması, cari açığın artışını sınırlı olsa da önlemiştir.

Yıl içinde iç talepteki toparlanma ile ithalat ihracattan daha hızlı artmıştır. Artışı önlemek için politika ile artışı azaltılmaya çalışılsa da dış ticaret açığı sürmüştür (TCMB Yıllık Rapor, 2011: 39). Toplam mal ihracatı 134,9 milyar ABD doları ile %18 oranında artmıştır. Toplam mal ithalatı 240,8 milyar ABD doları ile %29,8 oranında artış gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak, dış ticaret açığı 105,9 milyar ABD doları olmuştur. 2011 yılında Cumhuriyet Dönemi'nin en büyük açığı dış ticaret açığına ulaşılmıştır. Dış ticaret açıkları Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği'nin 1 Ocak 1996'da gerçekleşmesiyle birlikte büyüyerek devam etmiş ve 2011 yılında 89,1 milyar dolarla rekor seviyesine ulaşmıştır (Karluk, 2014: 613). 2009 yılından sonra ithalatta hızlı bir yükseliş görülmüş, 2011 yılında 2008 yılının ithalat rakamları geçilmiştir. Dış ticaretin ithalat kısmında yaşanan hızlı yükseliş, dış ticaret açığını da hızlı şekilde arttırınca 2011 yılında dengeli büyüme stratejisine geçilmiş ve ithalattaki hızlı artışların önüne geçilmek istenmiştir. Bu nedenle ithalatta özellikle 2011 yılından sonra hızlı artışlar görülmez iken, AB ve diğer ülkelerle gerçekleştirilen ithalat arasındaki fark giderek artmıştır (Başkesen, 2018: 64).

2014'te ise küresel ekonomi nedeniyle ihracatın büyümeye katkısı azalmıştır. 2014'te 2015 yılına göre büyüme artmış, dış ticaret dengelenme süreci yaşamış, küresel

olarak zayıf durum, jeopolitik olumsuz durum, ihracatı sınırlarken iç talep artışı ithalatı arttırmıştır. AB ülkelerinin ihracata yaptığı katkı, ithalattaki artışa karşın dengelenme sağlamıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2014).

2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşme, Türkiye'nin enerji ithalatını ucuzlatarak cari açığın düşmesini sağlamıştır. Toplamda ithalat yaklaşık 35 milyar dolar gerilemiştir (TUSİAD, 2015). İhracat % 8,7 daralarak 143,8 milyar dolara ulaşmış, dış ticaret açığı 63,3 milyar dolar olmuştur. 2016 yılında ihracat %0,9 azalarak 142,5 milyar dolara ulaşmış, ithalat ise %4,2 azalarak 198,6 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret hacmi 2015 yılına göre %2,81 gerileyerek, 351,4 milyar dolardan 341,187 milyar dolara inmiştir. Dış ticaret açığı ise %11,74 azalışla 56 milyar 088 milyon dolar olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2016). 2017 yarıyılı kadar ihracat büyümenin öncüsü olurken, dış ticaret haddindeki gerileme de cari dengeyi olumsuz etkilemiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2017: 21).

2018 yılında farklı şoklar yaşanmıştır. İlk 9 ayda geçen yılın aynı dönemine göre GSYİH % 4,5 artmıştır. Yıl ortasına kadar bir dengelenme yaşanmış 3 çeyrekte, TL değer kaybı ile oluşan belirsizlik, finansal koşullarda sıkılaşıma yurt içi talebi ve kredi arzını etkilemiştir. Bu çeyrekte net ihracatın büyümeye katkısı artmış, talepteki dengelenme ile cari açıda bir iyileşme görülmüş, dış talep canlılığı, artan rekabet gücü, turizm ve hizmet sektöründe iyileşme ihracatı alternatif pazarlara yöneltmiştir. TL değer kaybı sonucu üretici fiyatları ve fiyatlama davranışında tüketici enflasyonunu arttırmış, bu nedenle parasal sıkılaşıma gidilmiş ve son çeyrekte enflasyonda kademeli toparlanma oluşmuştur. Yıl sonu enflasyonu %25,11'dir. Kur oynaklığını gidermek piyasa etkinliği sağlıklı fiyat oluşması için aktarım mekanizmasını desteklemek için adım atılmıştır. Son aylarda petrol fiyatı gerilese de yıl geneli enerji fiyatları geçen yıla göre artması cari dengeyi kötü etkilemiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2018: 20).

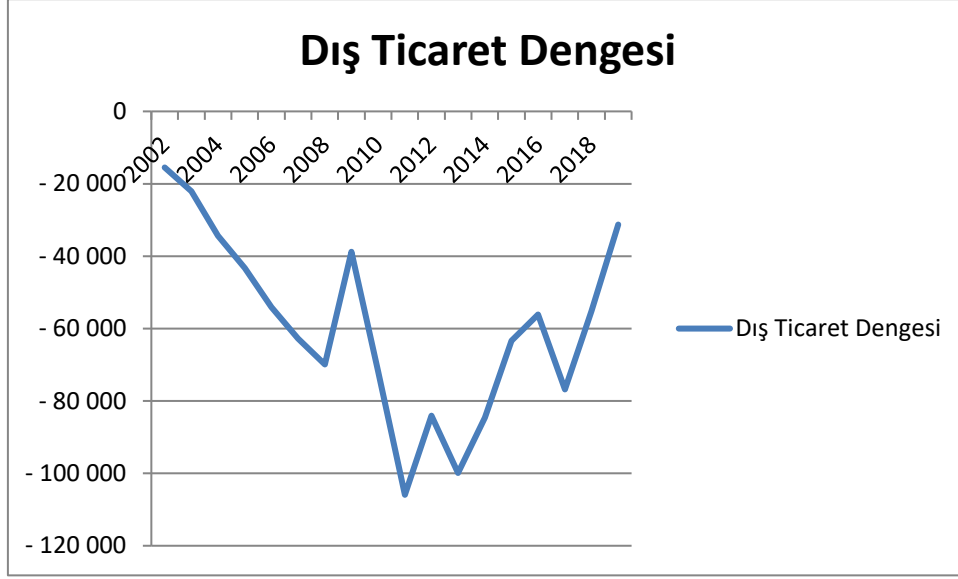
2018 ihracat rakamı geçen yıla göre %7 artış ile 168 milyar 23 milyon dolara ithalat rakamı %4,6 azalış ile 223 milyar 39 milyon dolara düşmüştür. Kurun yükseldiği bu yılın ağustos ayı itibari ile ihracatta yükselme ithalatta azalma sonucu dış ticaret açığında daralma görülmüş, %28,4 azalış ile 55,16 milyar dolar dış ticaret açığı oluşmuştur (TÜİK, 2018).

2018 yılı sonunda ihracatın artışı, ithalatın ise düşüş söz konusudur. İthalatın durumu yatırım malları ithalatının düşmesi kaynaklıdır. Dış ticaret açığının geçen yıla göre daralmasının nedeni de bu ithalattaki azalmadır. (TCMB, Yıllık Raporu, 2018: 19). Türkiye

pahalı fiyattan daha az mal alıp, ucuz fiyattan daha fazla mal satılmıştır. Bir ülke sattığı malların değerinden daha fazla değerde mal satın alıyorsa, o ülkenin ödemeler dengesi dış ticaret açığı veriyor demektir. Türkiye, geleneksel olarak dış ticaret açığı veren bir ekonomiye sahiptir. Ekonomi canlı ve büyümenin yüksek olduğu dönemde dış ticaret açığı artmakta, aksi halde azalmaktadır. Nedeni Türkiye’de üretimde kullanılan girdilerin önemli bir bölümü (yaklaşık yüzde 65’i) ithal mallardan oluşmasıdır. Ekonominin büyümesi yükseldikçe üretim artmakta, üretim artışı ithalatı arttırmakta dolayısıyla dış ticaret açığı artmaktadır. Dış ticareti etkileyen önemli unsurlardan biri de kurdur. TL, yabancı paralar ve özellikle de ihracat ve ithalatın yoğun olduğu bölgelerin parası olan Dolar ve Euro’ya karşı değer kaybettiğinde ihracat artmakta, ithalat düşmektedir (Eğilmez, 2018).

2019 yılında ithalattaki düşüş ihracattaki artıştan daha yüksek olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı %84,6 oranında gerçekleşmiştir. İhracat %2,1 artış ile 171,5 milyar dolar, ithalat % 9,1 azalış ile 202,7 milyar dolar, dış ticaret hacmi 374,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de son 20 yıl değerlendirildiğinde, en yüksek ithalat artışı 2004 yılında %40,7 ile ithalatın en yüksek gerilemesi %30,2 seviyesi ile 2009 yılında yaşanmıştır. 2009 yılı dış ticaret açığının en yüksek olduğu yıldır. (105,9 milyar dolar). Dış ticaret hacmi rekoru da 2013 yılında 403,5 milyar dolardır (TÜİK, 2019). İhracatın ithalatı karşılama oranı 2019’da % 84,6, 2009’da % 75,7 ve 2018’de % 75,3 civarındadır. 2001 yılı bu oran % 51,0, 2011’de % 56,0 ile en düşük seviyedir (TÜİK). 2019 ithalatının düşmesinin nedeni ekonominin büyümemesinden kaynaklı olup, ihracatı ise yapılan ihracat desteklerine rağmen öngörülenin altında kalmasıdır (TCMB, Yıllık Rapor, 2019: 21).

2020 Ocak- Şubat döneminde geçen yılın aynı dönemi için genel ticaret sistemine göre ihracat %4,1 artış ile 29 milyar 357 milyon dolar, ithalat %14,3 artış ile 36 milyar 841 milyon dolar seviyesindedir. Dış ticaret açığı şubat ayı için 1 milyar 733 milyon dolar olup %72,0 artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı yine geçen yılın aynı ayına (%89,2) göre %83,1 oranındadır. Şubat ayı için imalat sanayinin toplam ihracat içindeki payı % 95,0’dır. Yine şubat ayında ara malların ithalat içindeki payı %76.2’dir. 2020 yılında en çok ihracat yapılan ülke Almanya, en çok ithalat yapılan ülke Rusya Federasyonu’dur (Alomaliye, Şubat, 2020).

Kaynak: “Veriler, TÜİK’ten alınarak grafik tarafımızca derlenmiştir”

Grafik 2.10. Türkiye’nin 2002-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticareti Dengesi (Milyon \$)

Grafik 2.10’da 2002-2019 döneminde dış ticaret dengesinde en fazla açık 2011 yılında olmuştur. 2013 ve 2017 yıllarında açıkta artışlar yaşansa da sonrasında azalmaya başladığı görülmektedir.

2020’de COVID-19 salgını her ekonomiyi etkisi altına almıştır. Jeopolitik riskler, pandemi, benzersiz bir kriz ortamı yaratmıştır. 2020 Ocak- Eylül dönemi ihracat rakamı 118 milyar 325 milyon dolar ile geçen yılın aynı dönemine kıyasla %10,9 azalırken, ithalat %1,5 azalarak 156 milyar 186 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret açığı ise geçen yılın aynı dönemine göre %79.5 artmış, 37 milyar 862 milyon dolar olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı geçen yılın aynı dönemine göre %86.3’ten %75.8’e düşmüştür. (Alomaliye, Eylül, 2020).

2020’de TL’deki değer kaybı kurdaki artış enflasyonu beslemektedir. Üçüncü çeyrekte daha önce verilen kredi bolluğu ile ithalat önemli derecede artmış, buna rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı (altın dışında) yukarı doğru gerçekleşmiştir. İktisadi faaliyetler mart ayından itibaren durmaktadır. Güçlü kredi büyümesi ve altın talebine bağlı olarak ithalat üçüncü çeyrekte belirgin bir ivme kazanmış, altın hariç ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça yüksek seyretmiştir.(TCMB, Enflasyon Raporu IV: 14-29).

3. BÖLÜM

3. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET AÇIĞI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN EKONOMETRİK ANALİZ

Bu kısımda reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arası ilişki ampirik çalışma ile test edilecektir. İlk olarak reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkinin dayandığı teorilere değinilecek, veri seti-yöntem, birim kök testleri: Augmented Dickey-Fuller, Phillips Peron, ilişkinin varlığı için Engel Granger Eşbütünleşme, ilişkinin yönü için Granger Nedensellik analizi yapıp sonuçlar incelenecektir.

3.1. Döviz Kuru- Dış Ticaret Açığı İlişkisi: Teorik Beklenti

“Reel Efektif Döviz Kuru” ile “Dış Ticaret Açığı” arasında nasıl bir ilişki olduğu araştırılmak istendiğinde ilk olarak bu ilişkinin arkasındaki genel beklentilerden bahsedilmelidir. Hükümetin yaptığı devalüasyon sonucu ucuzlayan yerli mal ile ihracat artmakta, pahalılaştıran resmi döviz kuru ile ithalatın azalması beklenmektedir.

Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açığı arasındaki ilişki incelendiğinde reel kurdaki bir artışın yani Türk Lirası'nın değer kazanmasının, ihraç mallarını pahalılaştıracığı için ihracatı azaltacağı öngörülmektedir. TL'deki değer kaybı ise ithal malları pahalılaştırıp, ithalatı kısıtlayabileceği için dış ticaret dengesini iyileştirebilmektedir. Reel kurdaki azalış, ihracatı teşvik etmektedir, ithalatı daraltmaktadır. Böylece, bu durum dış ticaret açığını azaltır ancak Türkiye'nin ihracatı ithalata bağımlı ise ihracat artışı da sınırlı kalabilmektedir.

Dış ticaret açığındaki artış ise üretimi yeterli olmayan, ihracat yapmak için ithalat yapması gereken ülkeler için döviz talebini arttırır. Artan döviz talebi, TL'nin deşersizleşmesine yol açar. Bu durumda yabancı mallara göre yerli malları ucuzlatarak, ihracatta artışa neden olabilmektedir. TL'nin değer kaybı ithalatta ise azalmaya neden olabilmektedir.

Enflasyon ile ihracat arasındaki ilişki negatif iken enflasyon ile ithalat arasındaki ilişki pozitif olduğu tahmin edilmektedir. Faiz oranı ile ihracat arasındaki ilişkinin negatif olduğu ve nominal faiz ile enflasyonun beraber hareket ettiği öngörülmektedir.

3.2. Literatür

Dış ticaret ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara aşağıda değinilecektir.

3.2.1. Yerli Literatür

Terzi ve Zengin (1999), kur politikasının dış ticaret dengesini sağlamakta etkinliği: Türkiye uygulamasında, 1989: 01-1996: 12 dönemi için döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi VAR yöntemi aracılığı ile Nedensellik, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmaları ile ele almıştır. Nedensellik, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmalar döviz kuru ile ithalat arasında ilişkinin olmadığını göstermiştir. Döviz kuru ile ihracat arasında bulunan nedensellik ilişkisi ise varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonları ile onaylanmamıştır.

Berument ve Pasaogulları (2003), Türkiye için kurdaki değişimin üretim üzerine etkisi, 1987:I -2001:IV dönemi çeyrek dönem verileri ile Granger nedensellik testi uygulaması sonucu, reel döviz kurunun değer kaybetmesinin üretim üzerinde daraltıcı etkisinin olduğunu, aşırı değerli ulusal paranın üretim üzerinde anlamlı etkileri olduğunu ve krize neden olabildiği, dolayısıyla döviz kurunun değer kaybının, üretimi kısıtladığı sonuçlarına varmışlardır.

Saatçioğlu ve Karaca (2004), döviz kuru ve belirsizliğinin ihracata etkisi Türkiye örneğinde, 1981-2000 dönemini içeren üç aylık veriler ile çalışmalarında birinci dereceden durağan olan reel ihracat, reel efektif döviz kuru, reel dış gelir, karşılaştırmalı ihracat fiyatları ve reel efektif döviz kuru değişkenleri ile Johansen Eşbütünleşme analizi uygulamışlardır, seriler arası uzun dönemli ilişkinin var olduğu sonucuna varmıştır.

Karagöz ve Doğan (2005), döviz kuru dış ticaret ilişkisi Türkiye örneği çalışmasında, 1995-2004 döneminde aylık veriler ile reel döviz kuru ihracat, ithalat değişkenlerini eş-bütünleşme yöntemi ile incelemişlerdir. Sonucunda döviz kuru, ihracat ve ithalat arasında ekonometrik ilişki bulamamışlardır, sadece 2001' yılında ki devalüasyon değişkeni anlamlı çıkmıştır.

Alsu (2006) Döviz Kurları, Enflasyon ve Faiz Oranlarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri Türkiye Örneği (1985-2005), 1985-2005 dönemi yıllık verileri döviz kurları ile

enflasyon oranları ve faiz oranlarının dış ticaret üzerindeki etkisinin incelenmesi için Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik analizi uygulamış ve nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerden dış ticarete doğru olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Barışık ve Demircioğlu (2006), Türkiye’de döviz kur rejimi, konvertibilite, ihracat-ithalat ilişkisi 1980-2001 yıllarına ait çalışmalarında, döviz kuru sistemi ihracat-ithalat ilişkisi için Koentegrasyon teslerini, Granger Nedensellik ve Varyans Ayırıştırma analizleri sonucu bu değişkenler arasında çok güçlü olmayan ilişki bulmuşlardır. Çok güçlü olmayan bir ilişkiye varmış, diğer değişkenlerin dış ticareti etkilemekte yetkin olmadıkları kanısına varılmıştır.

Gül ve Ekinci (2006), Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisi: 1990 – 2006 çalışmalarında, reel döviz kurları ile dış ticaret arası etkileşimi 1990: 01-2006: 08 dönemi aylık verileri ile zaman serisi analiziyle incelemiştirlerdir. Granger Nedensellik ve Eş-bütünleşme testleri sonucu, reel kurlar ile ihracat, ithalat arasında eş-bütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir. Ayrıca değişkenler arası nedensellik ilişkisi mevcutken, ithalat ve ihracattan reel kura tek yönlü nedensellik bulmuşlardır

Ay ve diğerleri (2007), Türkiye’de reel döviz kuru dalgalanmalarının dış ticaret üzerine etkisinin sınır testi yaklaşımı ile analizinde, 1996: I–2006: 12 dönemini aylık veriler ile incelemiştirlerdir. Değişkenler aralarında uzun dönemli ve istikrarlı bir ilişkinin varlığını belirlemek için Eş-Bütünleşme (cointegration) analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda eşbütünleşmenin olmadığı, sadece kur ayarlamaları ile dış ticareti, ihracatı arttırmanın mümkün olmadığı sonucuna varılmışlardır.

Alptekin (2009), Türkiye’de reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkileri 1992: 01-2009: 01 arası dönem için aylık veriler ile VAR modeli, Sınır Testi ve ARDL modeliyle incelenmiştir. Sonuçlar Granger Nedensellik, Etki Tepki, Varyans Ayırıştırması ve Sınır Testi sonuçlarına göre açıklanmıştır. Granger Nedensellik testi kısa dönemde değişkenler arasında ilişkinin olmadığını, reel döviz kurundaki değişimin, dış ticaret hacminde değişme yaratmadığını tespit etmiştir. Ancak uzun dönemde koentegrasyon ve ARDL modelinden değişkenler arası ilişkinin varlığının sinyalleri alınmıştır.

Aktaş (2010), Türkiye’de (1989: Q1-2008: Q4) dönemini üç aylık veriler yardımıyla,

döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkileri test etmek için Johansen Eşbütünleşme analizini kullanmıştır. İlk aşamada serilerin birinci dereceden durağanlığı koşulu sağlanmıştır. Bu analiz sonucunda uzun dönem ilişkisinin varlığı ortaya konmuştur. Varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonu sonucuna göre reel döviz kurunun dış ticaret üzerine etkisi olmadığı kanısına varılmıştır.

Sarı (2010), döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri Türkiye örneği çalışmasında 1982-2006 dönemi aylık veriler ile Markov Switching Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (ARCH) ekonometri yöntemi ile kurun oynaklığı belirlenmiş, kurun yarattığı belirsizliğin ithalatı etkilediği sonucuna varılmıştır.

Dündar (2010), Türkiye’de döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerine etkileri teori ve uygulama çalışmasında 1980-2009 dönemi için aylık veriler ile reel döviz kuru ve dış ticaret bileşenleri arasındaki ilişkiyi Engle Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Reel efektif döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi, dış ticaretin reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisinden daha güçsüzdür. Yani döviz kur politikası dış ticaret dengesini sağlamada etkin olunamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Odabaşı (2011), döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki etkisi ve ileriye dönük volatilité tahmini çalışmasında 1989Q1:2007Q1 dönemi reel döviz kuru volatilitésini ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişki için Johansen Eşbütünleşme Analiz sonucu, döviz kur volatilitésinin Türkiye’nin reel ihracatını olumsuz etkilendiği sonucuna varmıştır. Ayrıca 2010-2011 yılları arası aylık veriler ile ileriye dönük bir volatilité tahmini yapmış, ve hafif bir artış olacağını tespit etmiştir.

Erçevik (2011), 1980-2010 arası döviz kuru ve faiz oranının dış ticaret üzerindeki etkilerinin varlığını üçer aylık veriler ile etki-tepki Fonksiyonlarını incelemiş; döviz kuru, ithalat, ihracat, faiz, milli gelir değişkenlerinin döviz kuru ve faizdeki şokların ithalat-ihracat ve faize yansımalarını ortaya koymuştur. Bu çalışmada, ihracat ve ithalatın, reel döviz kuru ve faiz oranındaki şoklara tepki verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Milli gelirin, yatırımın ve tüketimin talebi ve yatırım malı ile ara malı ithalatının daraltılması durumunda açıklanabilmektedir.

Atılgan (2011), Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikaları ve reel döviz kurunun dış ticaret dengesine etkisi çalışmasında, 1992-2011 dönemi için üç aylık veriler ile ARDL

sınır testi yöntemini kullanmıştır. Reel döviz kuru dış ticaret dengesine dolaylı olarak, sermaye ve finans hesabında değişiklik yarattığında, reel döviz kurundan dış ticaret dengesine doğru bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir.

Hepkaktan ve diğerleri (2011), Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisini 1982-2011 döneme ait aylık veriler ile Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik analizi incelemişlerdir. Sonuçlarında reel efektif döviz kurunun, ihracat ve ithalat üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu, ihracat ve ithalatın reel döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu, yani reel döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkisinin, ihracat ve ithalatın reel döviz kuruna olan etkisinden daha zayıf olduğunu bulmuşlardır.

Kızıldere ve diğerleri (2011), Türkiye’de dış ticaretin döviz kuru değişimlerine duyarlılığı 1980-2010 dönemine ait yıllık veriler ile incelenmiştir. Reel döviz kuru, dış gelir, GSMH, politik haklar, ihracat, ithalat değişkenleri ile eş bütünleşme ve hata düzeltme modellerini kullanarak reel döviz kuru hariç değişkenlerin anlamlı olduğunu bulmuşlardır. Yöntem sonucu dış ticaret üzerinde döviz kurunun önemli bir etkisinin olmadığını, ihraç etmek için ithalat yapması gerektiği yönünde bir sonuca varmışlardır.

Yaman (2012), Türkiye’de döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerine etkisi çalışmasında 1987-2010 dönemi aylık veriler ile GARCH modeli ve nedensellik testleri sonucu, dış ticaretten döviz kuruna tek yönlü ilişki olduğunu, kur oynaklığından dış ticarete nedensellik ilişkisi olmadığını bulmuştur.

Akay ve Zambak (2012), Türkiye’nin döviz kuru seviyesi ve oynaklığının dış ticaret akımları üzerine etkisi: İmalat sanayi sektörü örneği, 2003-2012 dönemini kapsayan çalışmalarında, aylık reel döviz kuru ve imalat sanayinin ihracat ve ithalat verilerine GARCH modelini uygulamışlar, Eş Bütünleşme yöntemi sonucu uzun dönemde reel döviz kuru, ihracat, ithalat arasında ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Ancak sonuçta, reel döviz kurunda meydana gelen değişim imalat sanayi ihracat ve ithalatını etkilememektedir. İhracat ve ithalattaki değişim ise reel döviz kurunu değiştirmektedir. Reel döviz kuru oynaklığındaki artış ihracatı arttırırken, ithalatı düşürmektedir.

Karaçor ve Gerçeker (2012), Türkiye’de reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi 2003-2010 dönemi aylık verileri içeren çalışmalarında, durağanlık, VAR modeli ve eş bütünleşme

analizi, hata düzeltme metodu uygulamışlar, reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir. Kısa ve uzun dönemde Kordan dış ticaret hacmine doğru nedensellik ilişkisi de bulunmuş, dış ticaret hacminden reel döviz kuruna kısa dönemde nedensellik bulunmuştur.

Tapşın ve Karabulut (2013), Türkiye’de 1980-2011 yılları için doğal logaritması alınan reel döviz kuru, ithalat, ihracat değişkenlerine nedensellik analizi uygulamışlar, sonucunda reel döviz kurundan ithalat değişkenine tek yönlü, ithalat değişkeninden ihracat değişkenine doğru yek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Gedik (2014), Türkiye’de reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerine etkisi çalışmasında 2005: 01-2013: 04 döneminde dış ticaret dengesi, ihracat, ithalat, reel efektif döviz kuru, Türkiye sanayi üretim endeksi ve Euro Bölgesi sanayi üretim endeksine (Industrial Production Index) ait aylık veriler logaritmik şekilde kullanılarak uzun dönemde reel efektif döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasındaki ilişki, kısa ve uzun dönem için analiz edilmiştir. Reel kurdaki herhangi bir değişimin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağı sonucuna varılmıştır.

Yıldız ve Özdamar (2014), Türkiye’de reel döviz kuru- dış ticaret ilişkisi imalat sanayisi sektörleri üzerine incelemelerinde 2005: 01-2012: 12 döneminde aylık verilere eş bütünleşme ve nedensellik analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda farklı sektörlerin ihracat ve ithalatı ile reel döviz kuru arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir.

Yıldız (2014), Türkiye’de 2005-2012 dönemine ait aylık veriler ile reel efektif döviz kuru ile imalat sanayi- ithalat- ihracatı arasındaki ilişkinin varlığını Engle- Granger Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda reel efektif döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasında uzun dönemde eşbütünleşme olduğu, serilerin aralarında tek ve gerek çift yönlü nedenselliğin bulunduğu saptanmıştır. Özellikle reel efektif kurdan ihracat ve ithalat yönünde nedensellik tespit edilmiştir.

Aygören (2014), çalışmasında 1980-2012 dönemi aylık verileri yardımıyla Türkiye’nin Almanya ve Fransa ile dış ticareti için VAR analizini kullanmıştır. Ayrıca dış ticareti ile döviz kuru ve geliri arasındaki ilişki nedensellik analizi ve etki tepki testleri ile incelemiştir. Sonuçta Fransa’ya yapılan ihracat döviz kuru ve gelir arasında eşbütünleşme

ilişkisi olup, Fransa'ya yapılan ithalat, döviz kuru gelir arasında eşbütünleşme olmadığını bulmuştur. Almanya ile yapılan ithalat ihracat ile döviz kuru ve gelir arasında uzun dönemde ilişki bulamamıştır. Almanya'dan yapılan ithalat ise kısa dönemde geliri önemli derecede etkilemektedir.

Aral (2015), Türkiye'de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi araştırmasında 1992-2013 dönemi aylık verileri ile Johansen Eşbütünleşme yöntemi ile döviz kuru ile ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Uzun dönemde döviz kurundaki artış ihracatın ithalatı karşılama oranında bir artışa ve döviz kurlarında bir azalış, uzun dönemde döviz kurlarındaki artış ihracatın ithalatı karşılama oranında bir azalışa yol açmaktadır.

Açıcı (2015), Türkiye'de reel döviz Kuru ve dış ticaret ilişkisinin VAR Analizi ile araştırmasında 1997-2014 dönemine aiti aylık verileri kullanarak VAR ve Granger nedensellik analizi uygulamıştır. Çalışma sonucunda reel döviz kuru ile dış ticaret arasında nedensellik ilişkisinin var olduğunu savunmuştur.

Sevim ve Doğan (2016), Türkiye'de döviz kuru dış ticaret ilişkisi 2002-2014 yıllarında Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ihracat ve döviz kuru aylık verileri ile ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile incelemişlerdir. Analiz sonucu kur oynaklığının uzun ve kısa dönemde ihracatı anlamlı olarak etkilemediğine ulaşmışlardır.

Yurtoğlu (2016), Türkiye'nin ihracat yapısı ve reel döviz kuru ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini 1997-2015 dönemi aylık verileri ile Granger nedensellik testi ile araştırmıştır, yine uzun dönemli bir ilişkinin varlığı için eşbütünleşme analizi uygulamıştır. Seriler arası kısa dönemli ilişki varken uzun dönemli ilişki bulmamıştır. Nedensellik testi sonucu reel döviz kurundan ihracata ve ihracattan reel döviz kuruna doğru nedensellik tespit etmemiştir.

Samut (2016), çalışmasında 2001-2014 yılları arası çeyrek dönem verileri ile kurlar ve parite oynaklığının Türkiye'nin ihracat ve ithalat hacimleri üzerine etkisini incelemiştir. ARDL sınır testi sonucu ihracat modellerinde eş bütünleşme ilişkisi varken, ithalat modellerinde ilişki bulunamamıştır. Böylece ihracat modelleri için En Küçük Kareler (EKK), ithalat modelleri için ARDL yöntemi uygulamıştır. Analizler sonucunda, döviz kurları ve parite oynaklıklarının ihracat üzerinde kısa dönemde bir etkisi bulunamamışken,

uzun dönemde döviz kuru oynaklıklarının ihracata negatif etkisi bulunmuştur. Dolar kuru ve parite oynaklığının ithalatın hacmindeki büyümeye etkisi negatifken, Euro kuru oynaklığının büyümeye bir etkisi yoktur.

Aslan, (2017), reel döviz kuru belirsizliklerinin Türkiye'nin dış ticaret performansına etkileri yapısal VAR yaklaşımı ile 2002: 01-2015: 10 dönemindeki aylık veriler ile incelenmiştir. Çalışmasında kur belirsizliği GARCH modeli ile analiz edilmiştir. İhracatın reel döviz kuru belirsizliğinden etkilenmediği, ithalatın ise olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya göre; İhracatı yurt içi gelir, ithalatı reel döviz kur belirsizliği ve iç gelir en çok etkileyen değişkenlerdir.

Yücesan ve diğerleri (2017), döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerine etkisi: Türkiye'nin yeni dış ticaret pazarları arayışında seçilmiş ülke grupları üzerine ekonometrik analizinde, 2003-2014 dönemi 32 ülke için ihracat, ithalat döviz kuru, GDP, ihracattan arındırılmış Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GDPX), dış gelir, değişkenleri ile GARCH yöntemi uygulamışlardır. Ulaştıkları sonuçlara göre, kur oynaklığının ihracat üzerinde etkisinin olmadığını, ithalat ile kur arasında anlamlı ve önemli olmayan derecede negatif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Oynaklığın artması ithalatı azaltmaktadır.

Petek ve Çelik (2017), Türkiye'de enflasyon, döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin ekonometrik analizinde 1990-2015 dönemine ait aylık veriler ile TÜFE, döviz kuru, ihracat, ithalat arasında uzun dönemde eş bütünleşik ilişki bulmuşlardır. Nedensellik ve VAR analizi sonucuna göre TÜFE ve ihracattan ithalata tek yönlü ilişki, döviz kurundan, ithalatta ve ihracatta tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Dursun (2018), gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kuru ve dış ticaret hadleri ilişkisi çalışmasında, gelişmekte olan 21 ülkenin 2000-2016 dönemi yıllık verilerine Eşbütünleşme ve Nedensellik analizi uygulanmıştır. Sonucunda kısa dönemde dış ticaret haddi reel döviz kuru üzerinde etkisi olduğu, uzun dönemde dış ticaret haddi, kişi başına düşen GSYİH, yabancı yatırım ve kamu harcamalarından reel döviz kuruna doğru nedensellik olduğunu ileri sürmüştür.

Bal ve diğerleri, (2018), döviz kuru değişimlerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Ticareti üzerine etkileri için 1997M1-2016M12 döneminde ihracat, ithalat, reel döviz kuru, yurt içi sanayi üretimi, yurtdışı sanayi üretimi değişkenlerinin aylık veri setleriyle çalışmışlardır.

Çalışma sonucunda, Granger Nedensellik test sonuçlarına göre reel döviz kuru ve ihracat arasında ilişki olmadığı, reel döviz kuru ve ithalat arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Barak ve Naimoğlu (2018), 2000-2014 dönemine ait panel veriler ile Kırılgan Beşli olarak ifade edilen ülkeler için uzun ve kısa dönem dış ticaret, reel döviz kuru ve ticari açıklık arasında ilişkiyi incelemiştir. Panel ARDL ve Granger Nedensellik metodu sonucu dış ticaret ve döviz kuru arası kısa ve uzun dönemde ilişki negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Sadece Türkiye’de dış ticaret ile ticari açıklık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Granger Nedensellik testi sonucu reel döviz kurundan dış ticarete bir nedensellik yok iken, ticari açıklıktan dış ticarete tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Uryan (2019), 2000’li yıllarda Türkiye’de döviz kuru dalgalanmasının dış ticaret üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada, 2003: 01-2019: 05 dönemini içeren Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF: Augmented Dickey Fuller) birim kök testi ile durağanlığı yapılmış, Engle- Granger Eşbütünleşme analizi uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre, döviz kuru oynaklığı ve dış ticaret değişkenleri arasında eşbütünleşme tespit edilmiştir. Hata düzeltme modelinden ihracattaki sapma uzun dönem dengesine 687 gün sonra yaklaşacağı tespit edilmiştir.

Yengil (2019), Türkiye’de 2000-2018 dönemini üç aylık veriler ile dış ticaret hadleri ve reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini nedensellik yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada ARDL sonucunda, reel döviz kurundaki artış gayrisafi yurtiçi hasılayı olumsuz, reel dış ticaret hacmindeki artış reel yurtiçi hasılayı pozitif etkilediğini bulmuştur. Reel ekonomik büyüme ile dış ticaret hacmi artış hızı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır ve reel döviz kurundaki artış hızından reel dış ticaret hacmi ve reel ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Metin (2019), Türkiye’de 1997: 01-2018: 12 dönemi için döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kuru ile sektörel dış ticaret (sektörel ihracat, ithalat ve toplam dış ticaret) arasındaki ilişkiyi Toda- Yamamoto nedensellik analiziyle incelemiştir. Analiz sonucunda sektörel ihracat açısından döviz kuru oynaklığı ile imalat sanayi sektörü ve diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörü ihracatı arasında ilişki olduğu; reel döviz kuru ile tarım ve ormancılık sektörü ve diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörü ihracatı arasında

ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Sektörel ithalat açısından ise döviz kuru oynaklığı ile tarım ve ormancılık sektörü ve balıkçılık sektörü ithalatı arasında ilişki olduğu; reel döviz kuru ile ise tarım ve ormancılık sektörü ve elektrik, gaz ve su sektörü ithalatı arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sektörel toplam dış ticaret açısından ise hem döviz kuru oynaklığı hem de reel döviz kuru ile tarım ve ormancılık sektörü toplam dış ticareti arasında ilişki olduğu bulunmuştur.

Özer ve Kutlu (2019), Türkiye’de 2003M1-2019M1 dönemi döviz kuru ve faiz oranının dış ticaret üzerindeki etkilerinin varlığını VAR modeli ile araştırmıştır. Granger Nedensellik testi, Varyans Ayırıştırma ve Etki- Tepki fonksiyonları ile incelemişlerdir. Dış ticaret dengesi ve enflasyon reel döviz kurundaki değişimden etkilendiğini; fakat reel döviz kuru dış ticaret dengesi ve enflasyondaki değişimden etkilenmediğini bulmuşlardır. Enflasyon ve dış ticaret dengesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kalmi (2019), Türkiye’de ihracat, döviz kuru, ekonomik büyümenin birbiri ile etkileşimini 1980-2016 dönemi yıllık verileri ile Toda- Yamamoto Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda ihracat ekonomik büyümenin nedeni iken, döviz kurunun nedeni olmadığını ileri sürmüştür. Ekonomik büyüme ve ihracat döviz kurunun nedenidir. Döviz kuru ihracatın nedeni iken, ekonomik büyümenin nedeni değildir. Genel olarak büyümenin, döviz kuru ve ihracatın arasında nedensellik vardır. Büyüme ve ihracat arasında bu nedensellik karşılıklıken, büyüme ve döviz kuru arasında tek yönlü ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Kıyak (2019), çalışmasında, Türkiye’de 2003-2018 aylık verileri ile dış ticaret ve reel döviz kuru arasında nedensellik ilişkisini incelemiştir. Dolar döviz satış kuru, enflasyona bağlı reel efektif döviz kuru, ihracat, ithalat miktarı ve ithalat, ihracat artış/azalış oranları değişkenlerine Engle- Granger eşbütünleşme analizi uygulamıştır. Çalışma sonucunda uzun dönemde değişkenler arası eşbütünleşme bulunmuştur. Ancak Toda- Yamamoto nedensellik analizi sonucu döviz kuru ile dış ticaret arasında nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.

Ayık (2019), Türkiye’de 2003:1-2018:6 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılarak Ardışık Bağımlı Dağıtılmış Gecikme (Autoregressive Distributed Lag: ARDL) Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile döviz kuru ile dış ticaret arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını, nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret değişkenleri arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisinin varlığı, dış ticaret

değişkenlerinin dolar veya euro cinsinden alınmasına ve bu dış ticaret değişkenlerinin ait olduğu ülke grubuna göre farklılık göstermektedir. Dolar cinsinden alınan toplam dış ticarete ait dış ticaret hacmi ve ithalat değişkenleri, dolar ve euro cinsinden alınan Uzak Doğu ülke grubuna ait dış ticaret hacmi ve ithalat değişkenleri ile reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki tespit etmiştir. Euro ve dolar üzerinden alınan dış ticaret, AB ve Uzak Doğu ülkeleri için dış ticaret ile reel efektif kur arasında nedensellik bulmuşken, Dolar ve Euro üzerinden Yakın ve Uzak Doğu ülkeleri için dış ticaret ve reel efektif döviz kuru arasında nedensellik bulamamıştır.

Bakar (2019), çalışmasında Türkiye ile Körfez Ülkeleri'nin dış ticaret ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi Panel ARDL modeli ile analiz etmiştir. Ülkeler için ayrı ayrı 2003: 01-2018: 12 dönemine ait aylık veriler ile ARDL modeli ve Panel ARDL modeli uygulamıştır. ARDL modeli için ADF Birim kök testi, ARDL koentegrasyon testi, ARDL uzun kısa dönem karşılaştırması ve Granger Nedensellik testi uygulamıştır. Yalnızca Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) için reel efektif döviz kuru (REER) ile dış ticaret dengesi arasında uzun ve kısa dönem ilişkiyi anlamlı bulmuştur. Panel ARDL modeli için birinci nesil panel (LLC), Fisher ADF ve Fisher Phillips Peron Birim kök testleri, Pedroni ve Kao panel ARDL eşbütünleşme testi, panel ARDL uzun ve kısa dönem karşılaştırması ve Dumitruscu ve Hurlin Panel Nedensellik testi uygulamıştır. Çalışmada logaritması alınan reel efektif döviz kuru (LNREER) katsayısı uzun dönem için pozitif, kısa dönem için negatif çıkmıştır. Panel hata düzeltme katsayısı ve ülkeler bazında hata düzeltme katsayıları negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır.

Alim (2019), çalışmasında Türkiye'de döviz kuru dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2010/01-2019/04 dönemi için ihracat, ithalat, büyüme, sanayi üretim endeksi, döviz kuru için, tüketici fiyat endeksi bazlı reel efektif kur değişkenleriyle Granger Nedensellik analizi uygulamıştır. Analiz sonucunda ithalat ile döviz kuru arasında kurdan ithalata, ihracattan ithalata tek yönlü nedensellik tespit etmiştir.

3.2.2. Yabancı Literatür

De Grauwe (1988), 1960-1969Q ve 1973-1984Q verilerini, ABD, Belçika, Kanada, Fransa, Batı Almanya, İtalya, İngiltere, Japonya, Hollanda, İsviçre için nominal ve reel kurdaki yıllık değişimler Görünüşte İlişkisiz Regresyon(SUR) Model ile kur oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda dalgalı kur rejiminde ve reel

kurda anlamlı, nominal döviz kurunda ve sabit kur rejiminde etkisi anlamsız, döviz kur oynaklığı dış ticaret büyümesin yavaşlattığı sonucuna varmıştır.

Amano ve Nordan (1995), 1974– 1990 dönemi için Kanada'daki reel döviz kuru ve dış ticaret hacmi arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik, Koentegrasyon Testi ve Hata Düzeltme Modeli analizi ile incelemişler, “Dış ticaret hadleri reel döviz kurlarının Granger anlamında nedenidir” sonucuna ulaşmışlardır.

Lin (1997), ABD 'de 1973:3-1994:9 döneminde aylık veriler ile reel döviz kuru ve dış ticaret bileşenleri arasında ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile test etmiştir. Ancak eşbütünleşme olmadığı sonucuna, Lineer Geri beslenme Ölçümleri ile değişkenler arasında karşılıklı nedensellik bulmuştur.

Rincon C. (1998), çalışmasında 1979: 01 ve 1999: 04 dönemi arasında üçer aylık veriler kullanarak, Kolombiya'nın dış ticaret dengesinin, döviz kurunun kısa ve uzun dönemde nasıl etkilediğini incelemiştir. Ko-entegrasyon testi ve Marshall-Lerner ve Bickerdike- Robinson- Metzler durumlarının geçerliliğini test etmiştir. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı ve devalüasyonun ticari dengeyi güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Arize vd. (2000), 13 Gelişmekte Olan Ülkede döviz kuru belirsizliği ile dış ticaret arasındaki ilişki 1973-1996 dönemi için Johansen Eşbütünleşme ve VECM ile analiz etmişlerdir. Döviz kurundaki belirsizlik, dış ticaret üzerinde olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kısa dönem içinde etkinin negatif olduğuna varmışlardır.

Onafowora (2003), çalışmasında Endonezya, Malezya ve Tayland ekonomilerine ait 1980:01- 2001:04 dönemini kapsayan üçer aylık veriler ile bu ülkelerin Japonya ve ABD ile olan ticari ilişkiler dengesini, reel döviz kuru ile arasındaki ilişkiyi ko- entegrasyon testi ve VECM (Vector Error Correction Model) kullanarak analiz etmiş ve sonucunda döviz kuru ile ticari denge arasında uzun dönemli istikrarlı bir ilişkiye ve her üç ülkede de reel döviz kuru ile reel ticari denge arasında kritik elastikiyetler şartının sağlandığına dair bulgular tespit etmiştir.

Choudhry (2005), ABD'nin Kanada ve Japonya'ya reel ihracatı üzerindeki döviz kur oynaklığının etkisini incelemişlerdir. 1947-1998 dönemi için Johansen çok değişkenli eş-

bütünleşme ve kısıtlı hata düzeltme yöntemi ile kur oynaklığının tespiti için GARCH modeli uygulamışlardır. Çalışma sonucunda kurlardaki oynaklığın reel ihracat üzerinde etkisi negatif bulunmuştur.

Arize (2006), dokuz ayrı Asya ülkesi için reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi test etmek için eş bütünleşme analizi yapmıştır. Çalışmada; Kore, Endonezya, Hindistan, Malezya, Pakistan, Singapur, Filipinler, Sri Lanka ve Tayland ülkelerinin 1973–1991 yıllarını kapsayan Johansen eşbütünleşme analiz sonucunda; %5 anlamlılık düzeyinde sadece Pakistan’da eşbütünleşme bulunmuşken %10 anlamlılıkta Tayland Sri, Lanka dışındaki yedi ülkenin eşbütünleşik oldukları sonucuna varılmıştır.

Baum ve Çağlayan (2010), 1980-1998 dönemi verilerini döviz kuru oynaklığının belirsizliğinin ikili ticaret hacmi üzerinde etkisi ABD, Finlandiya, İngiltere, Kanada, İspanya Almanya, İsviçre Fransa, İtalya, Japonya, İsveç, Hollanda, Norveç ülkeleri için GARCH modeli ile Engle- Granger Nedensellik analizi kullanarak incelemiştir. Sonuçta döviz kur oynaklığının ihracat üzerine etkisinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Kur oynaklığının büyümeyi anlamlı, olumlu etkilediğini bulmuşlardır.

Jiang (2014), çalışmasında Çin’in döviz kuru oynaklığının dış ticarete etkisi için 1981-2012 dönemi verileri ile eşbütünleşme testleri uygulanmıştır, uzun dönemde döviz kuru ile ihracat ve ithalat değişkenleri arası pozitif ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönemde bu serilerde eşbütünleşme ilişkisi sonucu kur ile ihracatın eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir.

Katusiime vd. (2015), çalışmalarında 1960-2011 dönemi verilerini Uganda için döviz kuru oynaklığı, ihracat değişkenleri ile GARCH ölçütü ile Panel Veri Analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda döviz kurundaki oynaklıkların ihracat üzerine etkisi olumlu olduğu, kısa ve uzun dönemde kur oynaklığı ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Shabier (2019), çalışmasında, reel döviz kurunun dış ticaret arasındaki ilişkiyi Marshall Lerner Koşulu testi için, 2005: Q3 – 2018: Q2 dönemlerini kapsayan 3 aylık verilerden Çin ve ABD için ARDL uygulamıştır. Sonucunda uzun dönemde dış ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasında ilişki bulunmuştur. Reel döviz kuru katsayısının istatistiksel olarak anlamsız çıkması, Marshall-Lerner Koşulu’nun Çin Halk Cumhuriyeti’nde geçersiz olduğunu göstermiştir. Çin’deki döviz kurunun dış ticaret

dengeini etkilemediği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Marshall-Lerner Koşulu Çin Halk Cumhuriyeti için geçersiz olmuş, ayrıca Çin'deki döviz kurunun iki ülke arasındaki dış ticaret dengeini etkileyen faktör olmadığı kanıtlanmıştır.

Thuy ve Thuy (2019), Vietnam'daki döviz kurundaki oynaklığın ihracat üzerindeki etkisini 2000: Q1-2014: Q4 dönemleri arasındaki üç aylık veriler kullanarak Gecikmesi Dağıtılmış Autoregressive Sınır Testi (Oto-regressive Distributed Lag: ARDL) sınır testi yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Ayrıca, ihracatın talep fonksiyonunu kullanarak, amortisman ve dış gelirin Vietnam ihracatı üzerindeki etkisini de değerlendirmektedirler. Sonuçlar, döviz kuru oynaklığının uzun vadede ihracat hacmini beklendiği gibi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. İç para biriminin değer kaybetmesi, kısa vadede ihracatı olumsuz etkilemektedir, ancak uzun vadede olumlu yönde etkilemektedir. Şaşırtıcı bir şekilde, yabancı bir ülkenin reel gelirindeki bir artış aslında Vietnam ihracat hacmini azaltmaktadır.

3.3. Veri Seti ve Yöntem

Türkiye'de uygulamada kullanılan verilerin tanımlaması reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi araştırmak konulu çalışmada seçilen değişkenler ilgili literatürdeki çalışmalardan referans alınarak belirlenmiştir. İlişkilerin daha iyi ortaya konulabilmesi amacıyla bazı ek değişkenlerden de faydalanılmıştır. Bu analizde kullanılan veriler Ocak 2011-Nisan 2020 dönemini içeren aylık verilerdir. Uygulamadaki tüm değişkenlere ilişkin veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) aktarılmıştır. Reel Efektif Döviz Kuru(TÜFE Bazlı 2003=100 Düzey), Dış ticaret ihracat birim değer endeksi ISIC Rev. 4Sınıfa göre Genel Düzeyde(2010=100), Dış ticaret ithalat birim değer endeksi ISIC Rev. 4Sınıfa göre Genel Düzeyde(2010=100), enflasyon Tüfel fiyat endeksi (yurtiçi fiyatları 2003=100)Tüik nace Rev. 2, faiz ise Toplam USD üzerinden açılan mevduat (akım%)-Düzey olarak alınmıştır. Analizin 2011: 01-2020: 04 dönemi itibarıyla sınırlandırılmasının nedeni ihracat, ithalat rakamlarının ve faiz oranının TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nde yer alan aylık verilerin 2011 yılından itibaren başlamasıdır. Analiz döneminin 2001 ve 2008 yılları dışında kalması kriz yıllarının ilişkiyi doğru tespit etmesini önlememesi açısından tercih edilmemiştir. Açıkça belirtmek gerekirse veri setinin 2010 yılı sonrası seçilme sebebi kriz sonrası reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

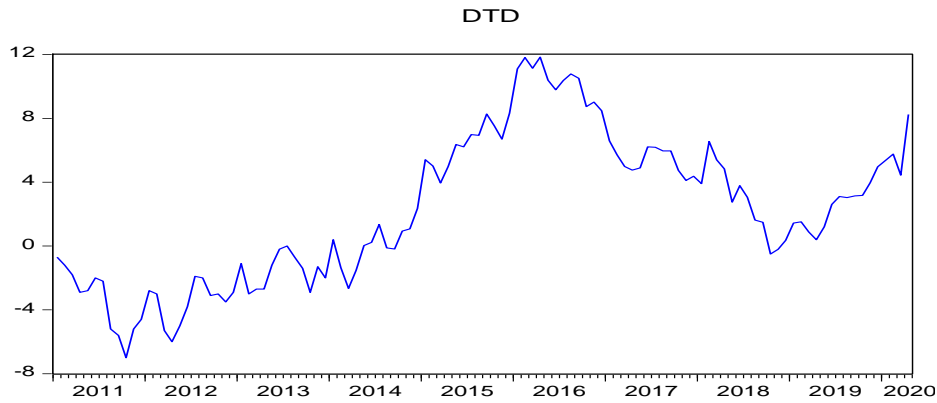
Tablo 3.1. Veri Setleri

Değişkenler	Kısaltması	Açıklaması	Birimi	Kaynağı
Döviz Kuru	REDK	Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE Bazlı 2003=100)	Değer	EVDS
Dış Ticaret	DTD	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Değer	EVDS
Enflasyon	ENF	Enflasyon Oranı (yurt içi üretici fiyat endeksi 2003=100)	Değer	EVDS
Faiz	FAİZ	Faiz Oranı (USD üzerinden açılan mevduat akım%)	Değer	EVDS

Düzeylerini eşitlemek, paralelliği sağlanması için analizde kullanılacak olan değişkenlerin dış ticaret dengesi hariç logaritması alınmış, sonrasında, dış ticaret dengesi(DTD) dışındaki tüm değişkenler Hareketli Ortalamalar yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılmış zaman serilerini göstermek için, serilerin kısaltmalarının sonuna “SA” harfleri, düzeyde durağan olmayan ancak birinci farkları alındığında durağanlaşan serilerin kısaltmalarının başına “D” harfi eklenmiştir. Analizin tamamı Eviews 9 ekonometri programı üzerinden yapılmıştır.

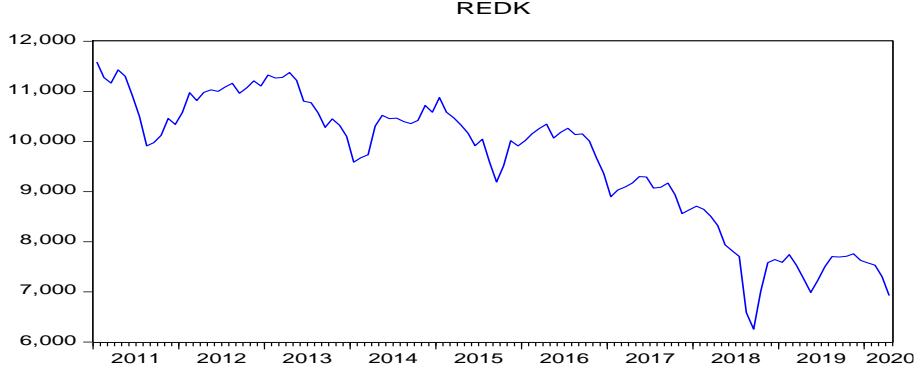
3.4. Verilerin Trend Analizi

Analizde kullanılan değişkenlere ait grafikler ve verilerin eğilimleri aşağıdaki gibidir:

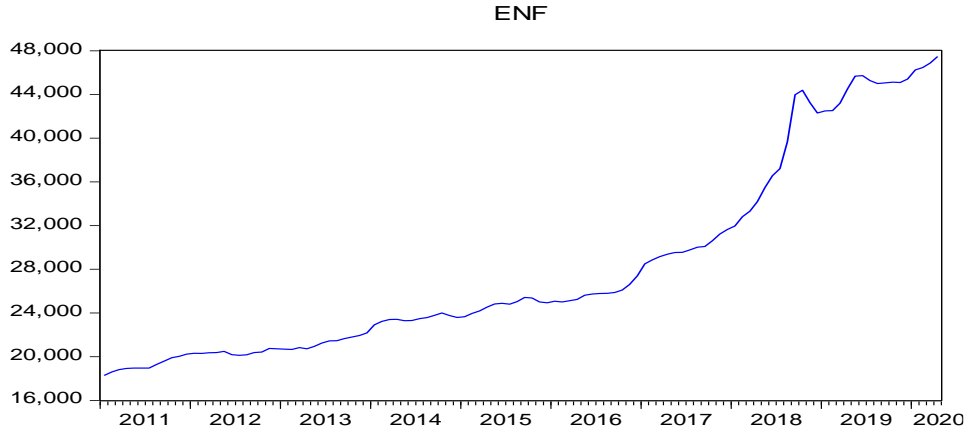
Şekil 3.1. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (DTD) Serisi

Şekildeki Grafik 3.1’de dış ticaret dengesi (DTD) serisi ilk olarak artan sonra azalan daha sonra tekrar artan trend etkisi görülmektedir.

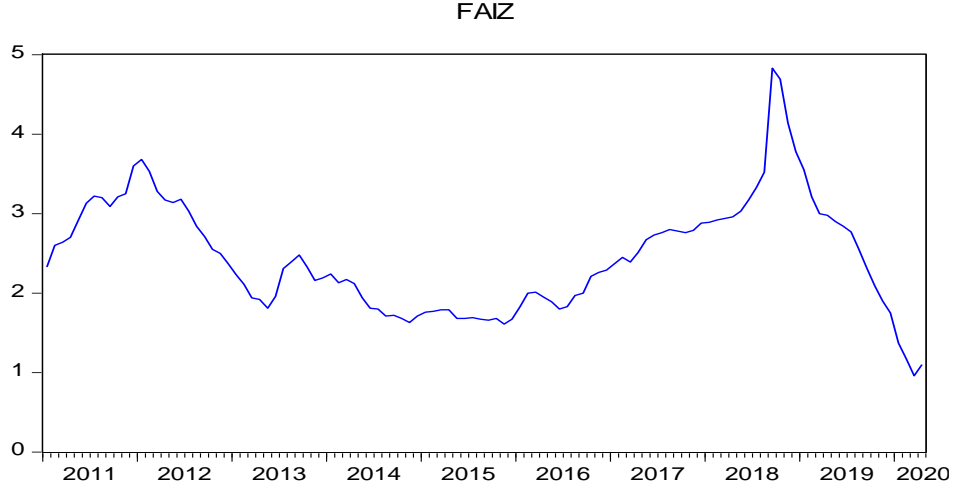
Şekil 3.2. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) Serisi

Şekildeki Grafik 3.2’de reel efektif döviz kuru (REDK) serisi yığılım ve azalan trend etkisi görülmektedir.

Şekil 3.3. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Enflasyon Oranı (ENF) Serisi

Şekildeki Grafik 3.3’de enflasyon oranı (ENF) serisi artan trend etkisi görülmektedir.

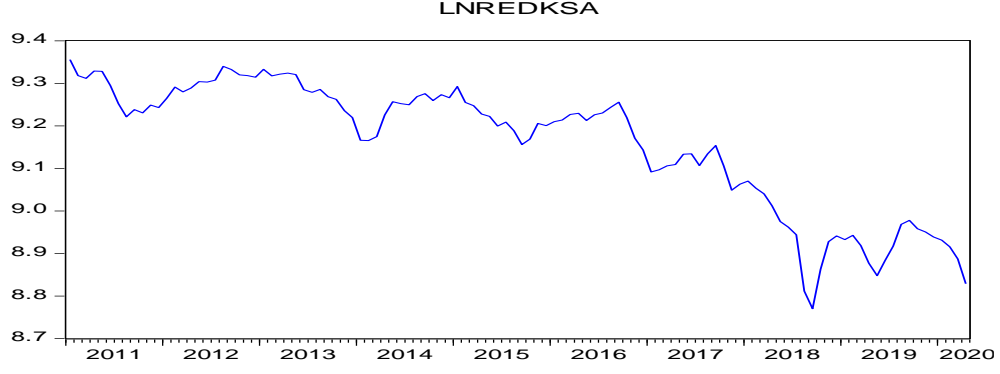
Şekil 3.4. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (FAİZ) Serisi

Şekildeki Grafik 3.4’de faz oranı (FAİZ) serisi yığılım ve azalan sonra artıp tekrar azalan bir trend etkisi görülmektedir.

Değerlerin üssel artışını, aşırı değişimi azaltmak doğrusallaştırmak için değişkenlerin logaritmaları elde edilmiştir. Logaritmik kısaltmaları ise LNREDK, LNENF, LNFAİZ şeklindedir. Dış ticaret dengesi ihracat- ithalat serilerinin farkı olduğundan logaritması alınamamıştır.

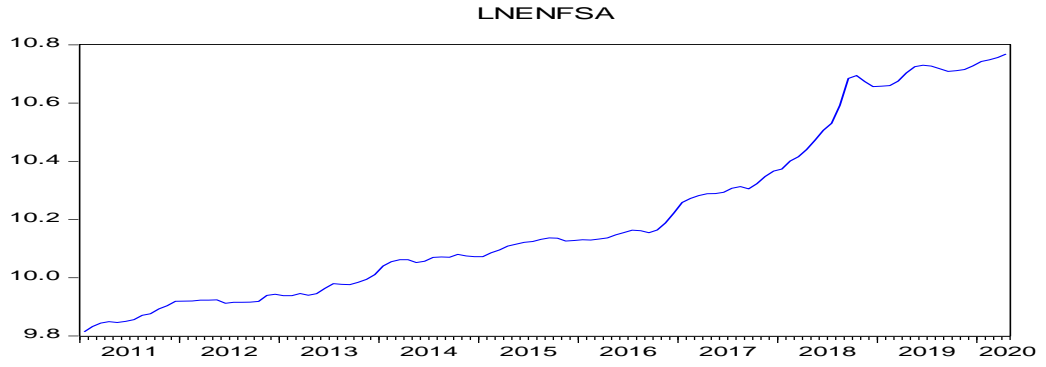
3.5. Verilerin Mevsimsellikten Arındırılması

VAR Modeli ile analize başlamadan önce değişkenlerin eğilimlerine bakılır. Bu işlem daha sonra seçilecek modelin trendli modelin birim köklerinin de test edilmesi gerektiğine dair cevap vermektedir. Değişkenleri aynı düzeye getirmek amacıyla logaritmik halleri elde edilir. Testlere başlamadan önceki işlem ise tekrar eden eğilimi, mevsimselliği ortadan kaldırmaktır. Aylık verilerde bu işlem yapılmalıdır. Hareketli ortalama yöntemi ile etki arındırılır. Aşağıda dış ticaret dengesi hariç değişkenlerin mevsimsellikten arındırılmış grafikleri sunulmuştur.

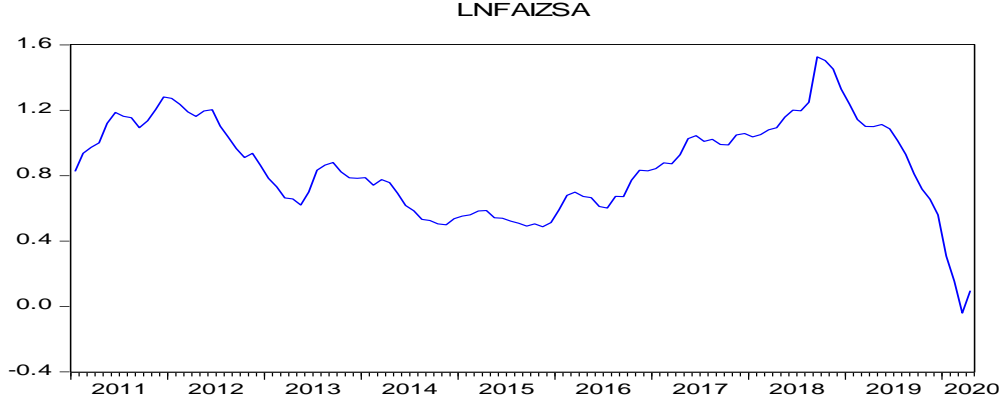
Şekil 3.5. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Aylık Logaritmik ve Mevsimsellikten Arındırılmış Reel Efektif Döviz Kuru (LNREDKSA) Serisi

Şekildeki Grafik 3.5’da aylık logaritmik ve mevsimsellikten arındırılmış reel efektif döviz kuru (LNREDKSA) serisi görülmektedir. Seride de yığılım ve azalan trend etkisi birlikte görülmektedir.

Şekil 3.6. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Aylık Logaritmik ve Mevsimsellikten Arındırılmış enflasyon oranı (LNENFSA) Serisi

Şekildeki Grafik 3.6’da aylık logaritmik ve mevsimsellikten arındırılmış enflasyon (LNENFSA)serisi görülmektedir. Seride artan trend etkisi birlikte görülmektedir.

Şekil 3.7. Ocak 2011-Nisan 2019 Yılları Arasındaki Aylık Logaritmik ve Mevsimsellikten Arındırılmış faiz oranı (LNENFSA) Serisi

Şekillerdeki grafiklerden görüldüğü üzere aylık logaritmik ve mevsimsellikten arındırılmış reel efektif döviz kuru (LNREDKSA) azalan ve yığılma, enflasyon (LNENFSA) artan trend ve faiz oranı (LNFAİZSA) ise azalan ve yığılmalı bir trende sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, uzun dönemde reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Burada reel kuru temsilen reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) bazlı reel efektif döviz kuru (REDK), Toplam İhracat, Toplam İthalat değişkenlerinden elde edilen dış ticaret dengesi, enflasyon ve faiz (2011: 01–2020: 04) dönemine ait aylık veri seti kullanılarak incelenmektedir. İlgili verilere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden (EVDS) ulaşılmıştır. Serileri aylık olduğu göz önüne alınarak mevsimsel etkileri arındırılmış ve logaritmaları alınmıştır.

Zaman serileri arasındaki ilişki Johansen Cointegrasyon ve Granger Nedensellik yöntemi ile incelenmektedir. Genellikle durağan olmayan bir yapıya sahip olan zaman serileri gerçeğe uygun olması için düzeyde durağan olup olmadığını test etmek amacıyla birim köklerine bakılmıştır. Eşbütünleşme analizi için düzeyde durağan olmayan serilerin gecikmeleri alınarak durağanlaştırılması gerekmektedir. Reel efektif döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkinin bilinebilmesi için Johansen Eşbütünleşme analizi, nedenselliğin yönünü bulmak için de Granger Nedensellik analizi Eviews programı ile uygulanmıştır. Ayrıca Etki- Tepki fonsiyonu ve Varyans Ayrıştırma yapılarak ulaşılan sonuçlar desteklenecektir.

Bu analiz aşağıda oluşturulan model üzerinden yapılmıştır.

$$DTD = B_0 + B_1 REDK + B_2 ENF + B_3 FAİZ + e_i$$

DTD: Dış Ticaret Dengesi, REDK: Reel Efektif Döviz Kuru, ENF: Enflasyon, FAİZ: Faiz, e: Hata Terimini ifade etmektedir.

Ekonometrik Yöntem: Zaman serisi, yatay kesit, panel veri olmak üzere üç türlü veri türü mevcuttur. Yıllık, aylık, haftalık gibi zaman boyutuyla değişkenleri inceleyen tür zaman serisi yöntemidir. Yatay kesit belli bir anda farklı değişkenleri incelerken, panel veri bu iki türü kapsayan yöntemdir.

Zaman serilerin ortalaması zamanla değişmekte durağanlığını kaybetmektedir. Durağanlık, değişkenlerin ortalamasının ve varyansının zaman içerisinde sabit olduğu ve iki dönem arasındaki kovaryansın, hesaplanan döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa veya gecikmeye bağlı olması durumudur (Gujarati, 2004: 797). Durağan olmayan seriler, olmayan ilişkileri varmış gibi görünmesini engellemek için, seriler birinci dereceden durağan yapılmalıdır. Birim kök testi ile durağanlığı incelenir, durağan olmayan değişkenler durağanlaştırılarak analize uygunluk sağlanır.

Zaman serisi kullanıldığında serinin durağanlığı gerekmektedir. Bunun için değişkenlere ayrı ayrı ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve Phillips Peron (PP) ile durağanlığı test edilmiştir.

3.6. Birim kök testi (Durağanlık Testi)

Zamana bağlı olarak serilerin ortalaması değişmemesi adına durağan serilere ihtiyaç vardır. Aksi halde serilerin tahminini yapmak otokorelasyon, sahte regresyona neden olmakta sonuçta güveni azaltmaktadır. Bu yüzden düzeyde durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması koşulu yerine gerilmelidir.

Durağanlık test ve görsel yolla saptanabilir, ikisi arasında en iyi yöntem testlerdir. Durağanlaştırma testleri birim kök testleridir. Dickey Fuller (DF), Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips Peron (PP) gibi çeşitleri vardır. Burada durağan olup olmadıkları ve hangi seviyede durağan oldukları test edilecektir. Durağanlık özelliği, özellikle 1980 yılı sonrası çalışmalarda yoğun biçimde ele alınmakla birlikte, serilerin durağanlık özelliğine ve

durağan olmayan serilerin kullanıldığı modellerin anlamsız olduğuna ilk olarak Yule (1926) değinmiştir (Kutlar, 2002: 3).

Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi:

1970'li yıllarda D. A. Dickey ve W. A. Fuller seride birim kök içeriyor mu içermiyor mu diye araştırmalar yapmıştır. En çok kullanılan en geçerli test Dickey Fuller'dir. Seri birim kök içeriyorsa durağan hale getirilmelidir. Bu test hata terimleri birbirinden bağımsız olduğu ve sabit varyansa sahip olduğu üzerine çalışmaktadır. Bu çoğunlukla rastlanılan bir durum değildir. Bu sebeple otokorelasyon içeren hata terimlerinde DF uygulanamamakta, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi yapılmaktadır. Bağımlı değişkenin gecikmelerini bağımsız değişken olarak ilave eden yeni bir kök testi geliştirilmiştir. Bu testte Akaike ve Schwarz kriterleri, uygun gecikme değeri seviyesini belirlemeye yaramaktadır. Durağan olmayan veriler ile yapılan regresyon tahmini güvenilmezdir. Zaman serilerin d'ninci farkı alındığında durağan hale geliyorsa o zaman serisi d'ninci dereceden eşbütünleşiktir ve I (d) ile gösterilir (Vaseikargar, 2018: 106).

$H_0: b = 0$ Seri durağan değildir, (birim kök içerir).

$H_1: b < 0$ Seri durağandır (birim kök içermez), sonucu çıkarılmaktadır.

ADF testide sabitsiz ve trendsiz model, sabitli model ve sabitli ve trendli model olmak üzere üç model kurulmaktadır. Bu model denklemlerinden sonra çıkan test değerleri ile tablo değeri karşılaştırılarak mutlak değer içinde: hesaplanan t istatistik değeri, tablo değerinden küçük ise durağan değil, büyük ise durağan olduğu kanısına varılmaktadır.

Phillips- Perron (PP) Testi:

Phillips (1987) ve Perron (1988) tarafından, hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceği düşüncesiyle PP birim kök testi geliştirilmiştir (Abdioğlu, 2013).

DF'deki bağımsızlık ve homojenite varsayımı yerine hata teriminin heterojen dağılımı ve zayıf bağımlılığını almıştır. PP testi t- istatistiğini geliştirmede bu sınırlı varsayımı almamıştır. Augmented Dickey-Fuller'den farklı DF test istatistiğine düzeltme faktörünü ekleyerek olası otokorelasyon ve değişen varyans problemini ortada kaldırmaya çalışır. Ayrıca bir diğer avantajı gecikme uzunluğu belirlenmiş olmasıdır. Ayrıca büyük

örnekleme etkilidir. ADF’de ki gibi üç farklı regresyon denklemi vardır. Çıkan test değerleri ile tablo değeri karşılaştırılarak mutlak değer içinde: hesaplanan t istatistik değeri, tablo değerinden küçük ise durağan değil, büyük ise durağan olduğu kanısına varılmaktadır.

Ayrıca Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin (KPSS) testi, hipotezi aşağıdaki gibi olan birim kök testidir.

Ho: seri birim kök içermez (durağandır).

H1: seri birim kök içerir (durağan değildir).

Deterministik trend ve rassal yürüyüş olmak üzere seride iki bileşenin olduğu varsayılır. KPSS birim kök testi LM Testi’ne dayanmaktadır. LM testinde H0 hipotezi, rassal yürüyüşün sıfır varyansa sahip olduğu varsayımına dayanır. Bu varsayımın altında seri deterministik trend, rassal yürüyüş ve durağan hatalardan oluşmaktadır (Yamak ve Erdem, 2017:112). Hipotezleri ters ve sabitsiz seçeneğinin Eviews programında olmama nedeni üstteki varsayımdır.

Dış ticaret dengesi, reel efektif döviz kuru, enflasyon ve faiz değişkenlerinin durağanlıklarını inceleyebilmek adına Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips Peron (PP) birim kök testlerinden faydalanılacaktır.

Dış ticaret dengesi, reel efektif döviz kuru, enflasyon ve faiz değişkenlerinin birim köklerine ait sonuçlar aşağıdaki 3.2. tabloda özetlenmiştir.

Tablo 3.2. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I (0) İlişkin ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit ADF Test İst.	Sabit ve Trendli ADF Test İst.
DTD	-1.119756 -3.490210 (%1) -2.887665 (%5) -2.580778 (%10)	-1.751697 -4.042819% (1) -3.450807% (5) -3.150766% (10)
LNREDKSA	-0.187380 -3.491345 (%1) -2.888157 (%5) -2.581041 (%10)	-2.176110 -4.044415% (1) -3.451568% (5) -3.151211% (10)
LNENFSA	-1.169513 -3.491345 (%1) -2.888157 (%5) -2.581041 (%10)	-1.249123 -4.044415% (1) -3.451568% (5) -3.151211% (10)
LNFAİZSA	-1.626534 -3.490772 (%1) -2.887909 (%5) -3.490772 (%10)	-1.620244 -4.043609% (1) -3.451184% (5) -3.4.043609% (10)

Not: Parantez içindeki değerler %1, %5 ve %10 anlam düzeyindeki MacKinnon kritik değerlerini ifade etmektedir

Tablodan da görülebileceği gibi DTD, LIREDKSA, LNENFSA ve LNFAİZSA değişkenleri (trend içerdiği için) sabit ve trendli ADF test istatistiğine göre değerlendirmeye alınmış ve bu değer %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden daha küçük oldukları için, durağan olmadıkları görülmektedir. T istatistiği ve kritik değerler mutlak değer içinde değerlendirilmektedir.

Tablo 3.3. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I (0) İlişkin Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit PP Test İst.	Sabit ve Trendli PP Test İst.
DTD	-1.181624 -1.181624 (%1) -2.887665 (%5) -2.580778%10)	-1.817029 -4.042819 (%1) -3.450807 (%5) -3.150766 (%10)
LNREDKSA	-0.390417 -3.490210 (%1) -2.887665 (%5) -2.580778%10)	-2.277881 -4.042819% (1) -3.450807% (5) -3.150766% (10)
LNENFSA	-1.164969 -3.490210 (%1) -2.887665 (%5) -2.580778%10)	-1.107060 -4.042819% (1) -3.450807% (5) -3.150766% (10)
LNFAİZSA	0.935475 -3.490210 (%1) -2.887665 (%5) -2.580778%10)	-0.958519 -4.042819% (1) -3.450807% (5) -3.150766% (10)

Not: Parantez içindeki değerler % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeyindeki MacKinnon kritik değerlerini ifade etmektedir

Değişkenlerin, Tablo 3.3'deki sonuçlar, ADF birim kök testi sonuçlarını desteklemektedir. DTD, LNREDKSA, LNENFSA ve LNFAİZSA değişkenleri durağan değildir. Bu yüzden birinci farkı alınarak durağan hale getirilmelidir. Durağan olmayan değişkenlerin birinci farkları alınarak yapılan I (1) durağanlık testi sonuçları ise aşağıdaki Tablo 3.4. ve 3.5'te verilmiştir.

Tablo 3.4. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I (1) İlişkin ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit ADF Test İst.		Sabit ve Trendli ADF Test İst.	
DDTD	-9.714332	-3.490772 (% 1) -2.887909 (%5) -2.580908 (%10)	-9.671503	-4.043609 (% 1) -3.451184 (%5) -3.150986 (%10)
DLNREDKSA	-7.774826	-3.491345% (1) -2.888157% (5) -2.581041% (10)	7.807594	-4.044415% (1) -3.451568% (5) -3.151211% (10)
DLNENFSA	-6.393067	-3.491345% (1) -2.888157% (5) -2.581041% (10)	-6.645630	-4.044415% (1) -3.451568% (5) -3.151211% (10)
DLNFAİZSA	-6.177481	-3.490772% (1) -2.887909% (5) -2.580908% (10)	-6.157117	-4.043609% (1) -3.451184% (5) -3.150986% (10)

Not: Parantez içindeki değerler % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeyindeki MacKinnon kritik değerlerini ifade etmektedir

ADF t- istatistiğine göre değerlendirmeye alınmış, bu değer % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden daha büyük oldukları için, durağan oldukları anlaşılmaktadır. T- istatistiği ve kritik değerler mutlak değer içinde değerlendirilmektedir. Tablo 3.4'te birinci farkı alındıktan sonra değişkenlerin I (1) Phillips-Perron Birim Kök Testi sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 3.5. Değişkenlerin Düzey Değerlerine I (1) İlişkin Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit PP Test İst.	Sabit ve Trendli PP Test İst.
DDTD	-9.717799 -3.490772 (%1) -2.887909 (%5) -2.580908%10)	-9.690062 -4.043609% (1) -3.451184% (5) -3.150986% (10)
DLNREDKSA	-7.027909 -3.490772 (%1) -2.887909 (%5) -2.580908%10)	-7.001703 -4.043609% (1) -3.451184% (5) -3.150986% (10)
DLNENFSA	-9.5.456649 -3.490772 (%1) -2.887909 (%5) -2.580908%10)	-5.432909 -4.043609% (1) -3.451184% (5) -3.150986% (10)
DLNFAİZSA	-6.043640 -3.490772 (%1) -2.887909 (%5) -2.580908%10)	-6.020979 -4.043609% (1) -3.451184% (5) -3.150986% (10)

Not: Parantez içindeki değerler % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeyindeki MacKinnon kritik değerlerini ifade etmektedir

Yukarıda verilen tablolardan görüldüğü üzere, seriler düzeyde durağan değilken birinci farkı alındığında durağanlaşmıştır. PP test istatistiğine göre değerlendirmeye alınmış, bu değer % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden daha büyük oldukları için, durağan oldukları anlaşılmaktadır. PP t- istatistiği ve kritik değerler mutlak değer içinde değerlendirilmektedir.

Uzun dönem ilişkisi için Johansen Eşbütünleşme, ilişkinin yönünü tespit etmek için Granger Nedensellik analizi uygulanacaktır. Son aşamada Etki – Tepki fonksiyonu ve Varyans Ayrıştırma analizi yapılacaktır.

3.7. VAR Modeli (Vektör Otoregresif)

Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif Model (VAR) tek değişkenli otoregresif (AR) modelinin çok değişkenli biçimi olup, VAR analizinde her bir zaman serisinin endojen (içsel) olarak sisteme dâhil edildiği ve zaman serilerinin p gecikmelerine kadar bağımsız değişkenler olarak alındığı vektörel denklem sistemi tahmin edilmektedir. Bu analiz de serilerin durağan olmaları gerekmektedir.

Ekonomik hayatta değişkenler arası ilişkiler karmaşık olabileceği için bu model ile içsel dışsal değişken ayrımı yapmadan her bir değişkenin diğerlerini etkileyebileceğini ve her birinden etkilenebileceği göz önüne alınarak bu model kurulmuştur. Değişkenin

gecikmelerinin kullanılması geleceğe ışık tutmakta faydalı olmaktadır. Yapısal ve yapısal olmayan var olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Bu çalışmada yapısal olmayan VAR modeli uygulanmıştır.

VAR modeli katsayı parametre yorumundan ziyade ilişkileri belirlemek, dinamikleri ortaya çıkarmak, ileriye dönük tahminde bulunmak için kurulur. Granger nedensellik, etki tepki fonksiyonu, varyans ayrıştırma gibi analizleri yapmayı sağlamaktır. Modelin önemli noktası gecikme uzunluğunun varsayımlara uyması gerekmektedir.

VAR modeli için otokorelasyon, değişken varyans gibi varsayımlar vardır. Bu varsayımlara uyan VAR modeli, bilgi kriteri en uygun gecikmeyi vermiş olsalar bile, iyi ya da uygun bir model olmayacaktır. Bu koşullar sağlanmadığında tahmin edilen modelin gecikme sayısı değiştirilmelidir. Eğer bilgi kriterleri (AIC: Akaike, SC: Schwarz ya da HQ:Hannan- Quinn ölçütü) farklı farklı gecikme sayılarını işaret ediyorsa ve bu gecikmeler için koşulların tamamı sağlanıyorsa daha az parametre tahmini yapıp serbestlik derecesi kaybı yaşamamak için en küçük gecikme sayısı alınabilir (Çağlar ve Mert, 2019: 224). Gecikme uzunluğu 3* olarak bilgi kriterlerine uygun olanı alınmıştır. Uygun olan gecikme uzunluğunda VAR modeli tahmini oluşturulmuştur.

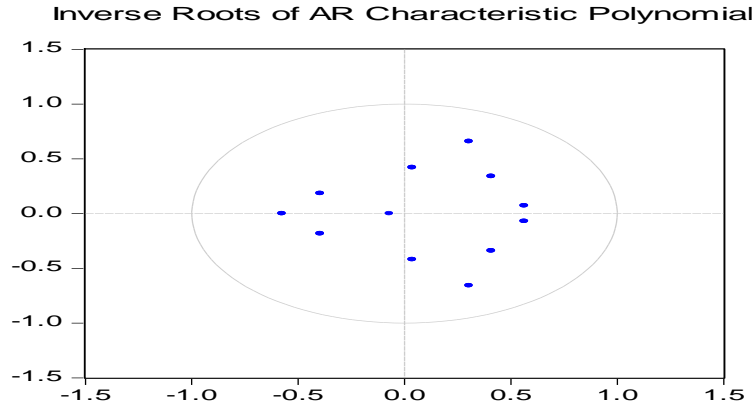
VAR modeli üzerinde otokorelasyonun varlığı değişken varyansın varlığı, sürecin durağan olup olmadığı incelenmiştir. İlgili varsayımlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.6. LM Testi ve Değişken Varyans Sonucu

LM Otokorelasyon Test Sonucu		
Geçikme değeri	LM stat	Prob
1	20.88457	0.1830
2	21.81647	0.1492
3	23.83413	0.0932
Residual Heteroskedasticity Tests: Includes Cross Terms		
Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
903.9921	900	0.4563

Korelasyon sorunu olmadığı prob değerinin 0, 05 ten büyük olduğu tabloda görülmektedir. Değişken varyans sonucuna göre de değişken varyans sorunu yoktur. Çünkü olasılık değerinin 0.05 ten büyük olduğu görülmektedir.

Aşağıda verilen polinom, modelin durağanlığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember dışında yer almaması, modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını ortaya koymuştur. Şekil 3.1'den de görüldüğü üzere AR karakteristik polinomunun ters köklerinin tamamının birim çember içinde yer alması kurulan VAR modelinin istikrarlı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Şekil 3.8. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu

Tüm noktalar daire içinde süreç durağan model uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Varsayımları sağladığına göre Johansen Eşbütünleşme analizi veri setleri önce bağımlı değişken dış ticaret dengesi (DTD) sonra sırayla reel efektif döviz kuru (lnkurs), enflasyon (lnenfsa), faiz (lnfaizsa) değişkenleri seçilerek ilişki tespit edilmiştir.

3.8. Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme testi zaman serilerini durağan kabul ederek kombinasyonları var ise şoklardan etkilenseler dahi uzun vadede bir ilişkinin varlığından söz eder. İlk kez Engle-Granger tarafından ortaya konulan bu analiz, uzun dönemde aynı dereceden farkları alındığında durağan olan iki seri için korelasyon ilişkisinin olup olmadığını inceler. Eşbütünleşme, durağan olmayan serilerin doğrusal kombinasyonu demektir ve uzun dönem dengenin varlığını ifade eder (Yamak ve Erdem, 2017:160-179).

Eşbütünleşme test çeşitleri olan Engel Granger Eşbütünleşme, Johansen Eşbütünleşme ve Johansen Juselius testlerinin sonucu tutarlı olması için aynı derecede durağan olan değişkenlere uygulanması gerekmektedir. Eğer durağanlık farklı derecelerde

elde edilmiş ise ilişki için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) testi uygundur (Çağlar ve Mert, 2019:251-335).

Uzun dönemde ilişkinin dengeye gelip gelmediğini ölçen Engel Granger Eşbütünleşme analizi için seriler durağan olmalıdır. Aynı dereceden farkları alınarak durağanlığı sağlanan değişkenlerle regresyon oluşturulduktan sonra hata düzeltme modelinin düzey değerinde durağanlığı test edilecektir. Analiz sonucuna göre, hata teriminin, düzey değerinde durağanlığı elde edilirse değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu sonucuna varılacaktır (Dilber ve Kılıç, 2018).

Hata düzeltme modeli ile kısa dönemde var olan şok ne kadar sürede ortadan kalkacağını öğrenmemizi sağlar. Bu terimin katsayısının istatistiki olarak anlamlı ve negatif olması gerekmektedir.

Özetle, Engle- Granger (1987) eş-bütünleşme analizi için ilk önce eşbütünleşik olduğu düşünülen seriler EKK yöntemi ile tahmin edilir. Bu regresyon sonucunda elde edilen hata terimlerinde birim kök varlığı birim kök testleri ile araştırılır. Denklemlerden elde edilen hata terimleri durağan veya I (0) ise bu takdirde değişkenlerin eşbütünleşik ve uzun dönemli bir ilişki içinde olduğu hipotezi reddedilememektedir (Sandalcılar, 2012).

Johansen Eşbütünleşme analizi ise ilgili değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin varlığını test etmeye yarayan eşbütünleşme türlerinden biridir. Maksimum olabilirlik temeline dayanan, iki değişkenden daha çok değişken olduğunda kullanılması daha uygun olan test Johansen Cointegrasyon yöntemidir. Bu analizin koşulu da değişkenler seviyede durağan olmayıp aynı dereceden (birinci)durağan olmaları gerekmektedir. Yani Eş-bütünleşme yöntemi, düzey değerlerinde durağan olmayan ancak aynı dereceden farkları alındığında durağan hale gelen serilerin orijinal değerlerinin analizde kullanılmasına imkan vermektedir (Işık vd, 2004: 332).

Johansen eşbütünleşme iki test istatistiğine bağlı olarak uzun dönem ilişkinin varlığını belirlemektedir. Araştırma için ilk olarak rankın r 'ye eşit ya da r 'den küçük olduğunu söyleyen temel hipotez ile alternatif hipotez karşılaştırılır. Burada r eşbütünleşik vektör sayısını ifade etmektedir. İz ve Maksimumum Öz değer test istatistiklerinin kritik değerden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilmektedir. İkinci olarak ise rankın r 'ye eşit olduğunu öne süren temel hipotez ile $r+1$ olduğunu öne süren alternatif hipotez

karşılaştırılır. Testlerde karşılaştırma yapılan kritik değerler Johansen ve Juselius (1990) tarafından belirtilmiştir (Tarı ve Yıldırım, 2009: 101).

Bu çalışmada ikiden fazla değişken yer aldığından Johansen Eşbütünleşme analizi VAR modeli üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gecikme uzunluğu ve varsayımların (otokorelasyon olmaması, değişken varyans sorunu olmaması, sürecin durağan olması vb.) sağlaması için bu modele ihtiyaç vardır.

İz İstatistiği için 3 içsel değişken için H0 ve H1 hipotezleri ve Özdeğer istatistiği için H0 ve H1 hipotezleri aşağıdaki gibidir (Yamak ve Erdem, 2017: 178).

H0:r=0 H1:r>0

H0:R≤1 H1:>1

H0:r≤2 H1:>2

Öz değer istatistiği için H0 ve H1 hipotezleri

H0:r=0 H1:r=1

H0:r=1 H1:r=2

H0:r=2 H1:r=3

H0 hipotezi ilişkinin yokluğunu, alternatif hipotez ilişkinin varlığını ifade eder. 1 eşbütünleşme varsa H0: r= 0 hipotezi reddedilir. 2 eşbütünleşme varsa H0: R≤ 1 hipotezi reddedilir. 3 eşbütünleşme varsa H0: r≤ 2 hipotezi reddedilip alternatifi kabul edilir. Olasılık değeri 0.05 ten küçük ise H0 hipotezi reddedilir, H1 alternatif hipotez kabul edilir. Aynı kural öz değer istatistiği için geçerlidir.

Aynı derecede (birinci) durağan olan değişkenler, uygun gecikme uzunluğunda Johansen Eşbütünleşme yöntemi elde edilmiş, var olan ilişki aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3.7. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

İz Testi				
Boş (h ₀)hipotez	Alternatif hipotez	Test istatistiği	%5 Kritik değer	Prob
r=0	r=0	57.68	47.85	0.0046
r≤1	r>1	34.60	29.79	0.0129
r≤2	r>2	14.48	15.49	0.0706
r≤3	r>3	1.50	3.84	0.2197

Not: İz testinde %5 seviyesine göre 2 eşbütünleşme mevcuttur.

Tablo 3.7'deki sonuçlar incelendiğinde iz testi için ele alınan seriler içinde uzun dönemli bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Herhangi bir eşbütünleşme (koentegre vektörü) olmadığını söyleyen $h_0:r=0$ için iz test istatistiği 57.68 %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer 47.85 den büyüktür. $r\leq 1$ içinde iz test istatistiği 34.6 %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer 29.79'dan büyüktür. 2 eşbütünleşme uzun dönem ilişkisi olduğu tespit edilmektedir. Reel efektif döviz kuru, enflasyon, faiz ile dış ticaret dengesi arasında eşbütünleşme vardır.

İz istatistiği 57.68 olarak hesaplanmıştır ve 0.05 yanılma düzeyi için kritik değer 47.85 olduğu görülmektedir. $57.68 > 47.85$ olduğundan rankın 0'a eşit olduğu yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bir başka deyişle $H_0: r=0$ yokluk hipotezi $H_A: r\leq 1$ alternatif hipotezine karşı test edilerek yokluk hipotezi reddedilmiştir. Bir alt satırda ise $h_0: r=1$ yokluk hipotezi, $H_A=r\leq 2$ hipotezine karşı test edilerek red edilmektedir. Bir alt satırda yine $h_0: r=1$ yokluk hipotezi, $H_A=r\leq 3$ hipotezine karşı test edilerek kabul edilmektedir. Üçüncü sıradaki hipotezler ise $H_0: r=3$ yokluk hipotezi ve $H_A: r\leq 4$ şeklinde olmaktadır. Sonuç olarak değişken sayısı kadar hipotez test edilmektedir. Reddedilen hipotez kadar eşbütünleştirici denklem söz konusudur. Sonuç olarak burada iz istatistiğinin altında 2 tane cointegrasyon olduğu sistemde belirtilmektedir.

Yukarıda uzun dönem ilişki tespit edildiğine göre Granger Nedensellik analizi ile kısa dönem nedenselliği araştırmak gerekli olmuştur.

3.9. Granger Nedensellik Analizi

Bir zaman serisinin taşıdığı bilgi miktarının bir bölümü başka bir zaman serisinin geçmiş değerlerinden elde ediliyorsa iki seri arasında bir nedensellik ilişkisi olabilmektedir. Yani bir değişkenin cari dönemdeki değeri açıklanırken başka bir değişkenin gecikmeli değerleri bu değişkenin açıklanmasına katkı sağlıyorsa değişkenler arasında bir nedensellik

olduğu söylenebilir. Sosyal bilimlerde herhangi bir nedenin bir sonuca yol açması nedensellik kavramının kısa tanımıdır ve neden sonuç ilişkisi bağlamında kullanılır(Çağlar ve Mert, 2019:339-340).

Nedensellik; Engel Granger yaklaşımı altında nedensellik ve VAR altında nedensellik olmak üzere iki başlığa ayrılır. İlki eşbütünleşme denklemleri ile elde edilen, iki değişken için nedenselliğin analizi iken diğeri etki- tepki, varyans ayrıştırma dolaylı şekilde değişkenler için nedenselliği araştırmaktadır. Bu çalışmada VAR modeli üzerinden Granger Nedensellik yapılmıştır.

İkili Granger nedensellik analizinde (1969) değişkenler aynı dereceden durağan olmalıdır. İki değişken arasında gecikmeli bir ilişki var ise bu iki değişken arasında “sebepl olma ilişkisi” araştırılır, bu amaçla yapılan test Granger testidir (Kutlar, 2005: 234).

Hesaplanan F değeri, kritik F değerini aşıyorsa sıfır hipotezi reddedilir, bu durumda gecikmeli X değerlerinin regresyonda yeri vardır, diğeri bir ifadeyle X, Y'nin Granger nedenidir. Hesaplanan değer kritik değer altında kalıyorsa sıfır hipotezi reddedilemeyerek X'ten Y'ye doğru bir nedenselliğin olmadığı, başka bir deyişle X'in Y'nin Granger nedeni olmadığı kabul edilir (Tarı, 2011: 438-439). Serilerde eşbütünleşme tespit edildiğinde en az bir yönlü ilişkinin var olduğu bilinmektedir.

Açıkça değişkenler arasında var olan ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılır. Fakat Denklem gecikme uzunluğu keyfi olarak alındığı için bu analiz eleştiri almaktadır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

$$H_0 : \sum_{i=1}^p \beta_i = 0 \quad (x, y'nin nedeni değildir).$$

$$H_1 : \sum_{i=1}^p \beta_i \neq 0 \quad (x, y'nin nedenidir).$$

Toplam dört durum oluşabilmektedir. Tek yönlü nedenselliğin mevcut olduğu: X neden Y sonuç olması ya da Y neden X sonuç olmasıdır. Çift yönlü nedensel ilişkinin var olduğu: Y ve X in hem neden hem sonuç olma halidir. Dördüncüsü nedensel ilişkinin var olmadığı, X ve Y'nin nedende sonuçta olmadığı durumdur.

Uzun dönemde ilişki tespit edildiğine göre Granger Nedensellik analizi ile kısa dönem nedenselliği araştırmak gerekli olmuştur. Uygun gecikme uzunluğunda VAR modeli ile Granger Nedenselliği, Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki fonksiyon analizleri yapılabilmektedir.

Tablo 3.8. Granger Nedensellik Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Prob
DDTD	DLNREDKSA	2.453070	3	0.4838
	DLNENFSA	2.691409	3	0.4417
	DLNFAİZSA	19.24515	3	0.0002*
	ALL	32.56332	9	0.0002*
LNREDKSA	DDTD	2.703628	3	0.4396
	DLNENFSA	2.775402	3	0.4276
	DLNFAİZSA	5.825376	3	0.1204
	ALL	12.14443	9	0.2053
LNENFSA	DDTD	1.276858	3	0.7346
	DLREDKSA	25.11274	3	0.0000
	DLNFAİZSA	3.673486	3	0.2989
	ALL	33.50585	9	0.0001*
LNFAİZSA	DDTD	3.109640	3	0.3750
	DLNREDKSA	6.441199	3	0.0920
	DLNENFSA	1.035892	3	0.7926
	ALL	17.54046	9	0.0409**

* ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

VAR modelinde birden çok açıklayıcı bağımlı değişken kullanıldığında, her değişken için bağımlı değişken ayrı ayrı ve tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin nedeni olup olmadığına ALL ile Granger Nedensellik kararı verilir. Açıkça, her dört panelin altındaki “ALL” satırıyla ilgili denklemin sağ tarafındaki tüm bağımsız değişkenlerin birlikte neden olup olmadıklarının testini yapar. İkili değişken analiz edildiğinde bu satırın önemi yokken, bir bağımsız değişken daha eklendiğinde iki bağımsız değişkenin birlikte bağımlı değişkenin nedeni olup olmadığını test etmeye yarar (Yamak ve Erdem, 2017: 194).

İlk dış ticaret dengesinin bağımlı değişken olup reel efektif döviz kuru, enflasyon ve faizin bağımsız değişken olduğu tabloda ALL değeri ki-karesi 32.56 prob değeri $0.0002 \geq 0.5$ olduğundan bağımsız değişkenler dış ticaret dengesinin nedenidir. Reel efektif döviz kurun bağımlı değişken olduğu tabloda ALL için bakıldığında ki-kare 12.14 prob değeri $0.20 > 0.05$ olduğundan bağımsız değişkenler dış ticaret dengesi, enflasyon ve faiz, reel efektif döviz kurunun nedeni değildir. Faiz bağımlı değişken iken ALL için ki kare 17.54

prob değeri 0, 0409 <0.05 ten bağımsız değişkenler reel efektif döviz kuru, enflasyon ve dış ticaret dengesi, enflasyonun nedenidir. Enflasyonun bağımlı değişken olduğu ALL için ki kare 33.50 prob değeri 0.0001 <0.05 bağımsız değişkenler reel efektif döviz kuru, dış ticaret dengesi ve faiz, enflasyonun granger nedenidir. Böylece dış ticaret dengesi, enflasyon ve faiz arasında karşılıklı nedensellik olduğu çıkarılmaktadır.

Tablo 3.9. Granger Nedenselliğin Yönü

Tek Yönlü Nedensellik		
REDK ENF FAİZ	→	DTD
DTD KUR FAİZ	→	ENF
DTD REDK ENF	→	FAİZ
Karşılıklı Nedensellik		
DTD	↔	ENF FAİZ
ENF	↔	DTD FAİZ
FAİZ	↔	DTD ENF

Granger Nedensellik sonucu; (all değerlerinin olasılığı için) Dış ticaret dengesi bağımlı değişken iken, bağımsız değişkenler dış ticaret dengesinin granger nedenidir. Enflasyon bağımlı değişken iken, bağımsız değişkenler enflasyonun granger nedeni olduğu ve faiz bağımlı değişken iken, bağımsız değişkenler faizin granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden dış ticaret dengesine doğru, bağımsız değişkenlerden faize doğru ve bağımsız değişkenlerden enflasyona doğru tek yönlü nedensellik vardır. Dolayısıyla dış ticaret dengesi enflasyon faiz arasında karşılıklı nedensellik olduğu söylenebilir.

3.10. Etki Tepki Fonksiyonları

Değişkenlere bir şok verildiğinde diğer değişkenlerin bu şoktan ne yönde etkilendiğini gösteren yöntemdir. Değişkenin politika açısından etkisini, yönünü, zamanını açıklayabilmektedir. Etkinin anlamlımı anlamsız mı sonuç yarattığı grafik üzerinden anlaşılabilir. Burada değişkenlerin nedenselliklere, istatistiki değerlere göre sıralanması

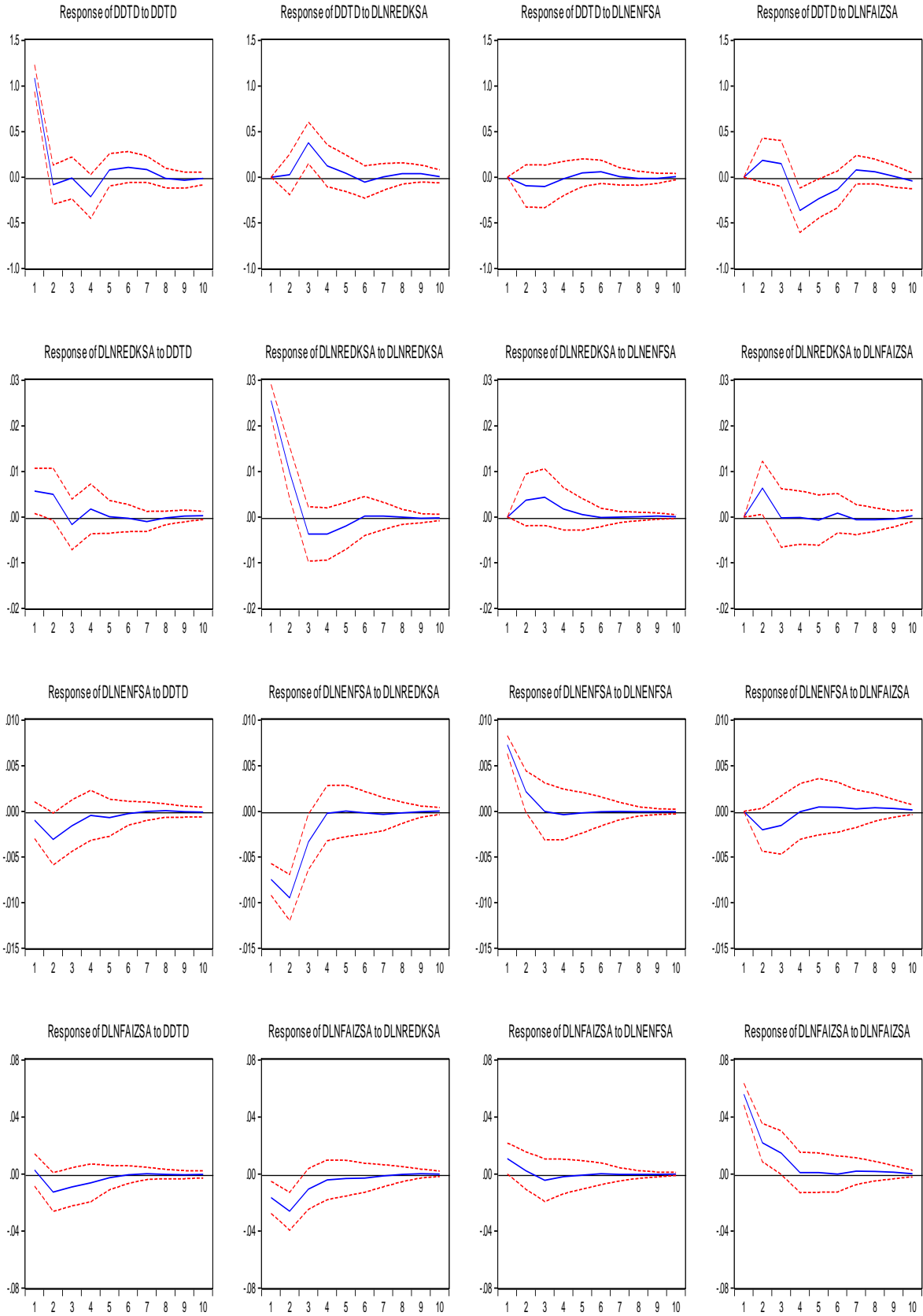
önemlidir.

VAR modelinde bütün değişkenlerin içsel olduğu yönündeki varsayım, değişkenlerden birine etki edecek bir şokun diğer tüm değişkenler üzerindeki etkilerinin görülebilmesine imkan sağlamaktadır. Şoktan kasıt burada etki olmaktadır. VAR Modeli'nin tahmin sonuçlarından elde edilen katsayıların yorumlanmasındaki zorluktan dolayı, denklem sistemlerine verilecek şoklar karşısında, değişkenlerin vereceği tepkileri ölçen “etki tepki analizi” yorumlanmaktadır (Lütkepohl ve Saikkonen, 1997). Ayrıca şoklar geçici ve kalıcı olarak ayırt edilebilir. Uzun dönem devam eden şok kalıcı olarak, kısa sürede etkisini kaybeden ise geçici şoklar olarak açıklanabilir.

Etki – Tepki fonksiyonları değişkenlerden herhangi birine şok verildiğinde diğer değişkenler bu şoka nasıl tepki verdiğini (negatif, pozitif, anlamlı ya da anlamsız) analiz etmek için yapılır. Tepkinin anlamlı olup olmadığı sıfır çizgisi ile mavi ve kırmızı çizgilerin iç içe kaldığında anlamsız, sadece mavi çizgi kırmızı çizginin içinde kalırsa anlamlı bir tepki olduğu sonucuna varılmaktadır. Burada ki mavi çizgi tepki çizgisiyken, kırmızı çizgiler 95 güven aralığının alt ve üst sınırlarını temsil etmektedir.

Bir değişkende meydana gelen şoka diğerleri tarafında verilen tepki aşağıda sunulmuştur.

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Şekil 3.9. Etki Tepki Fonksiyon Grafikleri

3.10.1. Dış ticaret dengesine verilen şokun diğer değişkenlere etkisi

Etki-Tepki Analizi yaklaşımı kullanılarak dış ticaret dengesinde bir standart sapmalık şokun diğer değişkenler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Dış ticaret dengesine verilecek bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi aşağıda değinilmiştir.

○ Dış ticaret dengesinin deki bir şoka dış ticaret dengesinin tepkisi, ilk dönem tepki pozitif ve anlamlı başlamakta ki en belirgin tepki bu dönemdir, 1. dönem yarısında tepki negatifleşmekte bu 4. dönem başına kadar negatif ve anlamsız devam etmektedir. 5. dönem itibari ile pozitiflik 8. dönem başına kadar devam etmektedir, ancak tepki anlamsızdır. Bu dönemden sonra negatif ve anlamsızdır. 9. dönem sonu etki kaybolmuştur. 3.- 4. ve 8. dönemde etki kaybolmuş ve yine dalgalanma devam ettiği görülmektedir.

○ Dış ticaret dengesine verilen bir şoka reel efektif döviz kurunun verdiği tepki: 1. dönem tepki pozitif ve anlamlıdır. 2. dönemin ilk başlarından 3.döneme kadar negatif, 4. dönem ilk başlarda pozitif, buradan 6. dönem arası tepki kaybolmuş, sonra negatifleşmiş, 8. dönemin ilk başlarından sonra kaybolmakta, uzun dönem dengesine yaklaşmaktadır. 1. dönem dışında tepki anlamsızdır fakat en belirgin tepkide bu dönemdir. 2. dönemden itibaren tepki anlamsızdır.

○ Dış ticaret dengesindeki bir şoka enflasyonun verdiği tepki, 1. dönem negatif ve anlamsızdır. En belirgin tepki sadece 2. dönemin bir anı anlamlı olsa da tüm dönemde anlamsızdır. 1. dönemden 6. dönem başına kadar negatiftir. Bu dönemden sonra da tepki kaybolmuştur.

○ Dış ticaret dengesindeki bir şoka faizin verdiği tepki 2. dönem en belirgin olduğu andır. İlk dönem tepki pozitif başlasa da negatife doğru yönelen ve 6. döneme kadar negatif eğilim gösterip, 7. dönem kaybolan bir tepki vardır. Buradaki tepki anlamsızdır.

3.10.2. Reel efektif döviz kuruna verilen şokun diğer değişkenlere etkisi

Etki-Tepki Analizi yaklaşımı kullanılarak Reel efektif döviz kuruna bir standart sapmalık şokun diğer değişkenler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Reel efektif döviz kuruna verilecek bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi aşağıda değinilmektedir.

○ Reel Efektif Döviz Kuru'na verilen bir şoka dış ticaret dengesinin verdiği tepki, ilk dönem tepki görülmemektedir, 2. dönem pozitif olup bu durum 5. döneme kadar seyir

etmiştir. 6. dönem negatifleşmiş fakat anlamsızdır. Sonrasında anlamsız olan tepki, 7. dönemden sonra kaybolmuş sonrasında pozitif seyir izlemiş, 10. dönemde tekrar kaybolmuştur. En belirgin tepki sadece 3. dönem anlamlı ve pozitiftir.

○ Reel Efektif Döviz Kurunda meydana getirilen bir şoka kurun verdiği en belirgin tepki ilk iki dönemdir. İlk dönem pozitif ve anlamlı başlamıştır. 3. dönem başına kadarda böyle seyretmiştir. Bu dönemin yarısından 6. dönem ortasına kadar negatif ve anlamsızdır. Bu süreçten sonra tepki kaybolmuştur.

○ Reel Efektif Döviz Kuru'ndaki bir şoka enflasyonun verdiği tepki, en belirgin olduğu 2. dönemdir. İlk 2 dönem tepki negatif ve anlamlıdır. 3. dönem başından sonra 6. dönem ortasına kadar tepki negatif ve anlamsızdır. Sonrasın tepki kaybolmuştur.

○ Reel Efektif Döviz Kuru'ndaki bir şoka faizin verdiği tepkide en belirgin olduğu 2. dönemdir. 1. dönem negatif ve anlamlı başlamıştır. 1. dönemden 7. dönem sonuna kadar negatif devam etmiştir. 8. dönemde de tepki kaybolmuştur. Sadece 1. ile 2. dönem yarsına kadar tepki anlamlıyken sonrasında anlamsızdır.

3.10.3. Enflasyon oranına verilen şokun diğer değişkenlere etkisi

Etki-Tepki Analizi yaklaşımı kullanılarak enflasyon oranına bir standart sapmalı şokun diğer değişkenler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Enflasyon oranına verilecek bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi aşağıda gösterilmektedir.

○ Enflasyona verilen bir şoka dış ticaret dengesinin tepkisi, tüm dönemler tepki anlamsızdır. Çünkü mavi çizgi ve 0 çizgisi hep kırmızı çizginin arasındadır. 1. ve 4. dönem arası tepki negatif, 4. dönemden 7. döneme kadar pozitif seyretmiş sonrasında tepki kaybolmuştur.

○ Enflasyonda meydana getirilen bir şoka reel efektif döviz kurunun verdiği tepki 2 ve 3 dönem en belirgin olduğu dönemdir. Fakat buradaki tüm tepki anlamsızdır. 1. ve 5. dönem arası pozitifken bu yıldan sonrada tepki kaybolmuştur. Uzun dönem dengesine doğru yönelmiştir.

○ Enflasyondaki bir şoka enflasyon oranının verdiği tepkinin en belirgin olduğu ilk 2 dönemdir. İlk dönem tepki pozitif ve 2. dönem sonuna kadar da anlamlı, 3. dönemden sonra

6. döneme kadar negatiftir. 6. dönem yarısında tepki kaybolmaktadır. 2. dönem sonundan son döneme kadar tepki anlamsızdır.

○ Enflasyondaki bir şoka faizin verdiği tepki, bütün dönemlerde anlamsızdır. 1. ve 4. dönem arası negatif, 4. dönemden sonra pozitif olsa da tepki 10. dönemde kaybolmuştur. İlk dönem ve 3. dönem tepkinin belirgin olduğu yıllardır.

3.10.4. Faiz oranına verilen şokun diğer değişkenlere etkisi

Etki-Tepki Analizi yaklaşımı kullanılarak faiz oranına bir standart sapmalı şokun diğer değişkenler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Faiz oranına verilecek bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi aşağıda değerlendirilmektedir.

○ Faize verilen bir şoka dış ticaret dengesinin verdiği tepki, ilk dönem tepki pozitif ve anlamsızdır. 3. dönem sonu tepki negatifleşmiştir. En belirgin tepkide 4. dönemde negatiftir. 7. dönem ortasından 9. dönem ortasına kadar tekrar pozitive dönmüştür. Sonrasında negatif ve anlamsız devam etmiştir. Sadece 4. dönemin başı ve 5. dönemin sonuna doğru tepki, anlamlıdır.

○ Faizde meydana getirilen bir şoka reel efektif döviz kurunun verdiği en belirgin tepki 2. dönemdedir. 1. 2. ve 3. dönemin sonuna doğru tepki pozitif fakat sadece 1 buçuk dönemde anlamlı iken 3.- 4. dönemde tepki kaybolmakta negatifleşip 5.- 6. dönem başında pozitif olsa da sonra kaybolmuş, negatif tepki 10. dönemde uzun dönem dengesine yaklaşmıştır.

○ Faizdeki bir şoka enflasyonun verdiği tepki, 1. dönem ile 3. dönem ortasına kadar tepki negatif sonrasında son dönem ortasına kadar pozitifdir, 10. dönemde kaybolmuştur. Fakat tüm dönemlerde tepki anlamsızdır. En belirgin tepki ilk 3 dönemdir.

○ Faizdeki bir şoka faizin verdiği tepki: ilk 2 buçuk dönem tepki anlamlı daha sonra anlamsızlaşmıştır. En belirgin olduğu, ilk 3 buçuk dönem tepki pozitifken, negatifleşip 4. dönem ortasından sonra tepki kaybolmuştur.

Genel olarak kısa sürede olsa dış ticaret dengesindeki değişmeye hem kendisi hem de reel efektif döviz kuru tarafından tepki verilmiştir, pozitif ve anlamlı, enflasyon ve faizde negatif anlamsız tepki vermiştir. Reel efektif döviz kurundaki bir şoka dış ticaret dengesi,

reel efektif döviz kuru, pozitif ve anlamlı tepki vermiş, enflasyon, faiz oranı da anlamlı olarak negatif tepki göstermiştir. Enflasyondaki bir şoka sadece kendisi anlamlı pozitif tepki vermiş, reel efektif döviz kuru pozitif ama anlamsız, dış ticaret dengesi ve faiz negatif anlamsız tepki vermiştir. Faiz oranındaki bir şoka kendi tepkisi ve reel efektif döviz kuru kısa sürede olsa pozitif, dış ticaret dengesi negatif anlamlı, enflasyon negatif ve anlamsız tepki vermiştir. En çok kendi şoklarına tepki verdikleri söylenebilir.

Bir x değişkenine verilen şoka y değişkenin tepki vermesi, x'in neden, y'nin sonuç olduğunu ifade etmektedir(Yamak ve Erdem, 2017: 151). Buradan sonuçlara baktığımızda, kısa sürede olsa dış ticaret dengesi kendisinin ve reel efektif döviz kurunun nedeni olduğuna ulaşılabilmektedir. Reel efektif döviz kuru kendisinin, dış ticaret dengesinin, enflasyonun ve faizin nedeni, enflasyon kendi nedeni ve faiz kendisinden sonra reel efektif döviz kuru ve dış ticaret dengesinin nedeni olduğu söylenebilmektedir. Kısa süre içinde olsa reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında ve reel efektif döviz kuru ile faiz arasında karşılıklı nedensellik vardır denilebilir. Ancak bu şoklar kısa sürede etkisini yitirdiği için geçici şoklardır. Ekonomik değişkenlere yönelik şoklar genellikle iki kategoride toplanabilir. Bir kısım şoklar kalıcı (permanent) bir karaktere sahiptir ve ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri uzun süre devam eder. Geçici (transitory) nitelikteki diğer bazı şoklar ise sisteme girdikleri anda önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, bu etki kalıcı bir niteliğe sahip değildir ve izleyen birkaç dönem içinde etkileri yok olmaktadır (Çekerol ve Gürbüz, 2003). Tepki kalıcı ise şokta kalıcı, tepki geçici ise şokta geçici denilebilir.

3.11. Varyans Ayırıştırması

Yaratılan şok ile ortaya çıkan tepkinin değişkenler arasında nasıl dağıldığını yani, değişkenlerin birbiri üzerinde belirleyiciliği etkilerinin yüzdeleri görülebilecektir. Varyanstaki değişimin yüzde yüze yakın bir değerini kendi başına açıklıyorsa dışsal değişken olarak nitelendirilir (Tarı, 2018: 451-456).

Varyans ayırıştırması ile bağımlı değişkenleri bağımsız değişkenlerin ne kadar açıkladıklarını, etkilediğini (nedeni olduğu) tespit edebilmektedir.

Tablo 3.10. Dış Ticaret Dengesinin Varyans Ayırıştırma Sonuçları

Dönem	Standart Hata	DDTD	DLNREDKSA	DLENFSA	DLNFAIZSA
1	1.085809	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	1.108779	96.48285	0.064748	0.746251	2.706150
3	1.184375	84.56710	10.12188	1.403725	3.907292
4	1.263503	77.16754	9.857659	1.250043	11.72476
5	1.289162	74.49205	9.567035	1.337245	14.60367
6	1.303199	73.59309	9.547347	1.499815	15.35975
7	1.308300	73.42126	9.473200	1.490697	15.61485
8	1.310305	73.20561	9.521759	1.497713	15.77492
9	1.311420	73.14980	9.591478	1.504839	15.75388
10	1.312268	73.06921	9.581527	1.504264	15.84500

Dış ticaretin ilk dönemde diğer değişkenler tarafından etkilenmediği görülmektedir. Bu da dış ticaretin değerinin dışsal olarak belirlendiği anlamına gelir. İlk dönemde diğer değişkenlerden etkilenmediği yani dış ticaret dengesinin dışsal olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. 1. dönem %100'ü dış ticaret dengesinin kendisi tarafından açıklanmaktadır. 2. dönemde diğer değişkenlerin az da olsa etkili olmaya başladığı, %96'sı kendisi tarafından %2'si faiz, %1 enflasyon %0,06'sı da kur tarafından açıklanmıştır. 3. dönem %84'ü kendisi, %10'u kur, %3 faiz, %1'i enflasyon tarafından açıklanmıştır. 4.yıl %77'si kendisi tarafından %11 faiz, %9 u kur, %1,25 i enflasyon tarafından açıklanmıştır. 10. dönem %73'ü kendisi tarafından %15'i faiz, %9'u kur, %1,50'si enflasyon tarafından açıklanmıştır. 4. dönemden sonra reel efektif döviz kuru ve enflasyon stabil kalırken, dış ticaret dengesi ve faiz 6. dönemden sonra stabil kalmıştır. Kendisinden sonra en çok açıklayanı faiz olduğu görülmektedir.

Tablo 3.11. Reel Efektif Döviz Kurunun Varyans Ayırıştırma Sonuçları

Dönem	Standart hata	DDTD	DLNREDKSA	DLENFSA	DLNFAIZSA
1	0.026192	4.759909	95.24009	0.000000	0.000000
2	0.029336	6.651536	87.06582	1.566770	4.715877
3	0.029928	6.706131	85.19779	3.559064	4.537018
4	0.030263	6.876787	84.87047	3.812734	4.440011
5	0.030343	6.840794	84.86340	3.822943	4.472858
6	0.030356	6.842721	84.79380	3.821577	4.541904
7	0.030379	6.944385	84.66710	3.815931	4.572582
8	0.030386	6.947352	84.62853	3.814792	4.609324
9	0.030392	6.948328	84.60395	3.816759	4.630962
10	0.030395	6.956150	84.59070	3.816290	4.636859

1. dönem %95'i kendisi tarafından %4'ü dış ticaret dengesi tarafından açıklanmıştır. 2. dönem azda olsa diğer değişkenlerde açıklamaya başladığı görülmektedir. %87'si kendisi tarafından %6'sı dış ticaret dengesi, %5 faiz, %1'i enflasyon tarafından açıklanmıştır. 3. dönem %85'i kendisi tarafından, %3'ü enflasyon tarafından açıklanmıştır. 10. dönem %84'ü kendisi tarafından %6'sı dış ticaret dengesi, %4'ü faiz, %3'ü enflasyon tarafından açıklanmıştır. 2. dönemden sonra dış ticaret dengesi, enflasyon ve faiz stabil kalmış, reel efektif döviz kuru 4. dönemden sonra stabilleşmiştir. En çok kendisi sonra tarafından açıklanmıştır. Buda değişkenin dışsal olduğunu ifade edebilmektedir.

Tablo 3.12. Enflasyonun Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	Standart hata	DDTD	DLNREDKSA	DLENFSA	DLNFAIZSA
1	0.010496	0.914557	50.91582	48.16963	0.000000
2	0.014785	4.757132	66.93614	26.37356	1.933163
3	0.015325	5.489197	67.16115	24.54965	2.799997
4	0.015338	5.567538	67.07121	24.56499	2.796263
5	0.015363	5.769175	66.85158	24.49583	2.883419
6	0.015372	5.788512	66.78970	24.46871	2.953079
7	0.015378	5.784255	66.78485	24.44941	2.981490
8	0.015385	5.781208	66.74243	24.42882	3.047545
9	0.015388	5.780535	66.71575	24.42014	3.083576
10	0.015389	5.785282	66.70629	24.41814	3.090290

İlk dönem %48'i kendisi tarafından açıklanırken %50'si reel efektif döviz kuru tarafından %1'i faiz ve %0.91'i dış ticaret dengesi tarafından açıklanmıştır. 2. dönem %26'sı kendisi tarafından %66'sı reel efektif döviz kuru, %4 dış ticaret dengesi, %1.9 faiz tarafından açıklanmıştır. 3. dönem %24'ü kendisi tarafından %67'si reel efektif döviz kuru, %5'i dış ticaret dengesi ve %2'si faiz tarafından açıklanmıştır. 10. dönem %24'ü kendisi tarafından %66'sı kur tarafından %5 dış ticaret dengesi ve %3'ü faiz tarafından açıklanmıştır. 2. dönemden sonra enflasyon ve dış ticaret dengesi satabil, 3. dönemden sonra faiz stabil kaldığı söylenebilir. Enflasyon değişkeni en çok reel efektif döviz kuru tarafından açıklanmıştır. Burada reel efektif döviz kurunun enflasyonun nedeni olması döviz kurundan enflasyona geçişkenlik olduğunu göstermektedir.

Döviz kurunda geçişkenlik, nominal döviz kurundaki artışlar ithal mal fiyatlarının yükselmesi ile yurt içi fiyatta enflasyonist baskı oluşturur. İthal mal maliyeti, kurdaki

değişmelere bağlı olarak yurt içi üretimde maliyet artışına ve fiyatlar genel seviyesinde artışa yol açmaktadır. Kur artışı ihracat mallarını nispi olarak ucuzlatsa da kur artışının neden olduğu enflasyon ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkileyebilmektedir (Benk ve Kösekahyaoglu, 2019).

Tablo 3.13. Faizin Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	Standart hata	DDTD	DLNREDKSA	DLENFSA	DLNFAIZSA
1	0.059323	0.200931	7.761491	3.223296	88.81428
2	0.069697	3.550571	19.87905	2.432500	74.13788
3	0.072725	4.863239	20.38540	2.605165	72.14619
4	0.073156	5.560622	20.48569	2.640202	71.31348
5	0.073282	5.680442	20.59672	2.642700	71.08013
6	0.073341	5.680848	20.71485	2.638451	70.96585
7	0.073381	5.675636	20.73203	2.638703	70.95363
8	0.073406	5.674016	20.72039	2.641617	70.96398
9	0.073418	5.678711	20.71386	2.644467	70.96296
10	0.073420	5.682737	20.71284	2.644886	70.95954

İlk dönem %88'si kendisi tarafından açıklanırken, %7'si reel efektif döviz kuru, %3'ü enflasyon tarafından açıklanmış, dış ticaret dengesinin neredeyse etkisiz kaldığı görülmektedir. 2. dönem diğer değişkenler az da olsa artmış, %76'sı kendisi tarafından, %19'u reel efektif döviz kuru, %3 dış ticaret dengesi ve %2'si enflasyon tarafından açıklanmıştır. 3. dönem sonu %72'si kendisi tarafından %20'si kur tarafından %4'ü dış ticaret dengesi, %2'si enflasyon tarafından açıklanmıştır. 10. dönem ise %70'i kendisi tarafından %20 reel efektif döviz kuru, %5 dış ticaret dengesi, %2 enflasyon tarafından açıklanmıştır. 2. dönem sonu reel efektif döviz kuru ve enflasyon stabilleşirken, 4. dönemden itibaren dış ticaret dengesi stabilleşmiş, 6. dönem sonu da faiz stabil kalmıştır. Kendisinden sonra en çok açıklayan reel efektif döviz kurudur.

Dış ticaret dengesi %100 kendisi tarafından açıklanmakta dönem sonu %73 kendisi %15 faiz değişkeni tarafından açıklandığı görülmektedir. Reel efektif döviz kuru % 95 kendisi tarafından %4 dış ticaret dengesi tarafından açıklanırken son dönemde %84 kendisi, %6 dış ticaret dengesi tarafından açıklanmıştır. Enflasyon %48 kendisi tarafından açıklanırken en çok %50 ile kur tarafından açıklamakta son dönemde %66 reel efektif döviz kuru, %24 kendisi tarafından açıklanmıştır. Faiz değişkeni %88 kendisi tarafından %7 reel

efektif döviz kuru tarafından açıklanmakta son dönemde en çok %70 kendisi tarafından, %20 reel efektif döviz kuru tarafından açıklanmıştır.

Faizdeki değişimin kaynağı kendisinden sonra en çok reel efektif döviz kuru olduğu, enflasyondaki değişimin kaynağı en çok reel efektif döviz kuru olduğu, reel efektif döviz kurundaki değişimin kaynağı kendisinden sonra en çok dış ticaret dengesi olduğu, dış ticaret dengesindeki değişimin kaynağı kendisinden sonra en çok faiz ve reel efektif döviz kuru olduğu söylenebilir. Reel efektif döviz kuru için çıkan sonuç dış ticaret dengesi reel efektif döviz kurunun nedenidir. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında karşılıklı ilişki olduğu söylenebilir. Ancak çok az bir yüzde olduğu için reel efektif döviz kurunun bağımsız değişken olduğu, değişkenleri en çok kendileri açıkladığı söylenebilir. Bir değişkende meydana gelen değişmelerin büyük bölümü kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa bu durum, söz konusu değişkenin dışsal olarak hareket ettiğini, modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa değişkenin içsel olduğunu ifade eder (Zengin, 2001).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

21. yüzyılda giderek gelişen teknoloji ile uluslararası etkileşim artmaktadır. Artan etkileşim uluslararası ticareti öne çıkarmaktadır. Dış ticaretle beraber döviz kurunun etkisi de kaçınılmaz olmuştur. Döviz kuru, ülkenin dış ticaret rekabetini belirlemede önemli bir araç olduğu için dış ticaret ile döviz kuru arasındaki ilişki yapılan çalışmalarda çok fazla ele alınmış ancak birbirine uyumlu sonuçlar olduğu gibi uyumlu olmayan sonuçlar da elde edilmiştir.

Kur politikaları Merkez Bankası tarafından ortaya konulmaktadır. Günümüzde kullanılan sistem dalgalı döviz kuru sistemidir. Esnek kur sisteminde TCMB'nın doğrudan müdahalesi söz konusu değildir. Bu nedenle dış ticaret politikalarının döviz kuruna karşı gelişmekte olan ülkelerde daha etkin kullanılması önem arz etmektedir.

Genel beklentiye uygun olan reel efektif döviz kurunun artması yani Türk Lirası'nın değer kazanması ihracatı pahalı, ithalatı ucuz hale getirebilir. Reel efektif döviz kurunun düşmesi yani Türk Lirası'nın değer kaybetmesi ise ihracatı ucuz hale, ithalatı pahalı hale getireceği öngörülmektedir. Enflasyon ile ihracat arasındaki ilişki negatif iken enflasyon ile ithalat arasındaki ilişki pozitif olduğu tahmin edilmektedir. Faiz oranı ile ihracat arasındaki ilişkinin negatif olduğu ve nominal faiz ile enflasyonun beraber hareket ettiği öngörülmektedir. Araştırmacılar önceki çalışma sonuçlarındaki farklılıklar nedeniyle bu konu üzerinde çalışmalara devam etmektedir.

Bu çalışmanın hipotezi reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasında bir nedensellik bağının olduğudur. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin olası varlığını belirlemek ve nedenselliğin yönünü tayin etmek çalışmanın amacıdır. Bu kapsamda kavramsal ve teorik açılarından döviz kuru ve dış ticaret dengesi açıklanmış, döviz kuru ve dış ticaretin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın analiz kısmında ise 2011: 01-2020: 04 dönemi için reel efektif döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı değişkenlerinin dış ticareti nasıl etkilediği analiz edilmiştir.

Uygulamalı analizde veriler birim kök testlerine, otokorelasyon, süreç durağanlığı, değişken varyans testlerine tabi tutulduktan sonra eş bütünleşme ve nedensellik yöntemleri sınanmıştır. Johansen Eşbütünleşme iz testi sonucuna göre değişkenler arasında iki eşbütünleşme tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden dış ticaret dengesine, bağımsız

değişkenlerden faize ve bağımsız değişkenlerden enflasyona doğru tek yönlü nedensellik vardır. Buradan, dış ticaret dengesi, enflasyon ve faiz arasında karşılıklı nedensellik olduğu söylenebilir. Özetle bağımsız değişkenlerden dış ticarete doğru nedenselliğin olması Alsu (2006) çalışmasıyla uyumludur. Bu çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde teorik beklentilerle uyumlu olduğu söylenebilir. Genel olarak, reel efektif döviz kuru düştükçe dış ticaret dengesindeki açık iyileşse de dış ticaret açığının, Türkiye'nin üretim yapısının ithalata bağımlı olması ile açıklanabilmektedir. Dolayısıyla, dış ticaret açığı karşısında döviz kuru araç olarak kullanılabilir.

Genel olarak kısa sürede olsa dış ticaret dengesindeki değişmeye hem kendisi hem de reel efektif döviz kuru ve tarafından pozitif ve anlamlı tepki verilmiştir, son dönemde enflasyon ve faizde negatif anlamsız tepki vermiştir. Reel efektif döviz kurundaki bir şoka dış ticaret dengesi, reel efektif döviz kuru, pozitif ve anlamlı tepki vermiş, enflasyon, faiz oranı da anlamlı olarak negatif tepki göstermiştir. Enflasyondaki bir şoka sadece kendisi anlamlı pozitif tepki vermiş, reel efektif döviz kuru pozitif ama anlamsız, dış ticaret dengesi ve faiz negatif anlamsız tepki vermiştir. Faiz oranındaki bir şoka kendi tepkisi ve reel efektif döviz kuru kısa sürede olsa pozitif, dış ticaret dengesi negatif anlamlı, enflasyon negatif ve anlamsız tepki vermiştir. En çok kendi şoklarına tepki verdikleri ve tepkilerinde geçici olduğu söylenebilir.

Genel olarak dış ticaret dengesini açıklamada kendisi, faiz, reel efektif döviz kuru (%10), enflasyon(%2) etkilidir. Reel efektif döviz kurunu açıklamada kendisi ve dış ticaret dengesi(yaklaşık %5) son dönemde faiz, enflasyonda etkilidir. Enflasyondaki değişmelerin kaynağı reel efektif döviz kuru, kendisi, son dönemde dış ticaret dengesi (yaklaşık%6), faiz (yaklaşık%3) oluşu gözlenmektedir. Faiz oranını açıklamada kendisi, reel efektif döviz kuru, enflasyon ve dış ticaret dengesi sıralamasındayken en çoktan en aza, son dönemde dış ticaret dengesi enflasyonun önüne geçmiştir. Buradaki tepkiler küçük bir yüzde olduğundan, değişkenleri en çok kendileri açıklamaktadır.

Varyans ayrıştırma sonucundan elde edilen bulguya göre enflasyon değişkeni en çok reel efektif döviz kuru tarafından açıklanmıştır. Burada reel efektif döviz kurunun enflasyonun nedeni olması döviz kurundan enflasyona geçişkenlik olduğunu göstermektedir.

Yapılan her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılığı söz konusu olduğundan yeni bir çalışmada ithalat ve ihracatın ayrı olarak ve sektörel olarak etkileri incelenebilir. Farklı değişkenler yardımı ile sektörel bazda yeniden ele alınabilir.

Sonuç olarak, Türkiye’de günümüzde reel efektif döviz kuru azalış gösterdiğinde, TL değersizleşmesi ihracatı arttırır. Ancak, Türkiye’nin üretim yapısından dolayı ihracat ithalata bağlı olduğu için döviz maliyetinden dolayı dış ticaret açığına yol açması kaçınılmaz olmaktadır. Dış ticaretin biçimlenmesinde kur önemli bir belirleyici olduğu için istikrarlı kur politikaları uygulanmalıdır. Bunun dışında ihraç yada ithal mallarının fiyat esnekliği, ikame mallarının fiyatları, gelir esnekliği, tamamlayıcı malların fiyatları, dış ticaret kısıtlamaları, dış ticaret teşvikleri damping gibi pek çok etken vardır. Bu bağlamda, Türkiye’de katma değeri yüksek ürünler üreterek ihracatını destekleyebilir ve dış ticarete rekabet gücünü arttırabilir.

5. KAYNAKLAR

- Abdioğlu, Z. (2013). Türkiye İçin Enflasyonu Hızlandırmayan Kapasite Kullanımı Oranı Tahmini. *Journal Of Yaşar Universi*, 8(31):5296-5323.
- Abuşoğlu, . (1990). *Döviz Kuru ve İhracat zerine Etkisi*. Ankara: TOBB.
- Acı, Y. (2016). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin VAR Analizi İle İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:14, 41-53.
- Akat, A. S. (2004). *Dalgalı Kur ve Para Politikası: Bir Parasal Kural nerisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akay, A.B. ve Zanbak, M. (2012). Döviz Kuru Seviyesi ve Oynaklığının Dış Ticaret Akımları zerine Etkisi: İmalat Sanayi Sektörü rneği. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt:19, 92-121.
- Akbulut, S. (2014). *Dış Ticaret Dengesi-Dış Ticaret Haddi ilişkisi: Türkiye rneği (2002-2012 Dönemi)*. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Trabzon.
- Aklan, N. A. (2007). Kriz Sonrası Süreçte Türkiye Ekonomisinde Uygulanan Döviz Piyasası Müdahalelerinin Etkinliği. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi (13)*, 222-251.
- Aksoy, B. ve Coşkun M. (2004). Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 397-415.
- Aksoy, E. (2012). *Türkiye'de Temel Makro Ekonomik Değişkenler ile Yatırımları ve İstihdamı Teşvik Yasalarının İstihdam zerine Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aksu, M. (2007). *Marshall – Lerner Yaklaşımı erevesinde Reel Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi Arasındaki İlişi: Kuram ve Türkiye rneği*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2007.
- Aktan, C. C. (2000). *Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Aktaş, C. ve Akkurt, H. (2006). ARCH Modelleri ve Türkiye'ye Ait Otomobil retimi Verilerinin Farklı Varyanslığının İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:16, ss.87-106.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin

- VAR Tekniğiyle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2010, ss.123-140.
- Alexander, S. S. (1952). Effects Of a Devaluation On a Trade Balance. *Monetary. International Fund Staff Papers*, 2 (2), 263–278.
- Alim, Ç. (2019). *Döviz Kurları, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisan Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Alomaliye, (2020,02). Şubat 2020 İhracat Rakamları, 22.12.2020 tarihinde <https://www.alomaliye.com/2020/03/31/ihracat-rakamlari-aciklandi-subat-2020/> adresinden alınmıştır.
- Alomaliye, (2020,09). Eylül 2020 İhracat Rakamları, 22.12.2020 tarihinde <https://www.alomaliye.com/2020/10/30/eylul-2020-ihracat-rakamlari/> adresinden alınmıştır.
- Alsu, E. (2006). *Döviz Kurları, Enflasyon ve Faiz Oranlarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri Türkiye Örneği (1985-2005)*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Alptekin, V. (2009). *Türkiye’de Dış Ticaret- Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması*. Yüksel Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Amano R. A., and Simon V. N., (1995). Terms Of Trade And Real Exchange Rates: The Canadian Evidence. *Journal Of International Money And Finance*, Vol.14, No.1, pp.83-104.
- Aral, A. (2015). *Türkiye’de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Arat, K. (2003). *Türkiye’de Optimum Döviz Kuru Rejimi Seçimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara. 36-44.
- Ardıç, O. ve Yılmaz, P. (2006). *Para- Banka Uluslararası İktisat Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Agon Bilgi Akademisi.

- Arize, A. C., Osang, T. and Slottje, D. J. (2000). Exchange-Rate Volatility And Foreign Trade Evidence From Thirteen LCD's. *Journal of Business ve Economic Statistics*, 18 (1), 10–17.
- Arize, C. A. (1994). Cointegration Test Of a Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate And The Trade Balance. *International Economic Journal*, 8 (3), 1-9.
- Arslan, K. (2014). *Dış Ticaret Politikaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aslan, Ç. (2017). *Türkiye Döviz Kuru Belirsizliği ve Dış Ticaret İlişkisi: Yapısal VAR Analizi*. Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atılğan, Ö. (2011). *Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları ve Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İktisat ABD, Teknoloji ve Sanayi İktisadı Bilim Dalı, İstanbul.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (2), 33-43.
- Ayhan, A.D. (2008). *Kur Rejimlerinin Makroekonomik Değişkenlerin Oynaklığına Etkisi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aygören, Y. (2014). *Döviz Kuru- Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Ayık, U. (2019). *Ülke Grupları İtibariyle Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (2003-2018)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ay, A. (2007). *Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ay, A., Üçler, G. ve Koçak, İ. (2007). Reel Döviz Kuru Dalgalanmalarının Dış Ticaret Üzerinde Etkisinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Analizi:1996-2006 Türkiye Örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 52-67.
- Ay, A. (2001). Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Parasal Modellerin Başarısını Etkileyen Faktörler. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1 (2),

125-146.

- Benk, H.ve Kösekahyaoğlu L. (2019). Türkiye’de Döviz Kurundan Enflasyona Geçişkenlik Etkisi: 2005- 2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)*, Cilt: 1, Sayı: 2, 117-133.
- Bakar, M. (2019). *Döviz Kurunun Türkiye ile Körfez Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Yapısına Etkisi: 2003-2018 Yılları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alanya.
- Bal, H., Akça, E.E. ve Demiral, M. (2018). Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Ticareti Üzerine Etkileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (2), s.61-81.
- Barak, D. ve Naimoğlu, M. (2018). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi, *İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (2): 82-95.
- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001). *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, ss. 71-84.
- Başkesen, K. (2018). *Döviz Kurunun, Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Baum, C.F., ve Çağlayan, M. (2010). On The Sensitivity Of The Volume And Volatility Of Bilateral Trade Flows To Exchange Rate Uncertainty. *Journal of International Money and Finance*, 29, 79-93.
- Berument, H. ve Pasaogulları, M. (2003). Effects of the Real Exchange Rate on Output and Inflation: Evidence from Turkey. *The Developing Economies*, 41 (4), 401-435. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2019.tb01009.x> (Erişim tarihi 12.12.2020)
- Boratav, K. (2006), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*(10. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Choudhry, T. (2005). Exchange Rate Volatility and The United States Exports: Evidence from Canada and Japan. *Journal of The Japanese and International Economies*, 19 (1), 51-71. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2018.11.002>

- Çaşkurlu, T. Pınar, M., Salih, A.,& Selman, F. (2008). Can Central Bank Interventions Affects the Exchange Rate Volatility? Multivariate GARCH Approach Using Constrained Nonlinear Programming?. Central Bank Of Turkey Research And Monetary Policy Department Working Paper, no:08/06,Ulus, Ankara, (August), <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0517.pdf> (erişim tarihi: 17/09/2008)
- Çapan, Z. İ. (2009). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Çekerol, K. ve Gürbüz, H. (2003). *Reel Döviz kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişki*. ODTÜ Ekonomi Kongresi, 6-9 Eylül 2003, Ankara.
- Çelik, K. (2005). *Uluslararası İktisat* (2. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi, 168.
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Çelik, T. ve İlkey S. Ç. (2016). Türkiye’de İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin 1989-2015 Dönemi İçin Test Edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3). 961-969.
- Çetin, E. ve Savrul, M. (2016). Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (28), 532-532.
- Çevik, H. (2013). *Döviz Kuru, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- De Grauwe, P. (1988). Exchange Rate Variability And The Slowdown In Growth Of International Trade. *IMF Staff Papers*, No. 35: 63–84.
- Demircioğlu, M. (2009). *Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT: 2705- ÖİK: 660, Ankara. <http://www.sbb.gov.tr/ozel-ih-tisas-komisyonu-raporlari/1543312239598-270307fa-a003> (Erişim tarihi: 01.10.2020)
- Dilber, İ. ve Kılıç, J. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi:

Engle Granger Eşbütünleşme Testi ve VAR Model. *TESAM Akademi Dergisi*, 5 (2), 95–118.

Dinler, Z. (2007). *İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Dinler, Z. (2012). *Mikro Ekonomi* (23. Basım). Bursa: Ekin Yayın.

Dinler, Z. (2011). *İktisada Giriş* (17. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

Dursun, E. (2018). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Reel Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Hadleri İlişkisi: 2000 – 2016 Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Düğer, İ. H. ve İsgender, M. (1999). Ekonomik Kalkınma Stratejileri Ve Bazı Ülke Deneyimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 13-46.

Dündar, Ö. (2010). *Türkiye’de Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticarete Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Edwards, S. and M.A. Savastano, (1999). Exchange Rates in Emerging Economies: What Do we Need To Know?. NBER Working Paper, No. 7228, July, 1999, pp.6-7.

Eğilmez, M. (2013). “Üç Güncel Konu”, 12.02.2013, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/02/uc-guncel-konu.html> (Erişim tarihi: 27.03.19).

Eğilmez, M. (2018). Dış Ticaret Açığının Azalması Ne Pahasına Sağlanıyor? 12.11.2018 <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dıs-ticaret-aciginin-azalmasi-ne-pahasina-saglaniyor-1138466> (Erişim tarihi: 18.04.2020).

Eğilmez, M. (2012). Reel Efektif Döviz Kuru Nedir? (Erişim tarihi: 03/01/2020).<http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/reel-efektif-doviz-kuru-endeksi-nedir.html> <http://www.mahfiegilmez.com/2012/10/kur-rejimleri-ve-turkiye-uygulamas.html>

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2002). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Om Yayınevi.

Eğilmez, M. (2020). *Merkez bankası Faizi Artınca Ne Oldu?* (20.11.2020) 01.12.2020 tarihinde 15.<https://www.mahfiegilmez.com/2020/11/merkez-bankas-faizi-artınca-ne-oldu.html> adresinden alınmıştır.

- Erçevik, B. (2011). *Döviz Kuru ve Faiz Oranının Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eren, E. (1992). *Makro İktisat – Kavramlar, Tarihsel Yaklaşım, İstikrar Politikaları ve Açık Ekonomi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Ertekin, M. (2003). Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye'nin Dış Ticareti. (Erişim Tarihi: 22.04.2019). http://www.ekonomi.gov.tr/upload/BF09A_E98-D8D3-8566-4520B0D124E5614D/Murat_Ertekinturkce.pdf
- Ertekin, S.M. (2001). Türkiye'de 1980 Sonrasında Döviz Kuru Politikalar ve Dış Ticaret, Afyon Kocatepe Üniversitesi. *İ.İ.B.F. Dergisi 2001*, s. 185-186
- Ertürk, E. (2011). *İktisat Kavram, İlke, Politika*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Eyüpoğlu, A. A. (1995). *Risk Yönetim Aracı Olarak Futures Piyasaları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Frankel, J. A., (1999). No Single Currency Regime Is Right For All Countries Or At All Times. *NBER Working Papers*, No: 7338, pp.1-49.
- Gedik, A. (2014). *Reel Efektif Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990–2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16).
- Gültekin, S. (2011). Küreselleşme Çapında Dış Ticarete Rekabet için Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliği. *Kocaeli Üniversitesi SB Dergisi*, 2 (22), 29-40.
- Güran, N. (1987). *Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Hatiboğlu, Z. (1993). *Temel Uluslararası İktisat*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Hepaktan, C.E. (2009). Türkiye'nin Marshall-Lerner Koşuluna İlişkin Parçalı Eşbütünleşme Analizi. Celal Bayar Üniversitesi. *B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16 (1), 39-55.
- Hepaktan, E., Çınar, S. ve Dündar, Ö. (2011). Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru

- Sistemlerinin Dış Ticaret ile İlişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 3- Sayı 5, 62-82.
- IN, F. ve Menon, J., (1996). The Long Run Relationship Between The Real Exchange Rate And Terms Of Trade In OECD Countries. *Applied Economics*, 28, s.1075-1080.
- Işık, N., Acar, M. ve Işık, B. (2004). Enflasyon Ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (2), 325-240.
- İnandım, Ş. (2005). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileimi: Türkiye Örneği*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü Ankara.
- İyibozkurt, E. (2001). *Uluslararası İktisat Teori-Politika-Uygulama* (Dördüncü baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Jiang, W. (2014). The Effect of RMB Exchange Rate Volatility on Import and Export Trade in China. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4 (1), 615-625.
- Kalmi, H. (2019). *Türkiye’de Döviz Kuru, İhracat ve Ekonomik Büyümenin Nedensellik İlişkisi (1980-2016)*. Yüksek Lisan Tezi, Sivas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kara, M.E. (2012). *Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.34.
- Karaçor, Z. ve Gerçekler, M. (2012). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (2003-2010). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23.
- Karagöl, E.T. (2013). *Partiler Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), s. 104.
- Karagöz, H. (2009). *Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi*. Konya Ticaret Odası Yayınları, Etüd Araştırma Servisi.
- Karagöz, M. ve Doğan, Ç. (2005). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 15, sayı 2, ss. 2019-228.
- Kalaycıoğlu, S. (1983). *Esnek kur Sistemi ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: ss.55-56.

- Karluk, R. (2009). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Karluk, S. R. (2014). *Türkiye Ekonomisi Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm* (On üçüncü baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. ss. 540, 548, 606.
- Karluk, S. R. (2009). *Uluslararası Ekonomi Teori- Politika* (Dokuzuncu baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Karluk, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (2007). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm* (Gözden Geçirilmiş On Birinci Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- Katusiime, L., Agbola, F.W. and Shamsuddin, A. (2015). Exchange Rate Volatility– Economic Growth Nexus In Uganda. *Applied Economics*, 48 (2015): 2428- 2442.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kemeç, A. (2014). *J Eğrisi Analizi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2011). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, Ş. (2009). *Döviz Kuru Politikaları- Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Türkiye Uygulaması (1984-2007)*. İktisat ABD Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE. Kütahya.
- Kılavuz, E. G., Topçu, B., Gürel, F. ve Tülüçe, N. (2011). Yükselen Ekonomilerde Döviz Kuru Seçimi: Ampirik Analiz. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30, 47-109.
- Kılıçarslan, E. (2016). *Döviz Kuru ve Makroekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Kıyak, Ö. (2019). *Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Kızıldere, C., Kabadayı, B. ve Emsen, Ö.S. (2011) Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:6 Sayı:12, Kış 2014, ss.1307-9832.
- Kibritçioğlu, A. (1987). Açık Ekonomi Makroiktisadı'nın Öncüsü Olarak Fleming-Mundell Modeli. *İktisat Dergisi*, 275:31-38.
- Korun, M. (2019). *Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesinde J Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Ampirik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.s: 44.
- Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Köse, N., Ay, A. ve Topallı, N. (2008). Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi Türkiye Örneği (1995–2008). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 / 2, 25-45.
- Krugman, P. R., and Obstfeld, M. (2008). *International Economics Theory & Policy*. London: Pearson International Edition. J egrsi.
- Kumbaracıbaşı, O. (1973). *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Kutlar, A. (2002). *Eş-bütünleşme: Türkiye'de Para Talebi ve Döviz Kuru Uygulaması*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı ekonometri*. Nobel Kitabevi.
- Lin, Chi.A. (1997). The Trade Balance and The Real Exchange Rate: The U.S. Evidence From 1973:03-1994:09". *Applied Economics Letters*, Sayı: 4, 1997, ss.517-520, http://www.accordsdepeche.com/fichiers/docs/bibli_08/846.pdf (01.02.2019)
- Lütkepohl, H. ve Saikkonen, P. (1997). Impulse Response Analysis in Infinite Order Cointegrated Vector Autoregressive Processes. *Journal of Econometrics*, v. 81, no. 1, ss. 127-157.
- Machlup, F. (1970). *International Monetary Economics*. Unvin Brothers Ltd. London.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi*(Çev. Ömer Faruk Çolak). Ankara: Efil Yayınevi.

- Mert, M. ve Çağlar, A.E. (2019). *Eviews ve Gaus Uygulamalı Zaman Serileri Analizi* (Birinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mersin, Ç. (2020). *Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kurunun Ödeme Yöntemleri Bazında İhracata Etkisi: 2000 Yılı Sonrasına Yönelik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Metin, A. (2019). *Yapısal Kırılmalar Eşliğinde Döviz Kuru Oynaklığı İle Türkiye’nin Sektörel Dış Ticareti Arasındaki Etkileşim*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. ss. 6.
- Mc KENZIE, M.D. (1998). The Impact Of Exchange Rate Volatility On Australian Trade Flows. *Journal Of Economic Survey*, Vol.13, No:1, PP:71 – 106.
- Morgil, O. (2008). Küresel Kriz ve Türk Ekonomisine Etkileri. *TİSK İşveren Dergisi*: Kasım.
- Onafowora O. (2003). Exchange Rate And Trade Balance In East Asia: Is There A J-Curve?. *Economics Bulletin*, Vol. 5, No. 18.
- Odabaşı, Y. (2011). *Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat Üzerindeki Etkisi ve İleriye Dönük Volatilitésinin Tahmini: Türkiye İçin Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Kütahya.
- OIC, (2012). *Exchange Rate Regimes In The OIC Member Countries*. Organization Of Islamic Cooperation Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries (SESRIC).
- Oksay, S. (2001). *Döviz Kuru ve Ödemeler Dengesi Politikaları: Türkiye (1923 – 2000)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ordu, C. F. (2013). *Döviz Kuru Dış Ticaret ilişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, ss. 34-36.
- Oskooee, M. and Artatrana, R. (2004). *The J-Curve: a Literature Review, Applied Economics*. 36 (13), 1377-1398.
- Özel, H.A. (2012). Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Modelleri. *Kırklareli Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart, Kırklareli, ss. 4-26.

- Önder, Y. (2007). *Dalgalanma Korkusu ve Türkiye Örneği*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara. Ss.2122.
- Özatay, F. (2009). Türkiye’de 2000- 2008 Döneminde Para Politikası. *İktisat ve İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt 24, Sayı 275, (Şubat), S. 37- 65.
- Özel, H.A. (2011). Türkiye’de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (2), 73-92.
- Özer, H. ve Kutlu, M. (2019). Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisinin VAR Modeli ile Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17 Sayı: 4 Aralık 2019 ss. 214-231.
- Özdemir, E. (1996). *Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Dış Ticaret Politikaları ve Bunların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özdemir, K. A. ve Şahinbeyoğlu, G. (2000). Alternatif Döviz Kuru Sistemleri. Tartışma Tebliği. Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü.
- Özdemir, Ü., Kantürk, Y. G., ve Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Eastern Geographical Review*.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. ve Oral, M. (2015). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (35), ss. 156-165.
- Özkaya, H.M. (2007). *Farklı Kur Rejimlerinin Makroekonomik Performans Sonuçları*. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Öztürk, N. ve Yüksel, B. (2010). Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Sayfa:11, 1-157-191.
- Öztürk, N. (2005). *Dış Ticaret, Kuram, Politika, Uygulama*. Ankara: Roma Yayınları, 2005.
- Öztürk, N. (2006). Ekonomide Devletin Değişen Rolü. *Amme idaresi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2006, 17-38.
- Öztürk, T. (2006). *İhracat Teşvik Aracı Olarak Eximbank İhracat Kredilerinin İhracata Etkisinin Sektör Bazında İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kadir Has

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss. 9-10.

Öztürk, N. (2009). *Dış Ticaret Kuram, Politika ve Uygulama*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Öztürk, S. ve Biner, Ç. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurala Dayalı Para Politikasının Etkinliği Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi: Türkiye Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1.

Parasız, İ. (2001). *Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar Dünyada ve Türkiye’de Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Parasız, İ. (2006). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (8.baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi, 473.

Parasız, İ. (2003). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (8. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Petek, A. ve Çelik, A. (2017) . Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015). *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 54 Sayı: 626.

Rincon, C.H. (1998). Testing The Short-and-Long Run Exchange Rate Effects On Trade Balance:The Case Of Colombia. <http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra120.pdf>, (20 Nisan 2019).

Plihon, D. (1995). *Döviz Kurları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 101-102-103.

Saatçioğlu, C. ve Karaca, O. (2004). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss.183–195.

Samut, S. (2016). *Döviz Kuru Ve Parite Oynaklığının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Sandalcılar, A.R. (2012). Türkiye’de Kağıt Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eş-bütünleşme Ve Nedensellik Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 1-15.

Sarı, A. (2010). Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11, 31-44.

Savrul, B., Özel, H. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 8 (1), 55-78.

Singhateh, K. (2016). *Döviz Kuru Oynaklığı ve Dış Ticaret Etkileşimi: Gambiya Örneği*.

- Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sinay, M. (2010). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bilgi Transferleri Yönünden İncelenmesi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak. ss.11-12.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları. ss.134-135.
- Seyidoğlu, H. (1993). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Gizem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (Geliştirilmiş 16. baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans* (4.Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları, Geliştirilmiş.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 87-124.
- Seyrek, İ. (2003). Purchasing Power Parity and The Turkish Exchange Rate. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi* (6), s.151-169.
- Sevim, C. ve Doğan, T.T. (2016). Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Döviz Kuru Oynaklığı İlişkisi. *Ege Akademik Bakış*, Cilt 16 · Sayı 2 · Nisan 2016, SS. 303-318.
- Sezgin, Ş. (2009). Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, s. 175-190.
- Shabier, T. (2019). *Reel Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Marshall Lerner Koşulu Çerçevesinde Testi: Çin ABD Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sims, C. (1980). *Maroeconomics and Reality, Econometrica*. C. XLVIII, No.1, s.1-48.
- Soral, B. (2009). *Türkiye’de Bitmeyen Ekonomik Kriz*. İstanbul: Kaynak.
- Sözcü (2019, Aralık) . *2019 Yılında Dolar, Euro, Borsa ve Altında Neler oldu?* 25.12.2019 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/2019-yilinda-dolar-euro-borsa-ve-altinda-neler-oldu-5529424/> adresinden alınmıştır.

- Şahin, H. (2011). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları Gözden Geçirilmiş, Genişletilmiş.
- Şahin, H. (2000). *Türkiye Ekonomisi* (6.baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Şeker, A. (2015). *Tarife Dışı Önlemlerin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Şentürk, C. (2007). *Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, Isparta.
- Terzi, H. ve Zengin, A. (1999). Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği. *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 10, Sayı 33, ss. 21-35.
- Tapşın, G. ve Karabulut, A.T. (2013). Reel Döviz Kuru, İthalat, ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi* (26), 190-2015.
- Tarı, R. (2018). *Ekonometri*. Genişletilmiş (13. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.562643
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri*. Genişletilmiş(11.baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları,
- Tarı, R. (2018). *Temel Ekonometri* (On üçüncü Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tarı, R. ve Yıldırım Ç. D. (2009). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 16 (2), 95-105.
- TCMB Yıllık Rapor (2006). (Çevrimiçi), Ağustos 2019 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- TCMB Yıllık Rapor (2005). (Çevrimiçi), Ağustos 2019 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- TCMB Yıllık Rapor (1991). (Çevrimiçi), 26.02.2020 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- TCMB (2001). Para ve Kur Politikası Raporu. 26.02.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- TCMB Yıllık Rapor (2014). 26.02.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- TCMB Para ve Kur Raporu (2010). 26.02.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr>

adresinden alınmıştır.

TCMB, Yıllık Raporu (2017). 26.02.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (1981). Ankara, (çevirimiçi), 25.02.2020. ss.48. adresinden <http://www.tcmb.gov.tr> alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (1996). Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler ve Para Politikası, Ankara. 25.02.2020, <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (2008). Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler ve Para Politikası, Ankara, 27.02.2020, <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (1990). Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler ve Para Politikası, Ankara, 28.02.2020 <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Para Politikası Raporu (2004). Ankara, 02.03.2020, ss. 24. <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Para ve Kur Politikası Raporu (2018). Ankara, 02.04.2020, ss. 10 <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Para ve Kur Politikası Raporu (2005). Ankara, 05.03.2020, ss. 10 <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (1980). Ankara, 26.02.2020 tarihinde (<https://www.tcmb.gov.tr>) adresinden alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (2019). Ankara, s:2, 16.02.2020 tarihinde (<https://www.tcmb.gov.tr>) adresinden alınmıştır.

TCMB Para Politikası Raporu (2001). Ankara, 05.03.2020, ss. 8-25. <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Para Politikası Raporu (2002). Ankara, 04.03.2020, ss. 15-24. <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Para Politikası Raporu (2019). Ankara, 08.08.2020, ss. 2. <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

TCMB Yıllık Rapor (2015). Ankara, 10.04.2020, s.37. <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2015/tr/> adresinden alınmıştır.

- TCMB (2006). Enflasyon Hedeflemesinin Genel Çerçevesi ve 2006 Yılında Para ve Kur Politikası 2005, Basın Duyurusu, (05 Aralık), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/DUY2005-56.pdf>, (Erişim tarihi: 15/ 03/ 2019).
- TCMB (2020). Çalışmanın verileri Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden 11.11.2020 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- Thuy, V. N. T. and Thuy, D. T. T. (2019). The Impact of Exchange Rate Volatility on Exports in Vietnam: A Bounds Testing Approach. *Journal of Risk and Financial Management*, 12 (6), 14. <https://doi.org/10.3390/jrfm12010006>
- Tolgay, B. S. (2019) . *Döviz Kuru Teorileri: Satın Alma Gücü Paritesi Üzerine Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri ss.51-57.
- Tomanbay, M. (2014). *Uluslararası Ticaret ve Finansmanı*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Tonus, Ö. (2007). Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, ss. 193-214.
- Toprak, M. ve Oktay, N. (Editörler), (2011). *Türkiye Ekonomisi* (İkinci baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Yıllık Rapor (2012). Ankara, (Erişim tarihi: 20.11.2019). <http://evds.tcmb.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Enflasyon Raporu IV (2020). 15.12.2020 tarihinde [enfekim2020_iv_tam.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/enfekim2020_iv_tam.pdf) (tcmb.gov.tr) adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020). Dış Ticaret İstatistikleri, Eylül 2020 15.12.2020 tarihinde TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr) adresinden alınmıştır.
- Türkiye Bankalar Birliği (2008). *50. Yılda Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1958-2007*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Türker, O. (2002). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 93.
- Tüsiad (2015). 2015 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi. Erişim: 01.02.2019. Url: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8283-2015-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi>

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). tuik.gov.tr (Erişim tarihi 09.01.2019).
- Uçan, O. (2014). *Döviz Kuru Dinamikleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uryan, (2019). *2000'Li Yıllarda Türkiye 'de Döviz Kuru Dalgalanmasının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Bir Ekonometrik Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uslu, H. (2018). Marshall- Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, cilt:3, sayı:2, ss. 792-820.
- Ülgen, G. (2002). *İktisat Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Ünsal, E. M. (2003). *Makro İktisat*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ünsal, M.E. (2005). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayın.
- Ünsal, E. M. (2011). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vaseekargar, G. (2018). *Döviz Kuru Volatilitésinin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yakupoğlu, A. (2010). Merkez Bankasının 2002-2009 Yılları Arasında Uyguladığı Para Politikası Ve Kur Rejiminin Genel Bir Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, yıl:24, sayı:88, ss:48.
- Yamak, R. ve Erdem, F.H. (2017). *Uygulamalı Zaman Serisi Analizleri Eviews Uygulamalı* (Birinci baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Yamak, R. (2017). Dış Ticaret Açığının Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği, 2000-2016. *EYİ2017 XVIII Uluslararası Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu*, Turkey.
- Yaman, D. (2012). *Döviz Kuru Oynaklığının Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Teori ve Uygulama*. Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaman, E. (2019). *Kur Savaşları ve Ekonomiye Etkileri: Seçili Ülkeler Bazında Ekonometrik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Giresun ss. 9.

- Yanar, R. (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi Tercihi ve Makroekonomik Performans*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yaşar, B.K. (2009). *Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının İhracat Üzerinde Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yengil, B. (2019). *Türkiye’de Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2005). *Makroekonomi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı*. Yayın No:145, Eskişehir.
- Yıldırım, O. (2003). Kura Dayalı İstikrar Politikalarının Etkinliği 1990-2000 Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları*, No: 770, Eskişehir.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir M. (2016). *Makro Ekonomi, Güncellenmiş* (On üçüncü baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yıldız, H. (2014). *Reel Döviz Kuru – Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme (2005-2012)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, ss.4.
- Yıldız, H. ve Özdamar, G. (2014). Reel Döviz Kuru- Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme (2005-2012). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:5, sayı:2, ss.187-204.
- Young, W. and Darity, J. (2004). Tells The Difference Between The IS-LM-BP Model And The Mundell-Fleming Model. *History of Political Economy* 36, 1-127.
- Yörük, D. (2008). *Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, Uluslararası İktisat BD, İstanbul.
- Yurtoğlu, Y. (2016). *Türkiye’nin İhracat Yapısı ve Reel Döviz Kuru İle İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1997-2015)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.

- Yücesan, M., Torun, M. ve Kurt, S. (2017). Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 10 Sayı. 52, 2017, 1288-1297.
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2006). Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar. *TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu*, İstanbul.
- Zengin, A. (2001). Reel Döviz kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, v. 2, no. 2, ss. 27-41.

6. EKLER

Ek 1. 1923-1979 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin \$)	İhracat Değişim%	İthalat Değişim %	Dış Ticaret Dengesi
1923	50 790	86 872			-36 082
1924	82 435	100 462	62, 3	15, 6	-18 027
1925	102 700	128 953	24, 6	28, 4	-26 253
1926	96 437	121 411	-6, 1	-5, 8	-24 974
1927	80 749	107 752	-16, 3	-11, 3	-27 003
1928	88 278	113 710	9, 3	5, 5	-25 432
1929	74 827	123 558	-15, 2	8, 7	-48 731
1930	71 380	69 540	-4, 6	-43, 7	1 840
1931	60 226	59 935	-15, 6	-13, 1	291
1932	47 972	40 718	-20, 3	-32, 1	7 254
1933	58 065	45 091	21, 0	10, 7	12 974
1934	73 007	68 761	25, 7	52, 5	4 246
1935	76 232	70 635	4, 4	2, 7	5 597
1936	93 670	73 619	22, 9	4, 2	20 051
1937	109 225	90 540	16, 6	23, 0	18 685
1938	115 019	118 899	5, 3	31, 3	-3 880
1939	99 647	92 498	-13, 4	-22, 2	7 149
1940	80 904	50 035	-18, 8	-45, 9	30 869
1941	91 056	55 349	12, 5	10, 6	35 707
1942	126 115	112 879	38, 5	103, 9	13 236
1943	196 734	155 340	56, 0	37, 6	41 394
1944	177 952	126 230	-9, 5	-18, 7	51 722
1945	168 264	96 969	-5, 4	-23, 2	71 295
1946	214 580	118 889	27, 5	22, 6	95 691
1947	223 301	244 644	4, 1	105, 8	-21 343
1948	196 799	275 053	-11, 9	12, 4	-78 254
1949	247 825	290 220	25, 9	5, 5	-42 395
1950	263 424	285 664	6, 3	-1, 6	-22 240
1951	314 082	402 086	19, 2	40, 8	-88 004
1952	362 914	555 920	15, 5	38, 3	-193 006
1953	396 061	532 533	9, 1	-4, 2	-136 472
1954	334 924	478 359	-15, 4	-10, 2	-143 435
1955	313 346	497 637	-6, 4	4, 0	-184 291
1956	304 990	407 340	-2, 7	-18, 1	-102 350
1957	345 217	397 125	13, 2	-2, 5	-51 908
1958	247 271	315 098	-28, 4	-20, 7	-67 827
1959	353 799	469 982	43, 1	49, 2	-116 183
1960	320 731	468 186	-9, 3	-0, 4	-147 455
1961	346 740	507 205	8, 1	8, 3	-160 465
1962	381 197	619 447	9, 9	22, 1	-238 250
1963	368 087	687 616	-3, 4	11, 0	-319 529
1964	410 771	537 229	11, 6	-21, 9	-126 458

1965	463 738	571 953	12, 9	6, 5	-108 215
1966	490 508	18 269	5, 8	25, 6	-227 761
1967	522 334	684 669	6, 5	-4, 7	-162 335
1968	496 419	763 659	-5, 0	11, 5	-267 240
1969	536 834	801 236	8, 1	4, 9	-264 403
1970	588 476	947 604	9, 6	18, 3	-359 128
1971	884 969	1 562 550	30, 8	33, 5	-677 581
1972	884 969	1 562 550	30, 8	33, 5	-677 581
1973	1 317 083	2 086 216	48, 8	33, 5	-769 133
1974	1 532 182	3 777 501	16, 3	81, 1	-2 245 319
1975	1 401 075	4 738 558	-8, 6	25, 4	-3 337 483
1976	1 960 214	5 128 647	39, 9	8, 2	-3 168 433
1977	1 753 026	5 796 278	-10, 6	13, 0	-4 043 252
1978	2 288 163	4 599 025	30, 5	-20, 7	-2 310 862
1979	2 261 195	5 069 432	-1, 2	10, 2	-2 808 236

Kaynak: TÜİK(Türkiye İstatistik Kurumu). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (tuik.gov.tr)

Ek 2. 1980-2001 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	İhracat Değişim%	İthalat Değişim%	Dış Ticaret Dengesi
1980	2 910 122	7 909 364	28, 7	56, 0	-4 999 242
1981	4 702 934	8 933 374	61, 6	12, 9	-4 230 439
1982	5 745 973	8 842 665	22, 2	-1, 0	-3 096692
1983	5 727 834	9 235 002	-0, 3	4, 4	-3, 507 168
1984	7 133 604	10 757 032	24, 5	16, 5	-3 623 429
1985	7 958 010	11 343 376	11, 6	5, 5	-3 385 367
1986	7 456 726	11 104 771	-6, 3	-2, 1	-3 648 046
1987	10 190 049	14 157 807	36, 7	27, 5	-3 967 757
1988	11 662 024	14 335 398	14, 4	1, 3	-2 673 374
1989	11 624 692	15792 143	-0, 3	10, 2	-4 167 451
1990	12959 288	22 302 126	11, 5	41, 2	-9 342 838
1991	13 593 462	21 047 014	4, 9	-5, 6	-7 453 552
1992	14 714 629	22 871 055	8, 2	8, 7	-8 156 426
1993	15 345 067	29 428 370	4, 3	28, 7	-14 083 303
1994	18 105 872	23 270 019	18, 0	-20, 9	-5 164 147
1995	21 637 041	35 709 011	19, 5	53, 3	-14 071 970
1996	23 224 465	43 626 642	7, 3	22, 2	-20 402 178
1997	26 261 072	48 558 721	13, 1	11, 3	-22 297 649
1998	26 973 952	45 921 392	2, 7	-5, 4	-18 947 440
1999	26 587 225	40 671 272	-1, 4	-11, 4	-14 084 047
2000	27 774 906	54 502 821	4, 5	34, 0	-26 727 914
2001	31 334 216	41 399 083	12, 8	-24, 0	-10 064 867

Kaynak: TÜİK(Türkiye İstatistik Kurumu). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (tuik.gov.tr)

Ek 3. 2002-2019 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	İhracat Değişimi%	İthalat Değişimi%	Dış Ticaret Dengesi
2002	36 059 089	51 553 797	15, 1	24, 5	-15 494 708
2003	47 252 836	69 339 692	31, 0	34, 5	-22 086 856
2004	63 167 153	97 539 766	33, 7	40, 7	-34 372 613
2005	73 476 408	116 774 151	16, 3	19, 7	-43 297 743
2006	85 534 676	139 576 174	16, 4	19, 5	-54 041 499
2007	107 271 750	170 062 715	25, 4	21, 8	-62 790 965
2008	132 027 196	201 963 574	23, 1	18, 8	-69 936 378
2009	102 142 613	140 928 421	-22, 6	-30, 2	-38 785 809
2010	113 883 219	185 544 332	11, 5	31, 7	-71 661 113
2011	134 906 869	240 841 676	18, 5	29, 8	-105 934 807
2012	152 461 737	236 545 141	13, 0	-1, 8	-84 083 404
2013	151 802 637	251 661 250	-0, 4	6, 4	-99 858 613
2014	157 610 158	242 177 117	3, 8	-3, 8	-84 566 959
2015	143 838 871	207 234 359	-8, 7	-14, 4	-63 395 487
2016	142 529 584	198 618 235	-0, 9	-4, 2	-56 088 651
2017	156 992 940	233 799651	10, 1	17, 7	-76 806 711
2018	167 920 613	223 047 094	7, 0	-4, 6	-55 126 481
2019*	171 480825	202 703 411	2, 1	-9, 1	-31 222 586

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (tuik.gov.tr)

Ek 4. VAR Modeli

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler			
	DDTD	LNREDKSA	LNENFSA	LNFAİZSA
DDTD (-1)	-0.091817	0.001675	-0.000866	-0.008542
	(0.09979)	(0.00241)	(0.00096)	(0.00545)
	[-0.92006]	[0.69585]	[-0.89793]	[-1.56663]
DDTD (-2)	-0.083979	-0.000636	-0.000220	-0.003466
	(0.09807)	(0.00237)	(0.00095)	(0.00536)
	[-0.85635]	[-0.26901]	[-0.23244]	[-0.64696]
DDTD (-3)	-0.210574	0.003510	-0.000673	-0.003250
	(0.09468)	(0.00228)	(0.00092)	(0.00517)
	[-2.22400]	[1.53679]	[-0.73516]	[-0.62821]
DLNREDKSA (-1)	-2.036969	0.555756	-0.293523	-0.856947
	(6.32262)	(0.15251)	(0.06112)	(0.34543)
	[-0.32217]	[3.64401]	[-4.80245]	[-2.48079]
DLNREDKSA (-2)	9.629900	-0.082717	0.092230	0.177369
	(7.03586)	(0.16972)	(0.06801)	(0.38440)
	[1.36869]	[-0.48738]	[1.35604]	[0.46142]
DLNREDKSA (-3)	-4.823305	0.055037	-0.002283	-0.054737
	(5.85538)	(0.14124)	(0.05660)	(0.31991)
	[-0.82374]	[0.38967]	[-0.04034]	[-0.17110]
DLNENFSA (-1)	-17.91804	0.337459	0.347711	-0.271948
	(16.3507)	(0.39441)	(0.15806)	(0.89331)
	[-1.09586]	[0.85562]	[2.19989]	[-0.30443]
DLNENFSA (-2)	-11.75528	0.350957	-0.012685	-0.654185
	(17.9410)	(0.43277)	(0.17343)	(0.98020)
	[-0.65522]	[0.81096]	[-0.07314]	[-0.66740]
DLNENFSA (-3)	10.36520	-0.089903	0.040922	0.639175
	(13.4916)	(0.32544)	(0.13042)	(0.73711)
	[0.76827]	[-0.27625]	[0.31377]	[0.86714]
DLNFAİZSA (-1)	3.262560	0.113951	-0.036771	0.390165
	(2.15286)	(0.05193)	(0.02081)	(0.11762)
	[1.51545]	[2.19429]	[-1.76688]	[3.31715]

DLNFAIZSA (-2)	1.225068	-0.105007	0.035986	0.225196
	(2.53036)	(0.06104)	(0.02446)	(0.13825)
	[0.48415]	[-1.72039]	[1.47119]	[1.62896]
DLNFAIZSA (-3)	-9.354576	0.039841	-0.004928	-0.195805
	(2.28073)	(0.05502)	(0.02205)	(0.12461)
	[-4.10157]	[0.72418]	[-0.22354]	[-1.57138]
C	0.291257	-0.007347	0.004504	-0.003693
	(0.16134)	(0.00389)	(0.00156)	(0.00881)
	[1.80524]	[-1.88789]	[2.88812]	[-0.41897]
R-squared	0.284759	0.255678	0.534998	0.339626
Adj. R-squared	0.194412	0.161658	0.476261	0.256210
Sum sq. resids	112.0032	0.065170	0.010466	0.334322
S.E. equation	1.085809	0.026192	0.010496	0.059323
F-statistic	3.151858	2.719410	9.108363	4.071489
Log likelihood	-155.2107	247.0509	345.8076	158.7548
Akaike AIC	3.115014	-4.334275	-6.163104	-2.699163
Schwarz SC	3.437863	-4.011426	-5.840255	-2.376314
Mean dependent	0.103148	-0.004629	0.008512	-0.008377
S.D. dependent	1.209754	0.028606	0.014504	0.068785
Belirleyici Sabit Kovaryans (dof adj.)	1.28E-10			
Belirleyici Sabit Kovaryans	7.65E-11			
Maksimum Olabilirlik	644.8856			
Akaike bilgi kriteri :	-10.97936			
Schwarz Bilgi Kriteri :	-9.687966			

Not: Parantez içindeki değerler, ilgili değişkenin standart hatasını verirken; köşeli parantez içindeki değerler ise t istatistik değerini göstermektedir.

Ek 5. Johansen Eşbütünleşme Sonucu

Date: 12/05/20 Time: 20:02
 Sample (adjusted): 2011M05
 2020M04
 Included observations: 108 after adjustments
 Trend assumption: Linear deterministic trend
 Series: DTD LNREDKSA LNENFSA LNFAIZSA
 Lags interval (in first differences): 1 to 3

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE (s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.192456	57.68851	47.85613	0.0046
At most 1 *	0.169973	34.60271	29.79707	0.0129
At most 2	0.113214	14.48268	15.49471	0.0706
At most 3	0.013850	1.506288	3.841466	0.2197

Trace test indicates 2 cointegrating eqn (s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE (s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.192456	23.08580	27.58434	0.1698
At most 1	0.169973	20.12003	21.13162	0.0688
At most 2	0.113214	12.97639	14.26460	0.0791
At most 3	0.013850	1.506288	3.841466	0.2197

Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b*S11*b=I):

DTD	LNREDKSA	LNENFSA	LNFAIZSA
0.314528	-13.83654	-11.04875	5.504194
-0.083297	24.02241	14.87956	3.231884
-0.146461	-33.11820	-12.59054	-2.753887
0.180308	-11.84038	-4.165580	-0.836728

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D (DTD)	-0.321344	-0.085964	0.210244	0.030373
D (LNREDKSA)	0.000934	-0.002373	0.005524	-0.002026
D (LNENFSA)	0.001377	0.001055	-0.000234	0.001053
D (LNFAIZSA)	0.004809	-0.018860	-0.003337	0.003296

1 Cointegrating Equation
(s): Log likelihood 656.4285

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

DTD	LNREDKSA	LNENFSA	LNFAIZSA
1.000000	-43.99151	-35.12807	17.49988
	(29.4549)	(14.0468)	(3.71789)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D (DTD)	-0.101072
	(0.03135)
D (LNREDKSA)	0.000294
	(0.00080)
D (LNENFSA)	0.000433
	(0.00032)
D (LNFAIZSA)	0.001513
	(0.00180)

2 Cointegrating Equation
(s): Log likelihood 666.4885

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

DTD	LNREDKSA	LNENFSA	LNFAIZSA
1.000000	0.000000	-9.297879	27.63356
		(4.32010)	(4.19469)

0.000000	1.000000	0.587163 (0.05337)	0.230355 (0.05182)
----------	----------	-----------------------	-----------------------

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D (DTD)	-0.093911 (0.03230)	2.381224 (2.75212)
D (LNREDKSA)	0.000491 (0.00082)	-0.069917 (0.06986)
D (LNENFSA)	0.000345 (0.00033)	0.006290 (0.02771)
D (LNFAIZSA)	0.003084 (0.00175)	-0.519610 (0.14904)

3 Cointegrating Equation (s): Log likelihood 672.9767

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

DTD	LNREDKSA	LNENFSA	LNFAIZSA
1.000000	0.000000	0.000000	42.73486 (7.87703)
0.000000	1.000000	0.000000	-0.723296 (0.23005)
0.000000	0.000000	1.000000	1.624167 (0.46327)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D (DTD)	-0.124704 (0.03457)	-4.581690 (4.18410)	-0.375749 (2.17057)
D (LNREDKSA)	-0.000318 (0.00088)	-0.252867 (0.10602)	-0.115173 (0.05500)
D (LNENFSA)	0.000380 (0.00036)	0.014046 (0.04315)	0.003432 (0.02239)
D (LNFAIZSA)	0.003572 (0.00191)	-0.409095 (0.23171)	-0.291752 (0.12020)

Ek 6. Granger Nedensellik Sonucu

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 12/05/20 Time: 20:20

Sample: 2011M01 2020M04

Included observations: 108

Dependent variable: DDTD

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLNREDKSA	2.453070	3	0.4838
DLNENFSA	2.691409	3	0.4417
DLNFAIZSA	19.24515	3	0.0002
All	32.56332	9	0.0002

Dependent variable: DLNREDKSA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DDTD	2.703628	3	0.4396
DLNENFSA	2.775402	3	0.4276
DLNFAIZSA	5.825376	3	0.1204
All	12.14443	9	0.2053

Dependent variable: DLNENFSA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DDTD	1.276858	3	0.7346
DLNREDKSA	25.11274	3	0.0000
DLNFAIZSA	3.673486	3	0.2989
All	33.50585	9	0.0001

Dependent variable: DLNFAIZSA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DDTD	3.109640	3	0.3750
DLNREDKSA	6.441199	3	0.0920
DLNENFSA	1.035892	3	0.7926
All	17.54046	9	0.0409

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : GÜNGÖR PABUŞÇU

Doğum Yeri ve Tarihi : AYDIN/ 29.01.1994

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Lisansüstü Öğrenimi : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

İş Deneyimi

İletişim

e-posta Adresi : 1730100105@stu.adu.edu.tr

: deniz_gazel_94@hotmail.com

Tarih : 21.12.2020